

Snežana Medić, Katarina Popović, Mirjana Milanović

Nacionalni izveštaj o razvoju i stanju obrazovanja i učenja odraslih Srbija

confintea VI – Šesta međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih

Zvaničan izveštaj ekspertske grupe Ministarstva prosvete Republike Srbije,
priređen za štampu, podnet 2008. godine UNESCO-u za *Confintea VI*

Izdavač:

Društvo za obrazovanje odraslih
Đure Jakšića 6, 11000 Beograd, Srbija
Tel./Fax: +381 (0)11 3037102
E-mail: dvv.belgrade@sbb.rs

dvv international

Logavina 58, 71 000 Sarajevo, BiH
Tel.: +387 (0)33 573550
Fax: +387 (0)33 573552
E-mail: theessen@dvv-international.ba
www.dvv-soe.org

Tehnička obrada:

Christo Založnikov
zalozhnikov.christo@gmail.com

Štampa:

PRINT.BG

Tiraž:

300

ISBN:

978-86-906133-8-0

Izdavanje publikacije pomoglo je
Ministarstvo spoljnih poslova SR Nemačke

Projekat LLLA – Lobiranje za obrazovanje i učenje odraslih

Confintea VI – svetski forum za obrazovanje i učenje odraslih, održaće se u Brazilu, u Belém-u, od 19. do 22. maja 2009. godine. Glavni cilj ove konferencije je da osnaži obrazovanje i učenje odraslih u međunarodnim okvirima i da smanji diskrepancu između situacije u obrazovanju odraslih i retorike sa jedne strane, i nedostatka sistematske i efektivne politike za stvaranje uslova za obrazovanje i učenje odraslih s druge strane.

Confintea VI je pre svega konferencija međuvladinog karaktera. Ipak, i nevladine organizacije u području obrazovanja i učenja odraslih su imale ogroman značaj u procesu nacionalnih i međunarodnih priprema za *Confintea VI*, putem stručne podrške, davanjem informacija i saradnjom sa ministarstvima koja su odgovorna za pisanje nacionalnih izveštaja za *Confintea VI*.

Upravo na ovoj osnovi je i razvijen LLLA projekat - *Lobiranje za obrazovanje i učenje odraslih*.

On je nastao kao inicijativa *dvv international* za jugoistočnu Evropu, sa ciljem da promoviše doživotno učenje u regionu, i to tako što će se osnaživati stručnjaci u obrazovanju odraslih za efektivan rad na lobiranju i promovisanju doživotnog učenja, koristeći pre svega predstojeću *Confintea VI* konferenciju – kao sredstvo za lobiranje i promovisanje, ali i kao cilj.

Za ostvarenje ovog cilja tokom 2008. godine organizovan je niz sastanaka i seminara u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Kosovu, Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji i Rumuniji, na kojima je podstaknuto pisanje nacionalnih izveštaja o razvoju i stanju obrazovanja i učenja odraslih u ovim zemljama. Podržane su nacionalne ekspertske grupe, nadležna Ministarstva i ceo proces priprema kako za *Confintea VI*, tako i za pripremnu Pan-evropsku konferenciju za UNESCO region Evrope, Severne Amerike i Izraela (Budimpešta, decembar 2008). Ovaj nacionalni izveštaj je jedan od rezultata LLLA projekta, kojim je podržan rad ekspertske grupu Ministarstva prosvete Republike Srbije, kao i priprema same publikacije.

Sadržaj

Uvod 1

Opšti pregled: Srbija 3

1. Politika, zakonodavstvo i finansiranje..... 9

1.1. Zakonodavni i politički okvir 9

1.1.1. Sistem obrazovanja u Srbiji..... 9

1.1.2. Zakonski i politički kontekst učenja i obrazovanja odraslih..... 9

1.1.3. Prioritetni ciljevi učenja i obrazovanja odraslih..... 12

1.1.4. Organizacija i nadležnosti za obrazovanje odraslih u okviru vlade..... 13

1.1.5. Usklađenost obrazovanja odraslih sa drugim politikama i strategijama 13

1.1.6. Obrazovanje odraslih i glavni izazovi razvoja 14

1.2. Finansiranje učenja i obrazovanja odraslih 15

1.2.1. Javna ulaganja u učenje i obrazovanje odraslih..... 15

1.2.2. Strane bilateralne/multilateralne donatorske investicije..... 17

1.2.3. Podrška obrazovanju odraslih iz privatnog/korporativnog sektora 17

1.2.4. Podrška civilnog društva 18

1.2.5. Individualna izdvajanja za obrazovanje 18

1.2.6. Finansijski podsticaji za učenje i obrazovanje odraslih 18

1.2.7. Pokazatelji i ciljevi u vezi sa finansiranjem učenja i obrazovanja odraslih..... 18

2. Ponuda, participacija i postignuća 19

2.1. Ponuda učenja i obrazovanja odraslih i institucionalni okvir 19

2.1.1. Institucije odgovorne za upravljanje i koordinaciju učenja i obrazovanja odraslih 19

2.1.2. Sistem obrazovanja odraslih – nosioci, programi i ciljne grupe..... 21

a) Tipovi provajdera..... 21

b) Područja obrazovanja odraslih 24

c) Ciljne grupe 25

2.1.3. Veze između formalnog i neformalnog pristupa, sertifikiranje i nacionalno priznavanje ... 25

2.2. Participacija u učenju i obrazovanju odraslih..... 26

2.2.1. Statistički podaci o participaciji..... 26

2.2.2. Studije o motivaciji i participaciji u obrazovanju i učenju odraslih 28

2.2.3. Mere za podizanje motivacije i participacije posebnih ciljnih grupa 29

2.2.4. Pokazatelji i ciljevi u vezi sa participacijom..... 30

2.3. Monitoring i evaluacija programa i procena ishoda učenja 30

2.3.1. Procena ishoda i programa učenja i obrazovanja odraslih..... 30

2.3.2. Instrumenti za evaluaciju..... 30

2.3.3. Upotreba rezultata evaluacije..... 31

2.3.4. Pokazatelji i ciljevi u vezi sa ishodima 31

2.4. Nastavnici i facilitatori u obrazovanju odraslih - status i obuka 31

2.4.1. Obrazovne i stručne kvalifikacije nastavnika i facilitatora 31

2.4.2. Pripremanje profesionalnog kadra 32

2.4.3. Broj nastavnika i facilitatora u obrazovanju odraslih..... 35

2.4.4. Uslovi zapošljavanja i zarade u području obrazovanja odraslih..... 35

3.	Istraživanja, inovacije i dobra praksa	37
3.1.	Istraživačke studije u oblasti učenja odraslih	37
3.2.	Inovacije i primeri dobre prakse	38
3.2.1.	Politika obrazovanja i učenja odraslih.....	38
3.2.2.	Promocija i popularizacija	39
3.2.3.	Profesionalizacija i institucionalizacija	39
3.2.4.	Prioritetna područja i obrazovanje za specifične ciljne grupe.....	41
3.3.	Inovativni karakter primera dobre prakse.....	43
4.	Pismenost odraslih	45
4.1.	Definisanje pismenosti	45
4.2.	Politika i legislativa.....	47
4.3.	Primeri dobre prakse i inovativni programi opismenjavanja	47
4.4.	Žene u programima opismenjavanja	48
4.5.	Kreiranje okruženja za podršku pismenosti – pokazatelji i ciljevi.....	48
5.	Perspektive razvoja obrazovanja i učenja odraslih	49
5.1.	Očekivani ishodi <i>Confintea VI</i>	49
5.2.	Glavni problemi i perspektive daljeg razvoja obrazovanja i učenja odraslih	49
Izvori	.....	51
Skraćenice	.....	53

Tabele, dijagrami, karte

Tabela 1:	Broj naselja i stanovnika.....	3
Tabela 2:	Struktura stanovništva po nacionalnoj i etničkoj pripadnosti (2002)	3
Tabela 3:	Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi (1991. i 2002.).....	4
Tabela 4:	Stanovništvo staro 15 i više godina prema polu i školskoj spremi (2002)	5
Tabela 5:	Siromaštvo i obrazovanje u Srbiji u 2002. – stanovništvo preko 15 godina.....	5
Tabela 6:	Kvalifikaciona struktura nezaposlenih i tražilaca posla (2007).....	6
Tabela 7:	Nezaposlena lica (15-64) prema starosti i školskoj spremi	7
Tabela 8:	Prihodi obrazovanja u 2006.	15
Tabela 9:	Tekući rashodi obrazovanja u 2006.....	16
Tabela 10:	Škole za osnovno obrazovanje odraslih	21
Tabela 11:	Programi za specifične ciljne grupe.....	22
Tabela 12:	Broj obuka, polaznika i angažovanih nastavnika (2006-2007).....	27
Tabela 13:	Broj polaznika u mreži Univerziteta za treće životno doba	27
Tabela 14:	Broj korisnika obrazovnih programa Nacionalne službe za zapošljavanje u 2007.	28
Tabela 15:	Način profesionalnog angažovanja andragoškog kadra (2006).....	35
Tabela 16:	Angažovanje andragoškog kadra – tip institucija (2006).....	35
Tabela 17:	Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi (1991. i 2002.).....	45
Tabela 18:	Obrazovna struktura stanovništva u Srbiji (2002).....	46
Tabela 19:	Funkcionalna (ne)pismenost (2002)	46
Tabela 20:	Obrazovna struktura stanovništva u Srbiji prema polu (2002)	46
Dijagram 1:	Starosna struktura populacije.....	4
Dijagram 2:	Nazaposlenost u Srbiji	6
Karta:	Osnovno obrazovanje odraslih u Srbiji.....	20
Šema 1:	Šematski prikaz obrazovnog sistema.....	10
Šema 2:	Studije andragogije na Beogradskom univerzitetu	33

Uvod

Noviji istorijski i društveni razvoj u Srbiji predstavlja okvir za razvoj obrazovanja odraslih i nudi ključ za njegovo razumevanje. Taj razvoj nije moguće porediti sa tendencijama razvoja u drugim zemljama u periodu između dve *Confintea* konferencije, jer Srbiju karakterišu specifičnosti u dinamici promena celog sektora obrazovanja. Ovaj period se uslovno može podeliti na:

- I. period do 2000.
- II. period od 2000. – 2003.
- III. 2003. do danas

Srbija pripada zemljama kod kojih se tranzicija istovremeno odvijala na nekoliko paralelnih koloseka i otpočela je, svojim najvećim delom, 2000. godine. Za razliku od drugih zemalja u regionu istočne Evrope, Srbija je „propustila“ deset godina u otpočinjanju tranzicionih reformi. U tim „propuštenim“ godinama beleženi su negativni trendovi: pad društvenog bruto proizvoda sa 2200\$, 1989. godine, na 840-990\$, 2000. godine¹; umesto integrativnih procesa zemlja se dezintegrisala u međusobnim ratovima; umesto uključivanja u međunarodnu zajednicu zemlja je bila izolovana i pod sankcijama; procesi nastajanja novih društava i državnih zajednica još nisu završeni; socijalna stratifikacija stanovništva se gotovo svakodnevno menja zbog ekonomskih potresa i restrukturiranja. Sa današnje tačke gledišta, sasvim je evidentno da su te godine bile više razarajuće, nego propuštene i to od razaranja bazične infrastrukture društva do ljudskih resursa.

Stanje u društvu 2000. godine, kada su demokratske snage preuzele odgovornost za razvoj društva, bilo je gotovo katastrofično. Nije postojalo ni jedno društveno pitanje–problem, na koje se nije morao brzo tražiti novi odgovor. Svi društveni sistemi su morali biti temeljno rekonstruisani, pri čemu je sistem obrazovanja svakako bilo jedno od temeljnih pitanja. Ogroman broj limitirajućih faktora za reformske procese opredelio je Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije da sačini strategiju reforme obrazovanja i na osnovu nje odredi prioritete i definiše kratkoročne, srednjoročne i dugoročne planove akcija i mera. Ekspertski timovi sačinili su niz strategija, između ostalog i strategiju za razvoj obrazovanja odraslih.² U njoj su identifikovani ključni problemi u oblasti obrazovanja odraslih:

- 1) Strategija Svetske banke za pomoć u tranziciji, izveštaj br. 22090, jun 2001. godine.
- 2) Medić, S.; Despotović, M.; Popović, K.; Milanović, M.: Strateški pravci razvoja obrazovanja odraslih, u: Kvalitetno obrazovanje za sve – Put ka razvijenom društvu, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd 2002. godine.

- Neadekvatna i negativna politika i društveni odnos prema obrazovanju odraslih
- Restriktivna finansijska podrška do ugrožavajućeg minimuma
- Nedostatak zakonske regulative i standarda
- Nepostojanje resora za obrazovanje odraslih u društvenoj administraciji
- Neregulisano pitanje nastavnika u obrazovanju odraslih
- Odsustvo sistematskog – statističkog praćenja područja obrazovanja odraslih

Na osnovu ove analize sačinjen je i niz akcionih planova, nacrti prioriternih projekata i predložene su mere za najvažnije korake u reformi obrazovanja odraslih. Niz međunarodnih organizacija pružio je ogroman doprinos ovim procesima, podstičući pre svega učenja i obrazovanja odraslih vezano za zapošljavanje, razvoj demokratije i građanskog društva.

Period posle 2003. godine karakteriše se novim krizama. Raspad državne zajednice Srbije i Crne Gore, odvajanje i proglašenje samostalnosti Crne Gore, zatim kriza na Kosovu i proglašenje samostalnosti, skrenuli su fokus društvene pažnje na sasvim druge probleme i ponovo gurnuli celo obrazovanje, uključujući obrazovanje odraslih, na margine državne podrške – kako u oblasti politike i legislative, tako i u oblasti finansiranja i institucionalizacije. Sem toga, 2006. godine došlo je do suspenzije pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, što je za obrazovanje odraslih značilo izostanak orijentacije prema evropskim standardima i dostignućima. Donet je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik br. 58/04) kojim se akcentat ponovo stavlja pretežno na sadržaje (nefleksibilne i sa malo mogućnosti prilagođavanja), a ne na ishode. U oblasti obrazovanja centralna pitanja su postala isključivo školstvo i obrazovanje dece i omladine, dok se obrazovanje i učenje odraslih ne posmatra kao razvojni potencijal i instrument socijalno-ekonomskog razvoja. Nerešena nacionalna pitanja snažno su obojila i bavljene problemima obrazovanja, a otežani ekonomski razvoj je onemogućio da privreda postane snažan zamajac razvoju obrazovanja odraslih.

Ovo je period raznolikih, ponekad i oprečnih promena. Privredni rast je npr. nastavljen – zabeležen je rast BNP na 5,7 % u 2006. godini, smanjena je inflacija sa 17,7 % u 2005. na 6,6 % u 2006. a zabeležen je i rekordni priliv stranih direktnih investicija, koje

dostižu sa oko 1200 miliona € u 2003. oko 4 milijarde evra.³ Ovi podaci, međutim, beleže velike varijacije u zavisnosti od političkih dešavanja, pa ne postoji jasna uzlazna linija opštih društvenih i ekonomskih pokazatelja. Na obrazovanje i učenje odraslih ovo je uticalo stvaranjem klime neizvesnosti, palijativnih mera, privremenih rešenja, otklonom od evropskih trendova u prihvatanju koncepcije doživotnog učenja i opštom marginalizacijom obrazovanja odraslih. Društvena nebriga za obrazovanje ipak je praćena ekonomskim razvojem koji je, mada usporen, podstakao nastajanje novih vidova učenja i obrazovanja odraslih. Ovo je dovelo do veoma šarenolike slike i neravnomernog, gotovog haotičnog razvoja u obrazovanju odraslih – u oblasti finansiranja, provajdera, programa, učesnika itd, pri čemu izostaje sistemski pristup, kontrole kvaliteta gotovo da nema, a relevantne podatke je gotovo nemoguće prikupiti. Po svojoj prirodi raznovrsno i disperzivno, obrazovanje odraslih u ovako promenljivim društvenim okolnostima je još teže »uhvatljivo« na sistematičan, statističkim podacima potkrepljen način.

Radna grupa Ministarstva prosvete Republike Srbije sastavljena je tako da, preko svojih predstavnika, pokuša da prikupi podatke koji će u dovoljnoj meri prikazati, dokumentovati ili ilustrovati fluidan i neravnomeran sistem obrazovanja odraslih u Srbiji. Ekspertsku grupu Ministarstva prosvete sačinjavali su predstavnici: Ministarstva prosvete, Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalne službe za zapošljavanje, Zavoda

3) Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva, Beograd, 2007.

za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Filozofskog fakulteta – Katedre za obrazovanje odraslih, Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, NVO »Društvo za obrazovanje odraslih«, uz konsultantske usluge stručnjaka iz oblasti ekonomije, finansija i statistike.

Nemogućnost da u pripremi izveštaja učestvuje obimniji tim, koji bi izvršio niz neophodnih istraživanja, kao i nedostatak sistematskih i po standardizovanoj metodologiji prikupljenih podataka o obrazovanju odraslih, usloveli su da ovaj izveštaj ne sadrži iscrpne podatke o svim pojedinačnim aspektima obrazovanja odraslih. Zato su, uz dostupne podatke iz raznovrsnih izvora (podataka sa popisa, izveštaja finansijskih službi, izveštaja pojedinih institucija...), dati opisi, procene stručnjaka, rezultati istraživanja itd.

Mada se izveštaj okvirno odnosi na period od *Confintea V*, u najvećem broju slučajeva nije bilo moguće dati podatke za period pre 2000. godine, jer su teška društvena, ekonomska, politička situacija, krize i ratovi, usloveli drastičan pad u svim oblastima, pa i u obrazovanju, i gotovo je nemoguće doći do bilo kakvih pouzdanih podataka o obrazovanju odraslih. Zato je težište izveštaja pre svega na stanju u učenju i obrazovanju odraslih u 2007. godini, a gde je bilo moguće dati su i podaci iz ranijih godina, sa ciljem ilustrovanja tendencija i trendova. U geografskom smislu izveštaj se odnosi na teritoriju Republike Srbije, jer se podaci o Crnoj Gori i Kosovu nisu prikupljali sistematski od 2000. godine. U slučajevima gde su ti podaci dostupni, oni su dati u izveštaju, uz posebnu napomenu.

Opšti pregled: Srbija

Osnovni podaci

Pri korišćenju popisnih rezultata treba voditi računa o tome da ne postoji potpuna uporedivost definicija stalnog, odnosno ukupnog stanovništva u popisu 2002. i ranijim popisima. U popisima 1971, 1981. i 1991. godine, pored stanovništva u zemlji, u stalno stanovništvo ubrajani su i jugoslovenski građani koji su bili na privremenom radu u inostranstvu, kao i članovi porodice koji su s njima boravili u inostranstvu. U skladu s međunarodnim preporukama (Recommendation for the 2000 Censuses of Population and housing in the ECE region, New York and Geneva, 1998), u popisu 2002. godine, osim stanovništva u zemlji, u sastav stalnog stanovništva ulaze jugoslovenski građani čiji je rad, odnosno boravak u inostranstvu kraći od godinu dana, kao i strani državljani koji u našoj zemlji rade ili borave u svojstvu članova porodice duže od godinu dana.

Demografski pokazatelji

Srbija je jedna od »najstarijih« zemalja u Evropi. Udeo stanovništva preko 60 godina u ukupnoj populaciji je značajno porastao poslednjih godina, dok se broj dece i mladih smanjuje. Prema popisu iz 2002. godine, bez podataka za Kosovo i Metohiju, Srbija je imala 7498.001 stanovnika, sa sledećom starosnom strukturom: Vidi dijagram na strani 4.

Prirodni priraštaj populacije (bez Kosova) je u 2006. godini bio negativan – oko -4,3% (Izvor: Demografska statistika). Stariji ljudi čine 16% populacije, uz povećanje od 2% iz populacije izbegličkog stanovništva, a očekuje se da 2021. godine čine oko 21% populacije. Preko 50% starijih ljudi živi u siromašnim predgrađima, sa decom, a oko 1/5 su samci/samice.

Tabela 1: Broj naselja i stanovnika

	Površina u km ²	Broj naselja	Broj stanovnika prema popisu 1991	Broj stanovnika prema popisu 2002
Republika Srbija	*	*	**	**
Centralna Srbija	55 968	4251	5 606 642	5 466 009
Vojvodina	21 506	467	1 970 195	2 031 992
*) Uračunati su i podaci za Kosovo i Metohiju **) Bez podataka za Kosovo i Metohiju				

Ustav Republike Srbije garantuje svim građanima pravo obrazovanja na maternjem jeziku. U praksi ovo pravo se najviše i najšće ostvaruje u osnovnom obrazovanju, a u okviru srednjeg i visokog obrazovanja postoje odeljenja i grupe u kojima se nastava odvija na jezicima manjina. Nastava na jezicima manjina praćena je odgovarajućom udžbeničkom i drugom literaturom.

Tabela 2: Struktura stanovništva po nacionalnoj i etničkoj pripadnosti (2002)

	%	Broj
Ukupno	100,00	7498001
Srbi	82,86	6212838
Mađari	3,91	293299
Bošnjaci	1,81	136087
Romi	1,44	108193
Neizjašnjeni i neopredeljeni	1,44	107732
Jugosloveni	1,08	80721
Hrvati	0,94	70602
Crnogorci	0,92	69049
Albanci	0,82	61647
Slovaci	0,79	59021
Vlasi	0,53	40054
Rumuni	0,46	34576
Makedonci	0,34	25847
Bugari	0,27	20497
Bunjevci	0,27	20012
Muslimani	0,26	19503
Rusini	0,21	15905
Ostali	0,16	11711
Regionalna pripadnost	0,15	11485
Ukrajinci	0,07	5354
Slovenci	0,07	5104
Goranci	0,06	4581
Nemci	0,05	3901
Rusi	0,03	2588
Česi	0,03	2211
Nepoznato	1,01	75483

Obrazovna struktura stanovništva Srbije

U Srbiji postoji pogrešna predstava o povoljnoj obrazovnoj strukturi stanovništva, koja je posledica verovanja da je socijalizam stvarao dobre pretpostavke za obrazovanje celokupnog stanovništva. Tačno je da je period socijalizma ostvario ogroman rezultat na popravljajući obrezovne strukture (gotovo nepismenog predratnog) stanovništva, ali današnja situacija ni izbliza ne odgovara potrebama društva koje se nalazi u tranzicionom procesu.

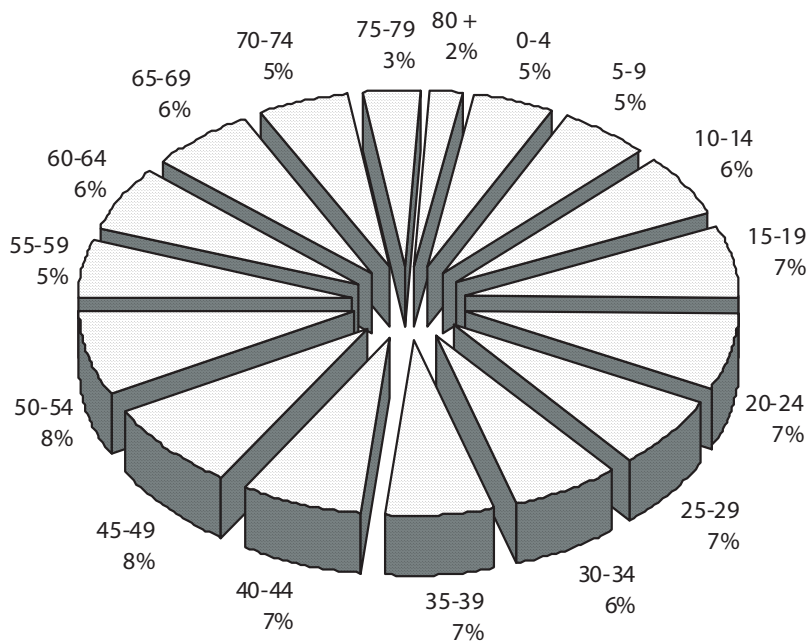
Prateći indeks odnosa muškaraca i žena po obrazovnoj strukturi, jasno je da su žene više neobrazovane i manje obrazovane od muškaraca. Razlika među njima najveća je među populacijom nepismenih, a naročito na nivou srednjeg obrazovanja.

Tabela 3: Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi, po popisima 1991. i 2002.

	1991		2002	
	N	%	N	%
Ukupno popisano	7007422	100	6321231	100
Bez školske spreme	666819	9,5	357522	5,6
1-3 razreda osnovne škole	205744	2,9	126127	2,0
4-7 razreda osnovne škole	1439087	20,5	896847	14,2
Osnovno obrazovanje	1752672	25,0	1509462	23,9
Srednje obrazovanje	2255782	32,2	2596348	41,1
Više obrazovanje	267226	3,8	285056	4,5
Visoko obrazovanje	354610	5,5	411944	6,5
Nepoznato	65482	0,9	137895	2,2

Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 2000. i nepublikovani podaci Saveznog zavoda za statistiku.

Dijagram 1: Starosna struktura populacije

Izvor: Popis 2002, Pregled po starosnim grupama, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, pp.14-15.

Tabela 4: Stanovništvo staro 15 i više godina prema polu i školskoj spremi (2002)

	Broj			%		
	S	M	Ž	S	M	Ž
Ukupno	6 321 231	3 041 667	3 279 564	100,0	100,0	100,0
Bez školske spreme	357 552	76 995	280 557	5,7	2,5	8,6
1-3 razreda osnovne škole	126 127	37 517	88 610	2,0	1,2	2,7
4-7 razreda osnovne škole	896 847	374 016	522 831	14,2	12,3	15,9
Osnovno obrazovanje	1 509 462	698 692	810 770	23,9	23,0	24,7
Srednje obrazovanje	2 596 348	1 401 683	1 194 665	41,1	46,1	36,4
Više obrazovanje	285 056	150 188	134 868	4,5	4,9	4,1
Visoko obrazovanje	411 944	223 097	188 847	6,5	7,3	5,8
Nepoznato	137 895	79 479	58 416	2,2	2,6	1,8

Ekonomski pokazatelji

Rast BNP u Srbiji po stanovniku u € od 2001. do 2006. godine, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iznosio je:

2001	1757 €
2002	2242 €
2003	2407 €
2004	2643 €
2005	2837 €
2006	3354 €

Neki indikatori (iz prvog Izveštaja o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva):

- Rast BDP-a u 2004. bio 8% (SSS predviđa privredni rast od 4-5% godišnje) u 2005. g. 6.5%.
- Učešće investicija poraslo sa 12% u 2001, na 18% u 2004. i 21% u 2005. g.
- Učešće duga u BDP-u smanjen: u 2002. 78,6%, a u 2004. 63,8% i 56% u 2005. g.
- U procesu privatizacije udeo privatnog vlasništva porastao na 75%.

Tabela 5: Siromaštvo i obrazovanje u Srbiji u 2002. – stanovništvo preko 15 godina

Nivo obrazovanja	% MNO	% siromašnih	relativni rizik siromaštva	struktura uk. stanovništva preko 15 god.	struktura siromašnih	dubina siromaštva	oštrina siromaštva
Nezavršena osnovna škola	36,1%	21,5%	102,5%	17,5%	35,4%	5,1%	1,8%
Osnovna škola	25,4%	14,3%	33,9%	23,3%	31,2%	3,1%	1,0%
Srednja škola	15,1%	6,9%	-35,1%	47,5%	30,8%	1,2%	0,3%
Viša škola	7,8%	2,9%	-72,8%	5,1%	1,4%	0,4%	0,1%
Fakultet	5,6%	2,0%	-81,4%	6,6%	1,2%	0,4%	0,1%
Ukupno	20,0%	10,6%	-	100%	100%	2,2%	0,8%

Izvor: Studija merenja životnog standarda, Ministarstvo za socijalna pitanja, 2002.

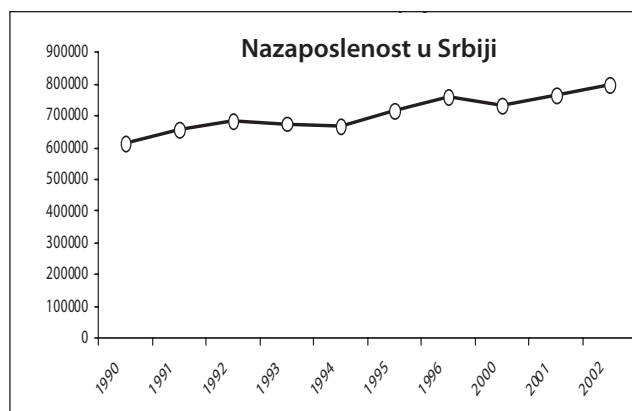
Izveštaj o Milenijumskim ciljevima razvoja za 2002. godinu daje uvid u deo stanovništva koji živi sa manje od 1\$ dnevno. "Ukupan procenat populacije siromašnih iznosio je 1990. godine samo 7,3%, ali se dramatično povećao devedestih godina i dostigao 40,9% u 1999.godini. U 2000. situacija se donekle poboljšala. Ipak, oko trećina stanovništva Srbije (2,8 miliona) je 2000. godine bilo siromašno (sa mesečnim prihodima manjim od 30\$. Među njima, više od 18% (1,4 miliona) živelo je u ekstremnom siromaštvu s manje od 20\$ mesečno. Situacija je još lošija s obzirom na to da skoro 700000 izbeglica i interno raseljenih lica nije bilo uključeno u ove podatke. Indeks siromaštva se povećao sa 14,1% na 36,5% u 2000. U istom periodu mera jaza siromaštva se povećala sa 1,0% na 3,1% u 2000." (The Millennium Development Goals - How Much is Serbia on Track, 2002)

Zaposlenost

U poslednjoj deceniji u Srbiji se ispoljava povećanje nezaposlenosti: ¹ Vidi dijagram dole.

Stopa nezaposlenosti u Republici Srbiji rasla je u periodu 2001-2005. i veoma je visoka (kreće se od 21% do 30%, zavisno od metodologije računanja). U strukturi nezaposlenih dominantno je učešće najmlađe starosne grupe (15-25) sa stopom nezaposlenosti od 44,83%, što je tri puta više od prosečne stope nezaposlenosti ove starosne grupe u zemljama EU. (Vidi tabelu 6)

1) Podaci o zaposlenosti i nezaposlenosti u grafikonima dobijeni su iz sledećih izvora: Statistički godišnjak Jugoslavije, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2001, str.96; Statistički godišnjak Srbije 1997, Republički zavod za statistiku, Beograd, 1998, str. 82; Godišnji statistički izveštaj 2000; Godišnji statistički izveštaj 2000 i 2001, i Mesečni statistički izveštaj za 2002, Republički zavod za tržište rada, Beograd

Prema najnovijim podacima Nacionalne službe za zapošljavanje iz 2008. godine 859 684 lica traži posao, od toga je nezaposlenih 796 040, a od toga su 427 054 žene.

Relativno je visoko učešće grupe niskog obrazovnog profila. Nezaposleni sa obrazovanjem nižim od srednje škole činili su 24,1% ukupnog broja nezaposlenih u 2003. Najveći ideo u ukupnoj nezaposlenosti imaju lica sa završenom srednjom školom (66%). Smanjivanje stope nezaposlenosti za najmanje 50%, jeste jedan od prioriternih zadataka u okviru prvog Milenijumskog cilja razvoja u Srbiji: smanjenja siromaštva i iskorenjivanja gladi.

Najviše je nezaposlenih sa srednjom školom, što se tumači time da je u kontingentu radno aktivnog stanovništva najviše lica sa ovim obrazovnim nivoom, ali i neadekvatnošću i neprilagođenošću srednjoškolskog sistema u Republici Srbiji potrebama privrede. Procentualno je najmanje nezaposlenih (posmatrano u odnosu na ukupan broj radno aktivnog stanovništva, koji imaju više ili visoko obrazovanje) sa višom i visokom školskom spremom. Stopa nezaposlenosti je najveća među mlađom populacijom (15-24 god).

Tabela 6: Kvalifikaciona struktura nezaposlenih i tražilaca posla (2007)

	Nezaposleni	Zaposleni
Ukupno	792 992	1 127 226
Bez kvalifikacija	294 216 38 %	154 086 14 %
Sa završenom srednjom školom (opšteobrazovnom ili stručnom)	434 174 54 %	674 286 60 %
Sa visokim obrazovanjem	59 069 8 %	298 854 26 %

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje, Beograd, podaci iz 2007.

Podaci pokazuju da je obrazovna struktura nezaposlenih u Srbiji nepovoljna. Oko 38% nezaposlenih nema kvalifikacije. Najveći broj nezaposlenih ima srednju školu, a sa druge strane među slobodnim radnim mestima najviše je onih za lica sa srednjom školom. Ovo govori o bar dve činjenice: sistem obrazovanja ne odgovara adekvatno na potrebe tržišta rada; postoji geografsko-regionalna diskrepanca između ponude i potražnje radne snage.

Dodatni pokazatelji

Neki dodatni relevantni statistički pokazatelji za Srbiju (Zavod za statistiku Srbije):

Potrošnja domaćinstava u 2007.¹

- Prosečna mesečna potrošnja po domaćinstvu: 35 414 din;
- Ukupna mesečna raspoloživa sredstva po domaćinstvu: 39 170 din, od toga uokolo 94 % u novcu, i 6 % u naturi;
- Gradska domaćinstva 39 170 din, seoska 34 678 din;
- 34 % domaćinstava ima računar, 26,3 % internet priključak.

Zarade

- Prosečna zarada u februaru 2008: bruto 43 218 din, neto 30 982 din;
- Prosečna mesečna zarada u 2007. godini: bruto 38 744 din, neto 27 759 din;
- Prosečna mesečna zarada u 2007. u obrazovanju bruto 40 286 din, neto 28 781 din;
- Porast zarada u 2007: realno 19,5 %, nominalno 27,9 %.

Zaposlenost u 2007.

- Zaposleni u preduzećima, ustanovama i dr. organizacijama 1 432 851; privatni poslodavci i kod njih zaposleni 569 494;
- Zaposleni u obrazovanju 129 426;
- Godišnje smanjenje stope zaposlenosti u 2007. iznosi 1,2 %;
- Stopa nezaposlenosti u 2007 (stanovništvo staro 15 i više godina) = 18,1 %; za stanovništvo 15-64 god. = 18,8 %.

1) Anketa o potrošnji domaćinstava 2007.

Bruto domaći proizvod (BDP)²

- BDP bio je 2 042 047,9 mil. din u 2006;
- Procenjeni porast BDP u 2007. iznosi 7,5 %.

Ključni problemi

Ključni problemi relevantni za razumevanje i unapređenje obrazovanja odraslih u Republici Srbiji su:

- Nizak nivo ekonomskog razvoja;
- Velike disproporcije u ekonomskoj, demografskoj i obrazovnoj strukturi;
- Usporen populacioni rast i smanjenje broja dece i mladih i uvećanje broja starih u ukupnoj populaciji;
- Siromaštvo značajnog dela stanovništva;
- Visoko učešće mladih do 30 godina u ukupnoj nezaposlenosti;
- Nepovoljna obrazovna i kvalifikaciona struktura ukupnog stanovništva;
- Nepovoljna obrazovna struktura zaposlenog stanovništva;
- Nepovoljna obrazovna i kvalifikaciona struktura nezaposlenog stanovništva;
- Nedostatak sistemskog pristupa u razvoju obrazovanja i učenja odraslih (strategija, legislativa, institucije, kadrovi i finansijska sredstva).

2) Izvor: Nacionalni računi (RS SNA)

Tabela 7: Nezaposlena lica (15-64) prema starosti i školskoj spremi

	Ukupno	Bez škole	Nepotpuna osnovna škola	Osnovna škola	Srednja škola	Viša škola	Fakultet, akademija ili visoka škola
Sve starosne grupe	691 879	4601	14 444	131 472	480 918	31 947	28 497
15-19	55 249	478	1 387	11 234	42 150	0	0
20-24	113 891	239	1 184	17 340	86 610	6 131	2 387
25-29	101 287	374	2 111	12 273	70 022	7 745	8 763
30-34	93 119	697	412	16 472	68 337	2 429	4 772
35-39	73 068	584	2 237	15 071	48 974	4 316	1 886
40-44	77 608	727	1 510	16 285	55 699	2 269	1 118
45-49	73 934	1 503	2 342	14 029	49 395	4 226	2 439
50-54	69 435	0	1 986	16 530	42 877	2 637	5 405
55-59	30 040	0	837	10 763	14 985	2 194	1 261
60-64	4 249	0	437	1 475	1 869	0	467

1. Politika, zakonodavstvo i finansiranje

1.1. Zakonodavni i politički okvir

1.1.1. Sistem obrazovanja u Srbiji

Strukturu obrazovnog sistema u Srbiji čine:

- Predškolsko i osnovno (obavezno) obrazovanje
- Srednje obrazovanje
- Visoko obrazovanje

Broj ustanova, osoblja i učenika i studenata:

Predškolske ustanove. Prema podacima iz Statističkog godišnjaka iz 2006. godine, u Srbiji ima 1873 predškolskih ustanova, od čega je 12 privatnih (10 u Beogradu i 2 u Čačku), koja su verifikovana od Ministarstva prosvete. U ovim ustanovama je zaposleno preko 18 000 osoba, a ukupan broj dece u svim predškolskim ustanovama je preko 167 000.

Osnovne škole. U Srbiji ima 3578 redovnih osnovnih škola, 249 specijalne i 16 osnovnih škola za obrazovanje odraslih. Privatnih osnovnih škola koje su verifikovane od Ministarstva prosvete ima 5 (sve su u Beogradu). Ukupan broj nastavnika u osnovnim školama je 47 569, a broj učenika koji ih pohađaju je preko 656 000. Osnovno obrazovanje je obavezno i traje 8 godina.

Srednje škole. Prema podacima Ministarstva prosvete, u Srbiji ima 548 srednjih škola, od čega je 20 privatnih. Od ovog broja, 332 škole su stručne (320 državnih i 12 privatnih), 119 gimnazije (111 državnih i 8 privatnih), 32 mešovite stručne-gimnazije, 3 mešovite stručne-umetničko likovne, 6 likovnih, 26 muzičkih, 2 baletske i 28 škola za učenike sa posebnim potrebama. Prema podacima Statističkog godišnjaka iz 2006. godine broj učenika u redovnim srednjim školama je oko 300 000, a u specijalnim oko 1200, dok je ukupan broj nastavnika oko 27 300.

Visokoškolske ustanove - Visokoškolske ustanove se dele na ustanove univerzitetskog (univerziteti i fakulteti, odnosno umetničke akademije) i neuniverzitetskog obrazovanja (akademije strukovnih studija, visoke škole i visoke škole strukovnih studija). Državnih univerziteta u Srbiji ima 7, u okviru kojih je 86 fakulteta, dok 2 državna fakulteta nisu u sastavu univerziteta. Privatnih univerziteta ima 7, sa 44 fakulteta, dok 5 privatnih fakulteta nisu u sastavu univerziteta (izvor: Ministarstvo prosvete). U toku 2007. godine je završen proces akreditacije za dotadašnje više škole. Ukupan broj ustanova neuniverzitetskog obrazovanja u Srbiji, koje su dobile Uverenje o akreditaciji

je 49, dok je jedna viša škola dobila akreditaciju za fakultet. Od ukupnog broja akreditovanih visokih škola, 42 su državne, a 7 privatne. Prema podacima iz Statističkog godišnjaka iz 2006. godine, ukupan broj nastavnika i saradnika u nastavi na svim institucijama visokog obrazovanja je oko 12 500, dok je broj studenata oko 230 000. U 2008. je tekao proces akreditacije univerziteta i fakulteta.

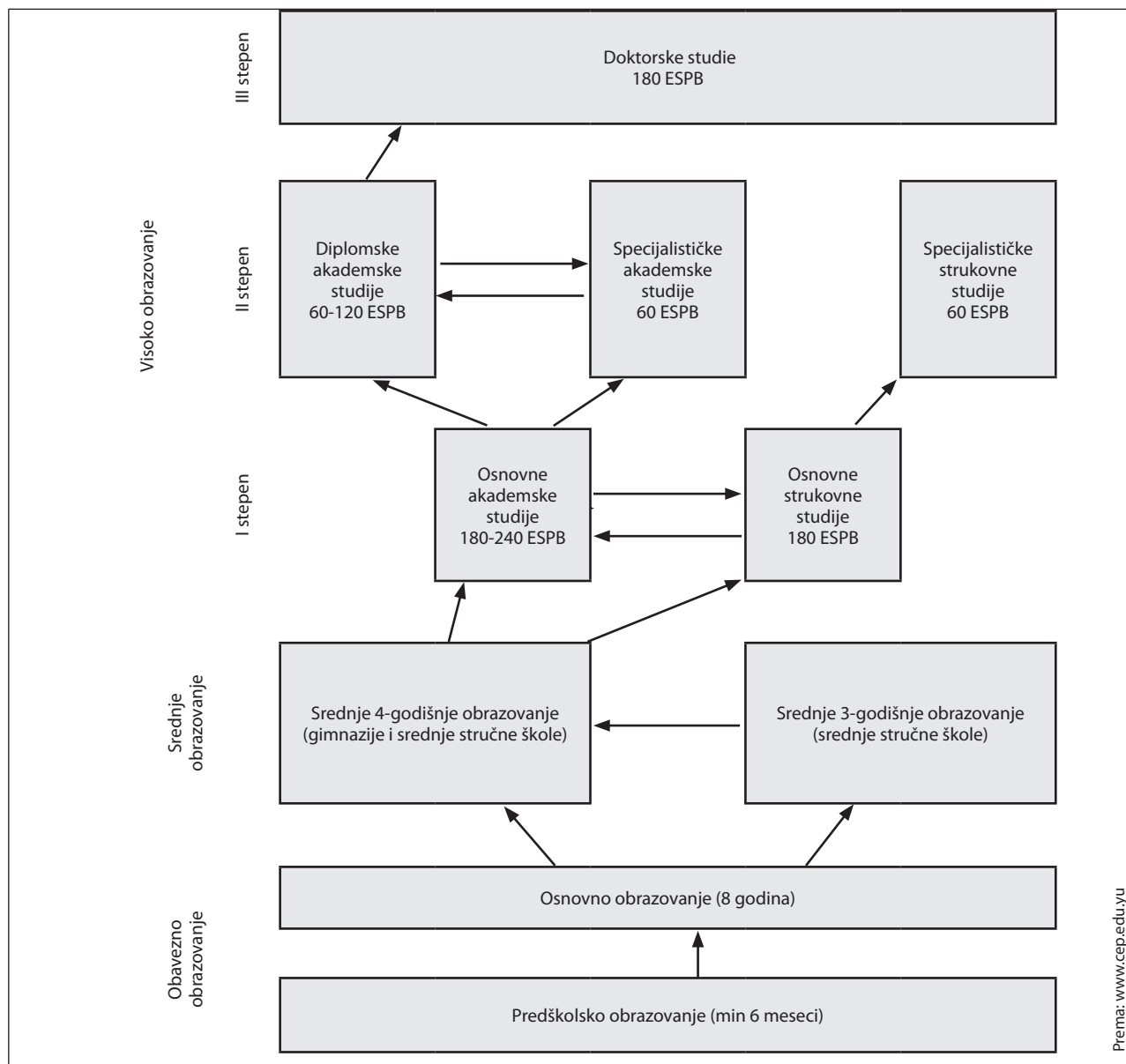
1.1.2. Zakonski i politički kontekst učenja i obrazovanja odraslih

Obavezno i besplatno osnovno obrazovanje zagarantovano je svima pod jednakim uslovima *Ustavom Republike Srbije* (Sl. glasnik RS, br. 83/06) i uređeno *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (Sl. glasnik RS, 62/03, 58/04) i *Zakonom o osnovnoj školi Republike Srbije* (Sl. glasnik RS, br. 50/92). Od školske 2006/07. godine u Srbiji je uvedeno i obavezno predškolsko obrazovanje dece od šest godina, koje se u Zakonu (*Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, Sl. Glasnik, br. 58/04) naziva sastavnim delom obaveznog obrazovanja.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u svojim osnovnim odredbama definiše pitanje prava na obrazovanje svakog građanina. U članu 4. pomenutog Zakona se kaže da odrasli imaju pravo na obrazovanje koje uvažava njihove posebne obrazovne potrebe, u skladu sa navedenim zakonom i posebnim zakonom.

U delu definisanja ustanova u kojima se ostvaruje proces obrazovanja, škole za osnovno obrazovanje odraslih imaju nadležnost nad ostvarivanjem osnovnog obrazovanja odraslih po posebnom, prilagođenom školskom programu za odrasle. Trenutno u Srbiji funkcioniše i radi 14 škola za osnovno obrazovanje odraslih (Odluka Vlade Republike Srbije o broju i prostornom rasporedu osnovnih škola u Republici Srbiji i Odluka Vlade o kriterijumima za utvrđivanje mreže osnovnih škola i dečjih vrtića). Polaznici ovih škola, iako bi trebalo da budu isključivo odrasli, stariji od 16 godina, uglavnom su prerasli osnovci, pripadnici marginalizovanih grupa, deca "ispala" iz sistema redovnog obrazovanja, vaspitno zapuštena i deca sa smetnjama u razvoju, a najmanje je odraslih.

Šematski prikaz obrazovnog sistema

Srednje škole prema ovom Zakonu imaju mogućnost da ostvaruju školski program opšteg, stručnog i umetničkog obrazovanja, a mogu da ostvaruju poseban školski program za obrazovanje odraslih, program stručnog osposobljavanja, obuka i druge programe u skladu sa posebnim zakonom. Srednje škole ostvaruju programe prekvalifikacije, dokvalifikacije, specijalizacije, stručnog osposobljavanja.

Druge organizacije, odnosno fizička lica mogu da ostvaruju posebne programe u oblastima obrazovanja ako ispunjavaju propisane standarde za ostvarivanje posebnih programa i dobiju odobrenje Ministarstva. Ovo je veoma važno za domen osnovnog i stručnog obrazovanja odraslih jer se na taj način otvara mogućnost da se osnovno obrazovanje odraslih poveri i drugim ustanovama koje ispune propisane standarde, a sa as-

pekta stručnog obrazovanja i osposobljavanja odraslih, otvara se prostor i drugim organizacijama i pojedincima da ostvaruju programe stručnog obrazovanja i obuke.

Nastavni program osnovnog i srednjeg obrazovanja sadrži ciljeve i zadatke programa obrazovanja, sadržaje obaveznih i izbornih predmeta, preporučene vrste aktivnosti u obrazovno –vaspitnom radu, način prilagođavanja programa za potrebe obrazovanja odraslih.

Pravilnik o nastavnom planu i programu za osnovno obrazovanje i vaspitanje odraslih, uređuje plan i program za odrasle.

Zakon definiše i trajanje osnovnog i srednjeg obrazovanja odraslih. Osnovno obrazovanje odraslih ostvaruje se od navršenih 16 godina i traje četiri godine. Zakon definiše da srednje obrazovanje odraslih traje do tri godine u skladu sa posebnim školskim programom i posebnim zakonom.

Programi stručnog osposobljavanja i obuke traju do godinu dana, u skladu sa propisanim programom.

Posle usvajanja novog *Zakona o visokom obrazovanju* koji je Narodna skupština donela septembra 2005, usledilo je nekoliko važnih mera koje mogu da doprinesu poboljšanju efikasnosti i kvaliteta visokog obrazovanja: primena Bolonjskog procesa, formiranje i početak rada *Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje*, definisanje sistema za samovrednovanje i spoljno vrednovanje visokoškolskih institucija.

Vlada Srbije je, krajem decembra 2006. godine, usvojila **Strategiju razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji**. Usvojena na istoj sednici Vlade ova Strategija je komplementarna Strategiji za srednje stručno obrazovanje. U velikoj meri usaglašena sa koncepcijama doživotnog obrazovanja u Evropskoj uniji, i ova Strategija je urađena u saradnji Ministarstva prosvete i sporta sa drugim važnim partnerima (sa ministarstvima i drugim institucijama koje se bave zapošljavanjem). U ovom dokumentu se definiše obrazovna politika osnovnog i stručnog obrazovanja odraslih, tj. onih delova populacije koji su van formalnog školskog sistema a nisu stekli osnovno, odnosno stručno obrazovanje koje bi ih vodilo ka zapošljavanju. Tu spadaju razne kategorije kao što su: nepismene osobe, oni koji nisu završili osnovnu školu, nezaposlena lica, tehnološki viškovi, žene, seosko stanovništvo, lica sa posebnim potrebama, ugrožene etničke grupe itd. Strategija predviđa raznovrsne i vrlo fleksibilne oblike obrazovanja: redovno osnovno obrazovanje, vanredno osnovno obrazovanje, inicijalno stručno obrazovanje, programe za tržište rada, programe kontinuiranog obrazovanja.

Doneta je i **Strategija razvoja srednjeg stručnog obrazovanja 2006**. *Strategija razvoja srednjeg stručnog obrazovanja u Republici Srbiji*, definisala je novu obrazovnu politiku srednjeg stručnog obrazovanja koja ima za cilj da taj deo obrazovnog sistema usaglasi sa promenjenim socijalnim i ekonomskim realnostima u zemlji, sa privrednim razvojem i sa tržištem rada. Strategija je u duhu evropske *Deklaracije iz Lisabona* i Kopenhagškog procesa, u kojem su definisani okviri evropske politike u oblasti stručnog obrazovanja (nomenklatura kvalifikacija, opšti standardi stručnog obrazovanja, sistem sertifikacije i sl). Prema ovom dokumentu najaktuelnija pitanja su razvoja zanimanja i standarda, modernizacija obrazovnih programa, evaluacija i sertifikacija, finansiranje, vertikalna i horizontalna mobilnost unutar sistema i dalje, na primer, prelazak iz stručnog u akademski program ili iz učenja u rad i obratno. Strategija na vrlo fleksibilan način definiše veze sa tržištem rada, osnivačka i vlasnička prava, institucije koje se bave stručnim obrazovanjem, programe i njihovu organizaciju, standarde nastave, odnosno učenja i ishoda učenja.

Pripremljen je i **Akcioni plan** koji sadrži mere i aktivnosti za sprovođenje *Strategije razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji za period 2007-2009*. Nažalost, Vlada još nije usvojila ovaj dokument zbog političkih previranja koja su se u zemlji dešavala, ali se na njegovom usvajanju intenzivno radi. U Akcionom planu se operacionalizuju četiri osnovna prioriteta, koji predstavljaju „optimalni minimum“ za uspostavljanje savremenog i efikasnog sistema obrazovanja odraslih. Ti prioriteti su sledeći:

1. Dalji razvoj zakonske, konceptualne, strateške, organizacione i institucionalne osnove za uspostavljanje efikasnih načina participacije socijalnih partnera u obrazovanju odraslih;
2. Formiranje organizacione i kadrovske osnove za uspostavljanje distribucije nadležnosti i odgovornosti za obrazovanje odraslih među relevantnim ministarstvima;
3. Stvaranje osnova za/i podsticanje razvoja raznovrsnih programskih opcija uz unapređivanje dostupnosti obrazovanja odraslih;
4. Dalji razvoj finansijske i sistemske osnove za unapređivanje kapaciteta i kvaliteta obrazovanja i obuke odraslih.

Među nosiocima aktivnosti i nadležnim organima i organizacijama za sprovođenje Akcionog plana naveden je veliki broj aktera, čime je, između ostalog, proklamovano i podržano socijalno partnerstvo u razvoju obrazovanja odraslih u Republici Srbiji.

1.1.3. Prioritetni ciljevi učenja i obrazovanja odraslih

Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji definiše da:

Republika Srbija mora da restrukturira i unapredi svoj ljudski potencijal kroz delatnost obrazovanja odraslih. To podrazumeva:

- Obezbeđenje dostupnosti sistema obrazovanja i obuke svim kategorijama odraslog stanovništva kroz uspostavljanje institucionalnog i programskog pluralizama u sistemu obrazovanja odraslih;
- Decentralizaciju i partnerski pristup u upravljanju, organizaciji i realizaciji obrazovanja odraslih;
- Obezbeđenje kvaliteta obrazovanja i osposobljavanja odraslih kroz zakonsku regulativu i uspostavljanje standarda obrazovanja.

Imajući u vidu urgentnu potrebu za bržim ekonomskim razvojem poštujući principe održivog razvoja, unapređenjem zapošljavanja, socijalne kohezije i demokratizacije društvenih odnosa, osnovni ciljevi i zadaci strategije obrazovanja odraslih u Republici Srbiji su:

Cilj 1. Uspostavljanje efikasnih načina participacije socijalnih partnera u obrazovanju odraslih. Zadaci:

- Zaključivanje sporazuma o socijalnom partnerstvu u stručnom obrazovanju i obuci;
- Osnivanje saveta za stručno obrazovanje i obuku;
- Osnivanje lokalnih saveta za razvoj ljudskih resursa.

Cilj 2. Distribucija nadležnosti i odgovornosti za obrazovanje odraslih među relevantnim Ministarstvom. Zadaci:

- Razvoj kapaciteta za upravljanje i podršku obrazovanju odraslih;
- Utvrđivanje modela i mehanizama finansiranja programa obrazovanja odraslih;
- Utvrđivanje načina kontrole i upravljanja institucijama za obrazovanje odraslih.

Cilj 3. Razvoj raznovrsnih programskih opcija i unapređenje dostupnosti obrazovanja odraslih. Zadaci:

- Razvoj programa osnovnog obrazovanja odraslih;
- Razvoj programa stručnog obrazovanja i obuke.

Cilj 4. Unapređenje kapaciteta i kvaliteta obrazovanja i obuke odraslih. Zadaci:

- Donošenje zakona o obrazovanju odraslih i odgovarajućih podzakonskih akata;
- Uspostavljanje sistema finansiranja obrazovanja odraslih;
- Utvrđivanje standarda obrazovanja i obuke;
- Uspostavljanje sistema akreditacije i sertifikacije;
- Uspostavljanje sistema savetovanja i vođenja;
- Uspostavljanje sistema za kontrolu kvaliteta programa obrazovanja i obuke.

Strategija obrazovanja Ministarstva prosvete polazi od stava da je obrazovanje odraslih:

- Manifestacija doživotnog učenja i integralni deo celovitog sistema obrazovanja;
- Snažan faktor ekonomskog razvoja, povećanja produktivnosti i konkurentnosti privrede, unapređenja zapošljavanja i mogućnosti za zapošljavanje i smanjenja regionalnih disproporcija u ekonomskom razvoju Republike Srbije;
- Korektiv redovnog sistema obrazovanja (pruža drugu šansu za sticanje relevantnih znanja i veština);
- Inovativni mehanizam sistema obrazovanja i učenja (područje koje brzo reaguje na potrebe privrede, tržišta rada i tehnološke promene i u koje se uvode i testiraju novi profili, programi, veštine, kompetencije i koje je fleksibilno i otvoreno za nove načine i oblike rada i učenja);
- Instrument za očuvanje životne sredine i održivi razvoj društva;
- Osnovni način da se podrži lični razvoj i mogućnost pojedinca da:
  - bude zaposlen,
  - ostvari veću zaradu,
  - stekne nezavisnost,
  - ostane zdrav i aktivan,
  - obavlja kvalitetnije poslove,
  - ojača porodicu i ohrabri nezavisnost njenih članova.

1.1.4. Organizacija i nadležnosti za obrazovanje odraslih u okviru vlade

U delu izvršne vlasti Ministarstvo prosvete je zaduženo za obrazovanje u najširem smislu, a u zakonodavnoj vlasti je Odbor za prosvetu Narodne skupštine Republike Srbije. Za različite nivoe obrazovanja postoje i druge institucije.

U obaveznom i srednjem obrazovanju od najvećeg značaja je Nacionalni prosvetni savet, a tela koja imaju nadležnost u ovoj oblasti obrazovanja su i Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja i Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, sa četiri organizacione jedinice: Centar za strateški razvoj, Centar za razvoj programa i udžbenika, Centar za profesionalni razvoj zaposlenih i Centar za stručno i umetničko obrazovanje. Pored ovih tela, postoje i forumi gimnazija i stručnih škola, đачki parlamenti i roditeljski saveti.

U visokom obrazovanju je najznačajniji Nacionalni savet za visoko obrazovanje, kao i Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta. Pored ovih tela, postoje i studentske konferencije univerziteta i akademija strukovnih studija, kao i konferencija univerziteta i konferencija akademija strukovnih studija.

- Obrazovanje odraslih je u nadležnosti je MPS, ali ne postoji odeljenje ili posebna služba koja se bavi obrazovanjem odraslih ili doživotnim obrazovanjem;
- Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja ima ingerencije nad Nacionalnom službom za zapošljavanje, koja sprovodi brojne programe;
- U okviru drugih ministarstava postoje službe za razvoj ljudskih resursa, koje se bave usavršavanjem njihovih zaposlenih;
- Ostala ministarstva vode računa o usavršavanju kadra u svojim resorima;
- Nadležnost nad određenim nivoima i programima obrazovanja odraslih pripada lokalnim zajednicama.

Decentralizacija je jedno od ključnih pitanja reforme obrazovanja, ali je značajniji napredak uočljiv samo u oblasti obučavanja za potrebe tržišta rada u lokalnim zajednicama.

1.1.5. Usklađenost obrazovanja odraslih sa drugim politikama i strategijama

Obrazovanje odraslih je prepoznato kao instrument i podrška realizaciji drugih strateških dokumenata i ciljeva, posebno u oblasti ekonomskog i privrednog razvoja, ali nije učinjeno dovoljno na korišćenju njegovog potencijala i na povezivanju i koordiniranju akcija u različitim sektorima. To isto važi i za postizanje ostalih ciljeva.

Ne postoji opšta prihvaćenost koncepcije doživotnog učenja, niti se društvo koje uči definiše kao poželjan društveni cilj, mada postoji deklarativna prihvaćenost obrazovanja i učenja kao vrednost.

Ipak, u nekim nacionalnim dokumentima i planovima obrazovanje odraslih je prepoznato kao ključni instrument rešenja pojedinih problema, kao što je smanjenje siromaštva. Ministarstvo prosvete i sporta Srbije je u svom prilogu za ukupnu Strategiju smanjenja siromaštva obrazovanje odraslih uvrstilo kao jedan od osnovnih strateških sredstava. Osim obrazovne podrške različitim ciljnim grupama koje se nalaze u zoni siromaštva neobrazovani odrasli su na prvom mestu sa tendencijom dalje reprodukcije siromaštva na nove generacije

Strategija razvoja obrazovanja odraslih je u skladu sa strateškim opredeljenjima RS i doprinosi ostvarivanju ciljeva međusektorskih razvojnih i sektorskih strategija. Razvoj obrazovanja odraslih i implementacija *Strategije obrazovanja odraslih* je u direktnoj vezi i direktna primena *Strategije za smanjenje siromaštva* (SSS) koju je Vlada usvojila 2003. godine.

Četiri (od osam) srednjoročnih prioriteta koji su definisani u Drugom izvštaju o implementaciji SSS koji je Vlada RS usvojila avgusta 2007. godine se odnose na implementaciju Strategije obrazovanja odraslih:

- Smanjenje broja mladih uzrasta od 15 do 24 koji nemaju zanimanje;
- Optimalizacija mreža škola, tako što će se proširiti funkcije škola da budu sposobne da pruže obrazovne usluge različitim kategorijama stanovništva pre svega odraslima i mladima koji su napustili formalni školski sistem;
- Realizacija aktivnosti predviđene Strategijom i akcionim planom za obrazovanje odraslih (usvojena u decembru 2006.);
- Podržati obrazovanje odraslih Roma kao jedne od najvulnerabilnijih grupa na tržištu rada.

Strategija razvoja obrazovanja odraslih je u direktnoj vezi sa Nacionalnom strategijom privrednog razvoja RS (2006-2012). Jedan od srednjoročnih prioriteta u delu -Jačanje faktora znanja za privredni razvoj- je uspostavljanje sistema doživotnog obrazovanja sa elementima obuke i inovacijom znanja u skladu sa razvojem tehnologija i otvaranjem formalnog sistema obrazovanja za obuku i obrazovanje odraslih.

Takođe, veza postoji i sa Nacionalnom strategijom za zapošljavanje i Nacionalnim akcionim planom za zapošljavanje 2006-2008. koji se odnosi na ekonomske uslove (odeljak 3,2.). Kako poseban izazov predstavlja zapošljavanje dugoročno nezaposlenih kategorija stanovništva, Strategija naglašava da će se stvoriti uslovi za sistematski porast obrazovnog nivoa teško zapošljivih kategorija stanovništva, što će uticati na smanjenje trajanja perioda nezaposlenosti koje je naročito dugo upravo kod ovih kategorija, dok Nacionalna strategija regionalnog razvoja (Vlada 2007) naglašava povećanje zapošljivosti u nerazvijenim područjima u Srbiji, a kao meru uvodi razvoj ljudskih resursa.

Ono što se da uočiti jeste da ne postoji dovoljna koordinacija u strateškim planiranjima u različitim sektorima kao ni u implementaciji mera predviđenih strategijama.

Postoji i niz drugih primera koji pokazuju "upotrebu" učenja i obrazovanja odraslih u implementaciji drugih strategija i pri ostvarivanju drugih ciljeva, koja se obično definiše kao "izgradnja resursa." Savet Evrope npr. podržava nekoliko projekata (finansira ih EU preko Evropske agencije za rekonstrukciju), koji imaju za cilj razvoj u posebnim područjima:

- Zajednička inicijativa za podršku parlamentarnim institucijama, pri čemu je jedna od glavnih aktivnosti bila organizovanje kurseva engleskog jezika i kompjuterskih kurseva, koji bi omogućili parlamentarcima i osoblju da razvijaju međunarodne kontakte i dobiju bolji pristup informacijama.
- Implementacija Nacionalne strategije za reformu pravosuđa Republike Srbije, pri čemu je organizovana obuka za sudije i tužioce, kao jedna od važnih komponenti projekta, ne samo u vezi sa pravnim aspektima, već i sa ciljem da se među njima odabere i obučni grupa onih koji će postati treneri svojim kolegama.
- U periodu između 2003. i 2005. Savet Evrope je realizovao Zajednički Program sa Evropskom komisijom, u cilju pomoći Srbiji i Crnoj Gori u procesu pridruživanja Savetu Evrope u aprilu 2003. godine. Jedan od posebnih ciljeva ovog programa je predstavljala pomoć u reformi kazneno-popravnog sistema u

Srbiji, sa akcionim planom u dva koraka, od kojih je jedan bio i obezbeđivanje dalje obuke zatvorskog osoblja; ZP se bavio trima glavnim pitanjima: reformom zakonodavstva, povećanjem znanja i sposobnosti zatvorskog osoblja i sankcijama i merama u javnom interesu. Ministarstvo pravde Srbije predstavilo je akcioni plan za reformu kaznenog sistema, kojim se osniva 12 komisija za različite ključne aspekte reforme. Jedna od komisija je Komisija za reformu obuke. Njen zadatak je da izradi i izvrši obuku koja će doprineti ispunjenju ciljeva komisija. Obuka će se izvoditi u Zatvorskom centru za obuku, koji je osnovan 2005. Ovaj Centar je nezavisna ustanova koja bi od 2007. godine trebalo da ima sopstveni budžet.

Nemačka organizacija za tehničku saradnju (GTZ) je podržala reforme u različitim oblastima, pri čemu je obrazovanje i učenje odraslih uvek važan deo projektnih aktivnosti – ne samo u reformi srednjeg stručnog obrazovanja, već i u rešavanju problema vezanih za fiskalnu, carinsku politiku i dr.

Ipak, još još uvek ne postoji dovoljna i odgovarajuća koordinacija strateškog planiranja i implementacije strateških mera u različitim sektorima.

1.1.6. Obrazovanje odraslih i glavni izazovi razvoja

Ekonomski razvoj zemlje predstavlja jedan od glavnih izazova za obrazovanje odraslih, s obzirom na to da je u toku proces tranzicije i promene privredne strukture, što uslovljava i potpuno nov pristup razvoju ljudskih resursa, od kojih taj ekonomski razvoj najviše i zavisi. Ljudski resursi su prepoznati u svim strategijama razvoja Srbije.

Naročito pozicionirano mesto obrazovanju odraslih dato je u Strategiji za smanjenje siromaštva, Strategiji održivog razvoja, Strategiji zapošljavanja, Nacionalnoj strategiji regionalnog razvoja, Nacionalnoj strategiji privrednog razvoja. Naravno, obrazovanje odraslih ne mora biti početni uslov za društvene reforme, ali se prepoznaje kao uslov bez kojeg se te promene ne mogu realizovati.

Politički i demokratski razvoj zemlje postavlja velike izazove obrazovanju odraslih, ali ono još uvek ne odgovara dovoljno i adekvatno na ove izazove.

1.2. Finansiranje učenja i obrazovanja odraslih

1.2.1. Javna ulaganja u učenje i obrazovanje odraslih

Obrazovanje odraslih, sa stanovništa finansiranja, svakako deli nepovoljne trendove koji su prisutni u redukciji sredstava koja se izdvajaju za obrazovanje. Dramatične promene dešavale su se od početka devedesetih godina, gde ekonomski položaj obrazovanja karakteriše dvostruka redukcija. U periodu od 1990, osim smanjenja BNP za 50%, smanjeno je i učešće obrazovanja u BNP. Dok je 1990. obrazovanje učestvovalo sa 3,62% u BNP, 2000. godine je smanjeno na 3,14%. Sveukupno, rashodi za obrazovanje u periodu od 1990-2000. smanjeni su za 74,5% (npr. 1990. za učenika osnovne škole izdvojeno 585\$, a 2000. samo 144, za srednje obrazovanje smanjeno je sa 832\$ u 1990. na 179\$ u 2000, a za visoko sa 1581\$ na 333\$ po studentu - podaci Saveznog zavoda za statistiku).

Javni rashodi za obrazovanje u (% BDP) porasli su od 2,7% u 2001. do 3,5% u 2006. godini, a planira se dalje povećavanje do 3,9% u 2009. godini.¹

Izdavanja iz budžeta ne ostavljaju dovoljno prostora za značajno napredovanje i razvoj sistema i procesa obrazovanja, jer veći deo prihoda odlazi na primarnu potrošnju, tj. na plate zaposlenih u obrazovanju. U ukupnim prihodima koji se ostvaruju u obrazovanju, učešće budžeta u 2001. godini iznosilo je 72,4% što je suma koja pokriva bruto plate zaposlenih u obrazovanju. Direktna davanja stanovništva iznosila su 9,3% u ukupnim prihodima obrazovanja, a donacije 5,2% u 2002. godini. U 2006. učešće budžeta u ukupnim prihodima obrazovanja iznosilo je 76,2%.²

Za 2007. godinu predviđeno je za prosvetu nešto manje od 70 milijardi dinara (oko 870 mil. €), od čega je 58,5 milijardi (oko 730 mil. €) iz budžetskih prihoda. Ovo obuhvata finansiranje rada Ministarstva prosvete, Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, kao i sredstva za sektore obrazovanja (predškolsko i osnovno, srednje, visoko, studentski i učenički standard). To znači da je udeo prosvete u ukupnom budžetu Republike Srbije za 2007. godinu, gledano po sredstvima koja se izdvajaju iz budžetskih prihoda, 10% od ukupnih budžetskih prihoda.

1) Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva 2007. god. i Strategija za smanjenje siromaštva 2003. god.

2) Podaci Republičkog zavoda za statistiku, Prihodi i rashodi društvenih delatnosti, 2006.

Tabela 8: Prihodi obrazovanja u 2006.		
Obrazovanje (ukupno, oblast 80 po klasifikaciji djelatnosti)	Obrazovanje (ukupno, oblast 80 po klasifikaciji djelatnosti)	Obrazovanje odraslih i ostalo obrazovanje (podgrupa 80420)
	1000 din	
Prihodi iz budžeta	65 485 786	1 082 936
Transferi između organizacija obaveznog socijalnog osiguranja	27 303	31
Transferi između budžetskih korisnika na istom nivou	1 209 763	29 945
Prihodi od prodaje dobara i usluga	10 026 350	170 253
Tekuće donacije	363 802	19 225
Tekući transferi drugih nivoa vlasti	5 216 254	32 537
Drugi prihodi	ukupno	633 677
	kamate	84 122
	zakupne proizvodne imovine	23 882
Mešoviti i neodređeni prihodi i memorisane stavke	2 287 465	30 976
Primanja od prodaje nefinansijske imovine	650 456	9 884
Ukupno	85 900 856	1 395 391
Učešće prihoda iz budžeta u ukupnim prihodima, u %	76,2	77,6

Učešće pojedinih nivoa obrazovanja u ukupnom budžetu za prosvetu je:

- Predškolsko i osnovno obrazovanje - nešto manje od 50%, od čega je polovina za plate zaposlenih;
- Srednje obrazovanje - oko 22%, od čega je oko 55% za plate (odnosi se na prihode iz budžeta);
- Visoko obrazovanje - oko 19%, od čega je nešto preko 60% za plate.³

3) Podaci Centra za obrazovne politike, www.cep.edu.yu

Za obrazovanje odraslih se ne vode posebni pokazatelji o izdavanju budžetskih sredstava. Takođe ne postoje statistički podaci, niti se sistematski prate finansijski pokazatelji u ovoj oblasti.

Republički zavod za statistiku ima podatke o ukupnim prihodima i rashodima obrazovanja i obrazovanja odraslih/ostalog obrazovanja (klasifikacija delatnosti: 80420).

Pod obrazovanjem odraslih i ostalim obrazovanjem podrazumeva se: obrazovanje odraslih, odnosno obrazovanje stanovništva van sistema redovnog školskog i univerzitetskog obrazovanja u dnevnim ili večernjim razredima u školama ili u posebnim ustanovama za odrasle, sve vrste obuke koja se izvodi putem radio-televizijske mreže ili dopisnim putem, obrazovanje koje nije definisano prema stepenima obrazovanja. Ipak, samo jedan manji procenat pod ovom šifrom se zaista odnosi na obrazovanje odraslih, jer lista institucija koje se finansiraju iz budžeta obuhvata vrlo šarenoliku i raznovrsnu grupu institucija i organizacije, koje se odnose na obrazovanje odraslih (auto-moto društva, narodni univerziteti, škole jezika i računara, kulturni centri, agencija), ali i na svako drugo obrazovanje koje ne pripada formalnom sistemu (centri za decu, klubovi za mlade talente, škole jezika i računara za decu, sportska društva).

Tabela 9: Tekući rashodi obrazovanja u 2006

		A) Obrazovanje (ukupno)	B) Obrazovanje odraslih i ostalo obrazovanje	Obrazovanje odraslih i ostalo obrazovanje u %, obrazovanje ukupno =100
		1000 din		%
Rashodi za zaposlene	ukupno	62 252 462	61 907 3	1,0 %
	socijalna davanja zaposlenima	3 151 736	23 042	0,7 %
	socijalni doprinosi na teret poslodavca	8 719 740	88 329	1,0 %
Troškovi poreza		110 036	2 447	2,2 %
Poslovni rashodi		17 633 666	621 086	3,5 %
Novčane kazne		88 143	7 134	8,1 %
Tekuće subvencije		8 261	199	2,4 %
Tekuće donacije i transferi	ukupno	120 627	8 116	6,7 %
	tekuće donacije stranim vladama	11 330	0	0,0 %
	tekuće donacije i transferi	109 324	8 116	7,4 %
Naknade za socijalnu zaštitu iz budžeta		415 029	863	0,2 %
Dotacije nevladinim organizacijama		46 529	11 196	24,1 %
Rashodi kamata		70 918	795	1,1 %
Amortizacija		423 438	7 085	1,7 %
Izdaci za nabavku nefinansijskih sredstava		4 487 158	129 080	2,9 %
Ukupno		85 656 267	1 407 074	1,6 %
Ostatak		244 589	-11 683	-4,8 %
Učešće rashoda za zaposlene u ukupnim rashodima, u %		72,7 %	44 %	

1.2.2. Strane bilateralne/multilateralne donatorske investicije

Evropske i međunarodne organizacije daju značajnu podršku celokupnim reformama, pa i reformama i projektima u području obrazovanja. Naročito od 2000. godine, sa započetim reformama, donatorska sredstva igraju značajnu ulogu u finansiranju reforme obrazovanja.

Obim realizacije međunarodnih sredstava u oblasti obrazovanja u 2006. godini iznosio je približno 14,3 miliona evra, što predstavlja pad u odnosu na 2005. godinu, kada je u tom sektoru realizovano 21,12 miliona evra. Iznos odobrene pomoći iz kredita i donacije je bio približno na istom nivou. Projekti finansirani iz međunarodne pomoći u skladu su sa strateškim prioritetima Ministarstva prosvete i sporta i doprinose sprovođenju reformskih aktivnosti u ovom sektoru. Donatori koji su u 2006. godini bili najaktivniji u realizaciji donatorskih sredstava u oblasti prosvete i sporta su: Svetska banka, Evropska investiciona banka, Evropska komisija i Norveška.

U periodu početka reformi od 2000. – 2005. godine u oblast obrazovanja je uloženo oko 83,34 miliona evra međunarodne pomoći, od koje je najveći deo uložen u reformu školstva, unapređenje škola i usavršavanje obrazovnog kadra i to kroz projekte. U sektoru rada i zapošljavanja primećuje se blagi porast realizovanih sredstava sa 5,87 miliona na 7,34 miliona evra. Jedan deo tih sredstava uloženi su u programe obuke i obrazovanja radne snage.

Značajnija direktna podrška obrazovanju odraslih pružena je pre svega kroz CARDS program Evropske Unije, i to kroz projekte reforme srednjeg stručnog obrazovanja i podrške razvoju regionalnih Centra za kontinuirano obrazovanje odraslih.

Prema podacima ETF-a, međunarodne organizacije i institucije u obrazovanje su uložile:

CARDS 2002: Zapošljavanje - 2 miliona €: Pilot projekat obuke sproveden u Šumadiji. Projekat je finansirao analizu potreba tržišta radne snage i kreirao programe obuke za nezaposlene i zaposlene koji predstavljaju višak.

CARDS 2003: VET Reform - 13 miliona €: Pružena je pomoć za 1. izgradnju kapaciteta za razvoj politike i strategije reforme stručnog obrazovanja (uključujući i inicijalno stručno obrazovanje i usavršavanje za odrasle), 2. razvoj i implementacija novog kurikuluma u 50 pilot škola u 5 ekonomskih područja, 3. transformacija 5 srednjih stručnih škola u regionalne trening centre, 4. uspostavljanje Inovacionog fonda za škole i 5. poboljšanje školske infrastrukture (oprema i nastavna sredstva plus renoviranje zgrada);

CARDS 2005: 2,8 miliona €: Pružio je pomoć za: 1. izgradnju kapaciteta i 2. razvoj i implementaciju novog kurikuluma u 15 pilot škola u 3 ekonomska područja;

Svetska banka je odobrila kredit od \$10 miliona za Program unapređenja obrazovanja i modernizaciju obrazovnog sistema;

ETF je podržao srednje stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, a od naročite važnosti je razvoj projekta za Nacionalni Okvir Kvalifikacija, kao i VET rečnik na srpskom jeziku;

GTZ podržava obiman program reforme srednjeg stručnog obrazovanja i uvođenja novih profila u 35 ekonomskih i njima srodnih škola;

Švedska Agencija za Razvoj i Saradnju podržava uspostavljanje sistema obuka za nastavnike;

British Council: Britanski savet je finansirao projekat mera za osiguranje kvaliteta, dok je u Programu za razvoj nastavnika, koji je finansirala Kanada, realizovana obuka za menadžment obrazovanjem, za ključne aktere na različitim nivoima upravljanja;

European Investment Bank: Evropska investiciona banka je odobrila kredit od 25 miliona € za obnovu infrastrukture u školama. Realizacija ovog kredita je podržana kroz program tehničke pomoći CARDS VET programa 2005.

U oblasti podrške zapošljavanju postoji i program Svetske banke za podršku Nacionalnoj službi za zapošljavanje, u cilju pomoći zaposlenima koji predstavljaju višak, putem obuka i prekvalifikacija.

I kada donacije nisu usmerene direktno na obrazovanje odraslih, veoma često razne obuke, seminari, treninzi i drugi oblici obrazovanja predstavljaju efikasan i održiv način ostvarenja ciljeva projekta u nekim drugim domenima.

Uprkos povećanoj pažnji koju Vlada Srbije posvećuje koordiniranju donatorskih aktivnosti, postoji rizik od njihovih preklapanja.

1.2.3. Podrška obrazovanju odraslih iz privatnog/korporativnog sektora

Nema podataka o tome koliko privatni/korporativni sektor izdvaja za obrazovanje zaposlenih, ali se procenjuje da postoji tendencija povećanja izdvajanja kompanija za obrazovanje i usavršavanje zaposlenih. Taj trend je očigledan kod

velikih firmi i međunarodnih kompanija, koje sve češće u svojoj strukturi imaju i posebna odenjenja za trening i obuku zaposlenih, najčešće kao deo poslova na razvoju ljudskih resursa.

Programi za nezaposlene se finansiraju s jedne strane kroz pomenute međunarodne projekte, a s druge strane kroz programe Nacionalne službe za zapošljavanje. Izdvajanja same Nacionalne službe za obuku nezaposlenih lica su npr. u 2005 iznosila 0,026 % of BNP (podaci ETF-a).

1.2.4. Podrška civilnog društva

Nevladine organizacije i organizacije civilnog društva se finansiraju iz raznovrsnih izvora. Prema podacima NVO Policy Group iz 2002, struktura finansijera je sledeća: fondacije (46,25 %), vlastiti izvori (28,50 %), međunarodne NVO (25,39 %), zajedničke donacije (21,03 %), individualna davanja (16,90 %) i članarina (15,89 %). Udeo vlasti ili javnog sektora u finansiranju rada nevladinih organizacija je skroman i opada od lokalnog ka saveznom nivou : lokalna samouprava -10,44 %, republički budžet -6,54 % i savezni budžet – 1,09 %. Veliki deo ovih sredstava odlazi na obrazovne aktivnosti kojima se ove organizacije primarno ili sekundarno bave, ali nema preciznijih podataka o tome koliki je u tome udeo obrazovanja odraslih.

1.2.5. Individualna izdvajanja za obrazovanje

Iako se individualna izdvajanja za obrazovanje i učenje ne prate i ne mere sistematski, postoje neki pokazatelji i procene da su oni u porastu. Nema istraživanja koje se bave isključivo ovim pitanjem, već su one obično deo širih studija o kvalitetu života, što znači da su podaci prikupljeni indirektno i nisu sasvim egzaktni i pouzdani. Oni govore o tome da je u porastu svest o potrebi za sticanjem novih znanja i veština, kao i spremnost pojedinaca da investiraju u taj proces, ali nizak standard stanovištva, egzistencijalni problemi i finansijska kriza predstavljaju limitirajuće faktore za veća lična ulaganja.

1.2.6. Finansijski podsticaji za učenje i obrazovanje odraslih

Zakonska regulativa finansijskog podsticanja za obrazovanje i učenje je vrlo siromašna, ali se može izdvojiti nekoliko primera:

Zakon o radu kaže da je zaposleni dužan da se u toku rada obrazuje, stručno osposobljava i usvršava za rad. Troškovi obrazovanja, stručnog osposobljavanja i usavršavanja obezbeđuju se iz sredstava poslodavaca i drugih izvora, u skladu sa zakonom i opštim aktima. U slučaju da zaposleni prekine obrazovanje, stručno osposobljavanje ili usavršavanje, dužan je da poslodavcu nadoknadi troškove, osim ako je to učinio iz opravdanih razloga.

Sem toga. čl. 49 Zakona o radu koji se odnosi na obrazovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje, govori da je poslodavac dužan da zaposlenom omogući obrazovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje kada to zahteva potreba procesa rada i uvođenje novog načina i organizacije rada.

S obzirom na to da je procena potrebe za usavršavanjem, prepuštena poslodavcima, koji još uvek ne prepoznaju potrebu ulaganja u ljudske resurse u dovoljnoj meri, u praksi se ova mogućnost retko koristi, naročito u malim i srednjim preduzećima.

Drugi primer se odnosi na profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovno vaspitnom sistemu. On je regulisan Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Pravilnikom o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika. Ovim aktima se propisuje: obaveza stalnog stručnog usavršavanja i definiše se da je stručno usavršavanje obavezno radi uspešnijeg ostvarivanja i unapređivanja obrazovno-vaspitnog rada. S obzirom da je stručno usavršavanje dužnost nastavnika, vaspitača i stručnog saradnika, Zakonom je utvrđeno pravo na odsustvo iz ustanove u trajanju od tri dana godišnje radi pohađanja odobrenog programa stručnog usavršavanja. Lokalna zajednica se najčešće javlja kao finansijer ovih programa.

1.2.7. Pokazatelji i ciljevi u vezi sa finansiranjem učenja i obrazovanja odraslih

Očekuje se povećanje izdvajanja za obrazovanje iz BNP-a, ali i jasno izdvajanje iz ove sume dela za obrazovanja odraslih, jer trenutno on nije posebno naznačen i obrazovanje odraslih se ne prepoznaje jasno u budžetskim izdvajanjima.

2. Kvalitet učenja i obrazovanja odraslih: ponuda, participacija i postignuća

Na svim nivoima obrazovanja uvedena su radna dokumenta koja su po svojoj prirodi instrumenti za osiguranje kvaliteta obrazovanja: instrumenti za samoevaluaciju i spoljnu evaluaciju, standardi postignuća učenika na kraju osnovne škole, standardi za akreditaciju visokoškolskih ustanova. Učinjen je napredak u razvijanju sistema obrazovne statistike i instrume-

nata za praćenje realizacije strateških dokumenata. Pristupilo se pripremama za uvođenje informacionog sistema u obrazovni sistem Srbije, čija će primena omogućiti praćenje, a definisani su i nacionalni indikatori za praćenje realizacije Milenijumskih razvojnih ciljeva.

2.1. Ponuda učenja i obrazovanja odraslih i institucionalni okvir

2.1.1. Institucije odgovorne za upravljanje i koordinaciju učenja i obrazovanja odraslih

Institucije odgovorne za upravljanje i koordinaciju učenja i obrazovanja odraslih su:

Ministarstvo prosvete Republike Srbije. U nadležnosti Ministarstva spadaju sva važna pitanja sistema vaspitanja i obrazovanja:

- planiranje i praćenje razvoja obrazovanja i vaspitanja,
- vršenje nadzora nad radom ustanova,
- vođenja baze podataka,
- usaglašavanje sa evropskim obrazovnim sistemom,
- planiranje, koordinacija i organizacija programa stalnog stručnog usavršavanja zaposlenih,
- vršenje provere rezultata propisanih ciljeva i zadataka, i
- vođenje registra i izdavanje dozvole za rad nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika.

Ipak, obrazovanje odraslih se organizaciono i funkcionalno ne javlja zasebno u strukturi i zadacima Ministarstva, već su neki njegovi aspekti pokriveni navedenim nadležnostima Ministarstva.

Nacionalni prosvetni savet ima mandat da određuje pravce razvoja i unapređenja kvaliteta obrazovanja, učestvuje u postupku donošenja zakona, donosi obrazovne programe, utvrđuje standarde obrazovanja po nivoima i vrstama, kao i standarde za osposobljavanje i stručno usavršavanje i licenciranje nastavnika, stručnih saradnika, direktora, za akreditovanje ustanova, itd. Ipak, obrazovanje odraslih još uvek nije dobilo svoje mesto

na dnevnom redu interesovanja i nadležnosti Nacionalnog prosvetnog saveta kada su u pitanju zakoni, programi, standardi, licence nastavnika i akreditacija ustanova.

Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, osnovan 2004. godine, ima u svom sastavu sledeće organizacione jedinice-centre: Centar za strateški razvoj, Centar za razvoj programa i udžbenika, Centar za profesionalni razvoj zaposlenih i Centar za stručno i umetničko obrazovanje.

- *Centar za strateški razvoj* obavlja stručne poslove koji se odnose na: strateške ciljeve i zadatke razvoja sistema obrazovanja i vaspitanja u procesu doživotnog učenja; obezbeđivanje prilagođenog obrazovanja i vaspitanja učenika sa posebnim sposobnostima, obrazovanja odraslih, lica kojima je potrebna društvena podrška, dece i učenika sa problemima socijalne adaptacije, mrežu ustanova, usaglašenost obrazovnog sistema sa evropskim uporednim sistemima obrazovanja, metodologiju podučavanja i učenja i programe završnih i maturskih ispita.
- *Centar za razvoj programa i udžbenika* obavlja stručne poslove koji se odnose na pripremu programa: obrazovanja po nivoima i vrstama, obrazovanja učenika sa posebnim sposobnostima, osnovnog obrazovanja u inostranstvu, obrazovanja odraslih, lica kojima je potrebna posebna društvena podrška, kao i na kvalitet i postupak odobravanja udžbenika i nastavnih sredstava.
- *Centar za profesionalni razvoj zaposlenih* obavlja stručne poslove Zavoda koji se odnose na: unapređivanje i razvoj sistema stalnog stručnog usavršavanja i profesionalni razvoj zaposlenih u ustanovi, polaganje ispita za dozvolu za rad nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika i ispita za direktore, vrednovanje kvaliteta ostvarivanja programa stalnog struč-

Osnovno obrazovanje odraslih u Srbiji

Regionalni raspored škola za osnovno obrazovanje odraslih, sa brojem nepismenih i brojem odraslih bez potpunog osnovnog obrazovanja, prema podacima iz 2002. godine.

nog usavršavanja zaposlenih, pružanje stručno-pedagoške pomoći nastavniku, vaspitaču i stručnom saradniku, saradnju sa nastavničkim fakultetima, univerzitetima i drugim stručnim institucijama u zemlji i inostranstvu.

- *Centar za stručno i umetničko obrazovanje* bavi se razvojem, praćenjem i osiguranjem kvaliteta stručnog i umetničkog obrazovanja, stručnog usavršavanja nakon završenog srednjeg obrazovanja, stručnog osposobljavanja i obuke, stručom i umetničkom maturom, završnim, specijalističkim majstorskim ispitom, programima stručnog osposobljavanja i obuke.

Iako svaki od ovih centara ima u svojoj zakonski definisanoj nadležnosti i pitanja direktno vezana za obrazovanje i učenje odraslih, ono još uvek nije našlo odgovarajuće mesto u programima i aktivnostima ovih centara.

Isto važi i za Zavod za vrednovanje i osiguranje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, stručne i referentne institucije koja se bavi evaluacijom obrazovanja i vaspitanja i daje preporuke za uspostavljanje i obezbeđivanje sistema kvaliteta u ovoj oblasti, a ključne aktivnosti su mu definisanje standarda u obrazovanju; vrednovanje obrazovanja i obuka učesnika u sistemu obrazovanja.

Služba za upravljanje kadrovima Vlade Srbije treba da odgovori na zahteve za permanentnim obrazovanjem državnih službenika u državnoj upravi kroz seriju obuka i treninga. Tim putem treba obezbediti dostizanje visokog kvaliteta usluga državne uprave.

Poslovno udruženje radničkih, narodnih i otvorenih univerziteta kao krovna organizacija ovih klasičnih institucija sistema obrazovanja odraslih imao je do devedesetih godina veoma značajnu ulogu. Danas ova asocijacija postoji gotovo samo na papiru, broj članova je drastično smanjen i nema veliku društvenu ulogu.

2.1.2. Sistem obrazovanja odraslih – nosioci, programi i ciljne grupe

a) Tipovi provajdera

Sistem institucija formalnog obrazovanja odraslih je doživio pad od početka devedesetih godina prošlog veka i sveden je na mali broj škola za osnovno obrazovanje odraslih, dok se na drugim nivoima obrazovanja očekuje da sistem institucija za obrazovanje dece i omladine zadovolji i obrazovne potrebe odraslih. S druge strane, organizacije i insititucije neformalnog obrazo-

vanja i učenja doživljavaju ekspanziju i, mada je njihov razvoj neplanski, najčešće nije praćen, vrednovan, verifikovan, a ni dovoljno cenjen, one ipak imaju veoma važnu ulogu u odgovaranju na narasle potrebe društva u ekonomskoj, političkoj tranziciji, praćenih snažnim promenama u svim sferama društvenog, ali i ličnog života. Za razliku od obrazovanja dece i mladih koje je generacijski homogeno i koje se uglavnom nalazi pod okriljem države, obrazovanje odraslih je heterogeno i usmereno na veoma raznolike ciljne grupe, što dovodi do raznovrsnosti institucija koje ga organizuju i realizuju. U Srbiji postoji niz institucija i organizacija u kojima se odvija formalno i neformalno obrazovanje i učenje odraslih. Na žalost, ne postoji sistematsko praćenje i prikupljanje podataka o provajderima svih ovih oblika obrazovanja i učenja odraslih, ali u praksi se izdvaja nekoliko grupa provajdera:

Škole za osnovno obrazovanje odraslih. Uočava se da broj škola ne odgovara realnim potrebama, kao i to da su one vrlo neravnomerno raspoređene i da su istočni i zapadni deo Srbije nepokriveni ovim institucijama. U ovim školama odrasli mogu da završe osnovno obrazovanje (koje inače traje 8 godina) za četiri godine, ali programi po kojima se radi su samo redukovani u obimu, ali nisu i prilagođeni potrebama i karakteristikama odraslih. Postoji nekoliko pilot programa koji imaju za cilj funkcionalno prilagođavanje sadržaja, oblika i organizacije rada potrebama odraslih, kao i metodičko osposobljavanje nastavnika za rad sa odraslima. Oni predstavljaju dobru polaznu osnovu za izmenu legislative i unapređenje sistema osnovnog obrazovanja odraslih i za rešavanje problema funkcionalne pismenosti.

Tabela 10: Škole za osnovno obrazovanje odraslih

Godina	Škole	Odeljenja	Participanti	
			ukupno	žene
1986/87	80	193	4277	1636
1989/90	18	150	2621	740
2000/01	12	133	1915	588
2005/06.	19	188	2653	1028

Izvor: Statistički godišnjak Srbije, 2002. i Ministarstvo prosvete 2006.

Srednje škole kao provajderi obrazovanja za odrasle: Do 2003. godine Zakoni o obrazovanju se nisu ni bavili profesionalnim i stručnim obrazovanjem odraslih. Isti uslovi, propisi i standardi važili su za decu i odrasle, samo što su se odrasli tretirali kao vanredni učenici. Osim osnovnog, svako dalje obrazovanje za odrasle podrazumeva lična ulaganja i ne postoji kao "druga šan-

sa". Drugu šansu u srednjem obrazovanju, tj. naknadno sticanje opšteg srednjeg, stručnog i profesionalnog obrazovanja u formalnom sistemu, odrasli završavaju polaganjem završnih ispita koje sami plaćaju – kao tzv. vanredni učenici. Srednje škole nude programe dokvalifikacije, prekvalifikacije i specijalizacije, ali odrasli ne koriste ovu mogućnost u dovoljnoj meri, jer su škole svojom organizacijom, metodama rada i nefunkcionalnošću sadržaji nedovoljno prilagođene odraslima.

U sistemu srednjeg obrazovanja od 2000. godine započet je niz reformi. Program Evropske Unije za Srbiju - CARDS Program reforme srednjeg stručnog obrazovanja bio je usmeren i na podršku stručnom obrazovanju odraslih u cilju podrške zapošljavanju. Osnovano je 5 regionalnih Centara za kontinuirano obrazovanje odraslih (CKOO), u Beogradu, Zrenjaninu, Boru, Kragujevcu i Nišu.

Institucije višeg i visokog obrazovanja. Više škole i fakulteti, i pored svoje brojnosti, danas ne uključuju u potrebnoj meri odrasle i straije osobe. Devedesetih godina postojala je mogućnost vanrednog studiranja, pogodna naročito za odrasle i zaposlene. Posle ukidanja ove mogućnosti, odrasli formalno mogu da učestvuju u programima visokoškolskog obrazovanja, ali de facto ne postoje oblici koji omogućavaju zaposlenima da stiču obrazovanje i da se usavršavaju na fakultetima. Izuzetak je jedan manji broj fakulteta koji su ovu potrebu prepoznali i ponudili različite oblike usavršavanja i obrazovanja stručnjacima iz svojih oblasti, svršenim studentima i široj javnosti. Ni primena principa Bolonjske deklaracije nije promenila mnogo u ovom trendu. Kada je reč o mogućnostima koje se odraslima nude u višem i visokom obrazovanju, razlika se javlja između državnih i privatnih univerziteta. Privatni univerziteti su svojim programima više usmereni ka potrebama tržišta rada, a nude i fleksibilnije organizacione oblike za svoje studente, što odgovara potrebama odraslih.

Centri za profesionalni razvoj zaposlenih, kojih za sada ima tri – u Nišu, Čačku i Užicu (u planu je osnivanje sledećih 5 centara) realizuju programe za usavršavanje zaposlenih u obrazovanju iz Kataloga akreditovanih programa Zavoda za unapređenje vaspitanja i obrazovanja.

Kada su u pitanju **institucije neformalnog obrazovanja** neka istraživanja obavljena 2001/02 u okviru *Instituta za pedagogiju i andragogiju* Filozofskog fakulteta u Beogradu na uzorku od 287 institucija i organizacija u Srbiji pokazuju da 58 % institucija realizuje programe koji su namenjeni "najširem tržištu", dok 42 % institucija realizuje programe za specifične ciljne grupe: Vidi tabelu 11.

Tabela 11: Programi za specifične ciljne grupe

Ciljne grupe	%
zaposleni	19 %
nezaposleni	10 %
osobe sa posebnim potrebama	12 %
žene	7 %
stari	9 %
ostali	17 %

Narodni, radnički i otvoreni univerziteti. Ove institucije su nekada predstavljale stub sistema obrazovanja odraslih – i po brojnosti, i po svojoj ulozi. Međutim, prema podacima iz 1990. u Jugoslaviji je delovalo 200 radničkih i narodnih univerziteta. Zvanična statistika je u poslednjih nekoliko godina prestala da prati ove institucije, što znači da je njihov broj pao ispod statistički značajne granice. Danas ih ima 20-25 i realizuju programe stručne obuke, stranih jezika, kompjuterske obuke, a ređe programe građanskog obrazovanja i opštekulturnog obrazovanja. Najveći deo ovih institucija ne raspolaže adekvatnim kadrovima, prostorom i materijalno-tehničkim sredstvima i kao takav funkcioniše na granici postojanja, dok samo jedan manji broj radi uspešno. S obzirom da ne mogu da se bave formalnim obrazovanjem i da se samo mali broj njih finansira iz budžeta lokalnih zajednica, ove institucije su u potpunosti okrenute ka komercijalnim programima i tržištu obrazovanja, što podrazumeva s jedne strane tendenciju rada sa decom i mladima, a s druge strane sumnjiv kvalitet obrazovnih programa za odrasle.

Nacionalna služba za zapošljavanje, sa svojom mrežom lokalnih filijala u svim većim gradovima Srbije, predstavlja jednog od najvažnijih provajdera obrazovanja za nezaposlene. Podizanje konkurentnosti i zapošljivosti radne snage i prevencija socijalne isključenosti ostvaruju se kroz sledeće programe:

- Program za pripravnike - osposobljavanje lica bez radnog iskustva u struci uz zasnivanje radnog odnosa na neodređeno vreme i polaganje pripravnčkog odnosno stručnog ispita;
- Program za volontere - stručno osposobljavanje lica bez radnog iskustva u struci i polaganje pripravnčkog odnosno stručnog ispita, bez zasnivanja radnog odnosa;
- Program za praktikante - podizanje nivoa kompetentnosti i zapošljivosti mladih kroz radnu praksu i stručno usavršavanje lica bez radnog iskustva u zanimanju odnosno poslovima;

- Programi učenja stranih jezika;
- Osnovna informatička obuka;
- Obuka u virtuelnim preduzećima - kroz simuliranje rada u preduzeću;
- Razne stručne obuke - povećanje profesionalne i teritorijalne pokretljivosti radne snage kroz promenu zanimanja (prekvalifikacije) ili podizanje nivoa kompetentnosti kroz sticanje novih kvalifikacija (dokvalifikacije). Program se može realizovati za potrebe tržišta rada ili konkretnog poslodavca. Obuhvata kurseve za sticanje zanimanja poput: zavarivača, knjigovođa, mesara, servisera računara, servisera liftova, pekara, krojača, vozača tramvaja, barmena, kuvara, administratora baza podataka, sistem inženjera i sl;
- Podrška programima funkcionalno osnovnog obrazovanja odraslih;
- Programi sufinansiranja postdiplomskih studija.

U okviru **Privredne komore Srbije** deluje Centar za edukaciju i stručno obrazovanje, osnovan 2002. godine, s ciljem da privrednicima omogući savremenu i kontinuiranu poslovnu edukaciju, zasnovanu na znanjima i veštinama iz svih oblasti menadžmenta, radi podizanja nivoa profesionalne kompetentnosti poslovnog znanja i veština. 2007. godine Centar je organizovao oko 80 različitih obrazovnih aktivnosti o sledećim temama i oblastima: privreda, menadžment i upravljanje ljudskim resursima, poslovna komunikacija, upravljanje stresom, upravljanje projektima, veštine poslovnog upravljanja, marketing, elektronsko poslovanje, e-learning, primena standarda iz različitih oblasti itd.

Postoji niz **agencija i njima srodnih institucija vezanih za regionalni, privredni i ekonomski razvoj i preduzetništvo**. One su najčešće vezane za implementaciju vladinih strategija iz oblasti ekonomije i privrede, a finansirane su uglavnom preko projekta. Obrazovne aktivnosti su najčešći oblik preko kojeg sporovde svoje specifične ciljeve. Primeri ovakvih organizacija su Agencije za regionalni razvoj, Agencija za mala i srednja preduzeća i sl.

Firme, kompanije, koncerni su sve značajniji provajderi obrazovanja, usmereni pretežno na svoje zaposlene. Firme sa velikim brojem zaposlenih imaju i svoja odeljenja za menadžment i razvoj ljudskih resursa, koja sistematski brinu o razvoju i unapređenju svog kadra, pre svega putem obuka. Te obuke izvode interni treneri, ili se organizuju uz pomoć komercijalnih provajdera – kao in-house treninzi, ili slanjem zaposlenih na neke od programa u javnoj ponudi. Teme i sadržaji ovih obuka i usavršavanja su brojne i raznovrsne i veoma zavise od profila preduzeća/firme. Neke od zajedničkih tema tiču se pitanja me-

nadžmenta ljudskih resursa, naročito liderskih veština, »mekih« veština, odnosa sa klijentima, pregovaračkih i prodajnih veština itd. Obuke i usavršavanja imaju naročito značajnu ulogu u velikim multinacionalnim kompanijama (Coca-Cola, Telenor, MecDonalds, American Tobacco, banke...) i firmama u fazi privatizacije i tranzicije, kada zaposlene treba pripremiti za potpuno nove poslove i zadatke u firmi.

Profesionalna udruženja i asocijacije, naročito kao krovne organizacije, imaju zadatak brige o razvoju i usavršavanju svog kadra. To se realizuje na više načina – putem specifičnih, tailor-made programa, organizacijom ciljanih seminara, konferencija, kongresa, obuka, okruglih stolova itd, kao i upućivanjem svojih članova na odabrane program u zemlji i van nje. Primeri ovakvih organizacija su lekarske komore, udruženja pravnika, društva istoričara, nastavnika jezika, geografa, matematičara, zatim udruženja knjigovođa i revizora, asocijacije menadžera ljudskih resursa itd. U tu kategoriju spadaju i društva vezana za hobi i sportske aktivnosti, koja organizuju obuke za svoje članove.

Veoma često, profesionalne asocijacije su nosioci projekata koji kao svoju centralnu aktivnost imaju unapređenje profesije kroz razne oblike obrazovanja, što se naročito odnosi na profesije vezane pretežno za vaspitanje i obrazovanje. To je slučaj sa udruženjima psihologa, pedagoga, andragoga, učitelja itd. Na njihovim projektima učestvuju veliki broj kako članova ovih organizacija i udruženja, tako i drugih pripadnika njihove profesije.

Sve više, ove organizacije i udruženja preuzimaju odgovornost za definisanje standarda za programe obrazovanja i obuke u okviru svojih profesija.

Nevladina udruženja i organizacije civilnog društva su od sredine devedesetih godina postali jedan od stubova sistema obrazovanja i učenja odraslih. Iako se pretežno bave neformalnim obrazovanjem, neverifikovanim i često neprepoznatim, njihov značaj i uloga su od neprocenjive važnosti: one su uključene u kreiranje strategije i politike obrazovanja, rade istraživanja i brojne projekte; njihove aktivnosti često predstavljaju implementaciju vladinih razvojnih i inkluzivnih strategija, akcionih planova i strateških opredeljenja; one rade sa osetljivim ciljnim grupama koje nisu obuhvaćene u drugim sektorima – kratko: one imaju razvojnu, dopunsku i korektivnu ulogu u sistemu obrazovanja.

Od svih provajdera obrazovanja, nevladine organizacije se najviše karakterišu raznovrsnošću sadržaja i oblika obrazovanja, vrstom aktivnosti i geografske raspoređenosti, pa je teško dati precizne podatke o njima. Krajem juna 2006. godine u bazi registrovanih NVO nalazili su se podaci o 2769 NVO, a 2008. oko

2020 domaće i 62 strane NVO. Prema podacima Centra za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS), u Srbiji je aktivno oko 1900 nevladinih organizacija. U slučaju da se tu računaju kulturno-umetnička društva i neka druga udruženja, broj bi mogao biti između pet i šest hiljada. Preciznu procenu o broju aktivnih NVO je teško dati, jer je zamagluje činjenica da Srbija nema zakon o nevladinim organizacijama, pa su one registrovane kao udruženja građana – ulazeći u istu kategoriju sa stručnim asocijacijama, sportskim klubovima, političkim udruženjima itd, dok npr. kulturno-umetnička društva ne spadaju u ovu kategoriju. Sem toga, jedan broj NVO je registrovan za delatnost obrazovanja i učenja, ali među onima koje nisu tako registrovane, već imaju drugačije ciljeve, ogroman je broj onih koje te svoje druge ciljeve realizuju upravo kroz razne oblike edukacija, pa se time javljaju i kao značajni provajderi.

Nevladin i civilni sektor finansiraju se na veoma različite načine. Jedan mali broj ima prihode iz budžeta (prema podacima CRNPS oko 2,2%) i iz lokalne zajednice (9,9%), a najveći broj se finansira novcem iz sredstava fondacija i međunarodnih organizacija – donacija, učešćem u projektima i sl.

Iako gotovo da ne postoje područja obrazovanja koja nisu obuhvaćene aktivnostima NVO, mogu se izdvojiti neke od ključnih: građansko, mirovno i interkulturno obrazovanje, "meke" veštine i interpersonalni odnosi, programi osnaživanja i ličnog razvoja, opšte obrazovanje i kultura, političko opismenjavanje, obrazovanje manjina, marginalnih grupa, žena, izbeglih i raseljenih lica, obrazovanje za roditeljstvo i porodični život, zdravstvena prevencija i mnogi drugi.

Nevladine organizacije mogu punopravno da učestvuju sa ostalim nosiocima i u ponudi akreditovanih programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju, ukoliko ispune kriterijume definisane od strane Zavoda za unapređenje vaspitanja i obrazovanja.

Privatne obrazovne ustanove i firme, kojih je sve više u spektru provajdera. Na narasle potrebe za raznim oblicima obrazovanja sve uspešnije odgovaraju komercijalni provajderi – trening centri, konsalting firme i sl, mada još uvek ne postoje jasni kriterijumi za procenu kvaliteta njihovog rada u oblasti pružanja obrazovnih usluga.

Fondacije i humanitarne organizacije, čiji je broj nešto manji nego prethodnih godina, a obrazovanje je jedna od aktivnosti kojima se bave.

Muzeji, biblioteke, čitaonice, pozorišta, bioskopi i galerije se često ne prepoznaju kao obrazovne institucije, ali imaju značajnu ulogu u domenu neformalnog obrazovanja. Isto važi i za kulturne centre, centre za kulturu i domove kulture. Čest je i

mešoviti tip institucija – kulturna ponuda i razni kursevi i obuke pod jednim krovom. Ovakve institucije uglavnom imaju i mešoviti način finansiranja.

Sportske organizacije, klubovi i rekreativni centri se bave promocijom i edukacijom u oblasti zdravlja, zdravih stilova života, organizovanjem različitih manifestacija sportsko-rekreativnog karaktera za različite ciljne grupe, uključujući odrasle i starije.

Naučne i stručne institucije su nosioci i promoteri savremenih trendovi profesionalnog i naučnog karaktera i organizuju razne oblike edukacije za svoje članove, za pripadnike profesije, kao i za širu javnost.

Institucije za društvenu brigu o starima imaju, među različitim programima podrške, i programe edukacije usmerene ka različitim potrebama i interesovanjima starih (očuvanje i unapređenje zdravlja, svakodnevne aktivnosti, hobi i posebna interesovanja, korišćenje kompjutera, strane jezike, umetnost i kultura, putovanja itd). Posebno mesto imaju univerziteti za III životno doba, koji najčešće rade u okviru institucija i organizacija za obrazovanje odraslih.

Mediji lokalnog i globalnog tipa imaju ogroman uticaj, ali edukativni potencijali koje mediji imaju nisu dovoljno i na pravi način iskorišćeni.

Kazneno-popravne ustanove imaju zakonsku obavezu da obezbede sticanje obrazovanja koje je Ustavom zagarantovano, pa se tako u okviru kazneno popravnih domova realizuju programi osnovnog obrazovanja, kao i sticanje određenih kvalifikacija, i obuka iz različitih oblasti.

Međunarodne organizacije, institucije i fondacije, sem što u svoje projekte koje realizuju u Srbiji uključuju razne tipove lokalnih provajdera obrazovanja, ponekad se i same javljaju kao provajderi.

b) Područja obrazovanja odraslih

Iz spiska gore pomenutih grupa provajdera obrazovanja i učenja odraslih jasno se mogu izdvojiti ključne oblasti oko kojih se koncentriše njihova ponuda:

- Pismenost i osnovno obrazovanje
- Stručno obrazovanje u nizu različitih područja
- Stručne obuke, dokvalifikacije, prekvalifikacije i usavršavanje
- Građansko, mirovno i interkulturno obrazovanje - Građansko vaspitanje ušlo je kao poseban predmet u kurikulumu osnovnog i srednjeg obrazovanja i veliki broj nastavnika prolazi obuku, ali i u aktivnostima NVO zauzima veoma značajno mesto)

- Profesionalni razvoj nastavnika i ostalih zaposlenih u obrazovanju; katalog
- „Meke“ veštine (komunikacijske i interpersonalne veštine, timski rad...)
- Osnaživanje ličnog razvoja i psihosocijalna podrška
- Razvoj ljudskih resursa, leaderske i upravljačke veštine
- Kompjuterska pismenost i strani jezici
- Osnovne veštine finansijskog poslovanja
- Ishrana, zdravstvena prevencija, HIV i polno prenosive bolesti
- Oblici obrazovanja za specifične potrebe pripadnika vojske i policije - za potrebe reformi koje se sprovode u ovim sektorima, kao i za prekvalifikaciju viška radne snage iz ovih sektora
- Upravljanje projektima, evropski fondovi, međunarodna saradnja
- Održivi razvoj, ekologija, turizam, poljoprivreda
- Hobi aktivnosti, aktivnosti slobodnog vremena i umetnost
- Sport i rekreacija

c) Ciljne grupe

Veliki je broj posebnih kategorija stanovništva koje iz različitih razloga zaslužuju naročitu pažnju u obrazovanju odraslih. (Ovde je data samo lista prioriternih ciljnih grupa, a detaljnije informacije o merama, projektima i programima za pojedine ciljne grupe date su u poglavlju „Inovacije i primeri dobre prakse“):

- Nepismeni
- Lica bez potpunog osnovnog obrazovanja
- Lica bez stručnih kvalifikacija
- Lica sa nedovoljnim i neodgovarajućim stručnim kvalifikacijama
- Nezaposleni i zaposleni u riziku od gubitka posla
- Zaposleni, menadžeri i lideri
- Zaposleni u državnoj upravi
- Nastavnici i stručni saradnici u obrazovanju
- Etničke manjine, posebno Romi
- Žene
- Lica sa invaliditetom
- Pripadnici vojske i policije
- Stari
- Izbeglice i lica iz readmisije
- Poljoprivrednici i ruralno stanovništvo

2.1.3. Veze između formalnog i neformalnog pristupa, sertifikiranje i nacionalno priznavanje

Jedan od ključnih problema reforme obrazovanja u Srbiji, koji naročito pogađa oblast učenja i obrazovanja odraslih, jeste upravo slaba veza između formalnog i neformalnog obrazovanja. Ne postoji sistem validacije prethodnog učenja, a neformalno obrazovanje i učenje je nedovoljno prepoznato i u nedovoljnoj meri uključeno u sistem obrazovanja. Ipak, postoji svest o potrebi i značaju unapređenja ove oblasti i neki naporu su već učinjeni.

Postoji niz institucija – provajdera učenja i obrazovanja odraslih, koje izdaju sertifikate limitiranog značaja. Njima se potvrđuje učešće u nekom obrazovnom obliku, a ponekad oni nose i grubu procenu uspešnosti. Institucija ima pravo da izda ovakav sertifikat i on, u zavisnosti od statusa i renomea institucije, može biti prepoznat i na tržištu obrazovnih usluga kao visoko vredan. Ipak, ovi sertifikati nisu prepoznatljivi na nacionalnom nivou. Ovo se odnosi na oblike obrazovanja i učenja na narodnim i otvorenim univerzitetima, u okviru raznih agencija i udruženja, ili u firmama i velikim kompanijama, gde ovi sertifikati vode do internih kvalifikacija.

S obzirom na to da na nacionalnom nivou nije dovoljno učinjeno na validaciji neformalnog učenja, sve je značajniji trend uvođenja međunarodne sertifikacije. Provajderi neformalnog obrazovanja počinju da nude kurseve u saradnji sa stranim organizacijama i institucijama, sa sertifikatima i licence koji imaju međunarodni značaj. Ovo je pre svega slučaj sa sticanjem kompjuterskih kompetencija i sa učenjem stranih jezika – oblastima u kojima se najdalje odmaklo sa standardizacijom ishoda. Međutim, sve je više obuka i u oblasti upravljanja ljudskim resursima, mekih veština, kao i u posebnim profesionalnim područjima.

Institucije formalnog sistema obrazovanja, pre svega srednje stručne škole, problem nerazvijenog sistema validacije neformalnog obrazovanja premošćuju preko pilot programa za različite obuke. Postoje definisane procedure za razvoj, realizaciju i validaciju ovih programa u školama – oni su prepoznati i sertifikati su javno važeći. Dobar primer za uspešno organizovanje ovakvih oblika obrazovanja su regionalni Centri za kontinuirano obrazovanje nastali u okviru „CARDS - Program reforme srednjeg stručnog obrazovanja“ - pri čemu je 5 centara razvilo oko 50 programa stručnih obuka, koji za rezultat imaju javno priznate sertifikate.

Na nacionalnom nivou postoji kontinuiran proces akreditacije obrazovnih programa za stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju. Sve institucije i organizacije mogu jednom godiš-

nje da konkurišu sa svojim programima (seminarima, kursevima) za akreditaciju Zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja. Po ispunjenju standarda koje je propisao Zavoda, stiču pravo na objavljivanje u zajedničkom katalogu akreditovanih programa, čijim pohađanjem zaposleni u obrazovanju ispunjavaju zakonski uslov za obavljanje svoje profesije.

Zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja i Ministarstvo prosvete su propisali standarde za profesionalni razvoj i kontinuirano profesionalno obrazovanje zaposlenih u sektoru obrazovanja, što čini osnov za licenciranje nastavnika. I ostala ministarstva i profesionalna udruženja sve više preduzimaju korake za pozicioniranje obrazovanja u procesu definisanja standarda i licenci u svojim oblastima (Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, Lekarska komora itd).

Već nekoliko godina teku pokušaji stvaranja NOK-a (Nacionalnog okvira kvalifikacija), inicirani s jedne strane stvaranjem Evropskog okvira kvalifikacija, a sa druge strane činjenicom da je postojeći sistem kvalifikacija u Srbiji (Jedinstvena nomenklatura zanimanja), zasnovan na stepenima stručne spreme, zastareo i nefunkcionalan. Uprkos najavama, podršci stručnih međunarodnih organizacija i činjenici da je nekoliko projekata posvećeno upravo razvoju NOK-a u Srbiji, još uvek nije izvesno njegovo donošenje. Imajući u vidu da je nacionalni okvir kvalifikacija pitanje koje se tiče nekoliko sektora, za formulisanje NOK-a trebalo bi da budu nadležna ministarstva zadužena za pitanja obrazovanja i rada, Nacionalni prosvetni savet, Nacionalni savet za visoko obrazovanje, Nacionalna služba za zapošljavanje, u saradnji sa nizom socijalnih partnera.

2.2. Participacija u učenju i obrazovanju odraslih

2.2.1. Statistički podaci o participaciji

Precizniji podaci o participaciji odraslih postoje za formalni sistem obrazovanja, dok za neformalno obrazovanje postoje samo okvirne procene, jer ne postoji sistem praćenja i prikupljanja podataka, a i sama priroda neformalnog obrazovanja otežava procenu participacije u ovoj oblasti. Pored relativno niske participacije odraslih u formalnom sistemu obrazovanja, postoji приметna tendencija njenog povećanja u neformalnim oblicima obrazovanja, pre svega u oblicima obrazovanja i učenja koje nude nevladine organizacije i privatni provjaderi, ako i u okviru kompanija i velikih firmi.

Participacija u formalnom sistemu obrazovanja

Formalni sistem obrazovanja, posmatrajući mrežu osnovnih i srednjih škola i nastavni kadar – ima potencijala za veći obuhvat odraslih:

Razvijen sistem formalnog sistema obrazovanja (oko 3800 osnovnih škola, oko 500 srednjih i oko 130 fakulteta) ne nudi svoje potencijale obrazovanju odraslih. Škole nemaju kadar osposobljen za rad sa odraslima, nisu motivisane i stimulisane za ovaj posao, a ne postoji ni društveno prepoznavanje važnosti i mogućnosti ove njihove uloge.

U okviru podsistema **osnovnog obrazovanja**, od škola za osnovno obrazovanje odraslih se očekuje da rešavaju probleme

pismenosti i elementarnog obrazovanja, iako one ni svojim brojem (19 u 2005/06), ni obuhvatom (2653 polaznika u 2006/07, od toga 1028 žene), ne mogu u dovoljnoj meri da ispune ovaj važan zadatak. Ukupan broj polaznika u školama za osnovno obrazovanje odraslih nije realan, jer veliki procenat čine učenici starosti od 13 do 17 godina, koji su napustili osnovnu školu (drop-out) i oni koji se iz raznih razloga kasnije uključuju u sistem osnovnog obrazovanja (Romi i dr).

Što se tiče participacije odraslih **u srednjem obrazovanju**, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u 2005/06. godini od ukupnog broja učenika u srednjem školama (286851) bilo je 2,79% vanrednih učenika (8241), ali među njima je veliki broj mladih odraslih, koji su kratko vreme pre toga napustili redovan sistem obrazovanja i ovu mogućnost koriste kao drugu šansu za sticanje srednjeg obrazovanja. Programi dokvalifikacije, prekvalifikacije i specijalizacije su organizovani u 95 srednjih stručnih škola, a u 2006/07. godini bilo je 2477 polaznika na ovim programima.

Centri za kontinuirano obrazovanje odraslih (CARDS program; CKOO – centri za kontinuirano obrazovanje odraslih), koji rade u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja, organizovali su u 2006. godini niz programa.

Broj realizovanih obuka, polaznika i angažovanih nastavnika, u periodu mart 2006 - kraj oktobra 2007: Vidi tabelu 12.

Tabela 12:
Broj obuka, polaznika i angažovanih nastavnika (2006-2007)

CKOO	Obuke	Polaznici	Nastavnici
Zrenjanin	5	663	16
Niš	21	414	40
Bor	19	183	45
Novi Beograd	16	170	31
Kragujevac	7	48	17
Ukupno	68	1478	149

Već u 2007. broj obuka je uvećan na 90, a broj polaznika na 2057.

Participacija odraslih u **visokom obrazovanju** ograničena je nizom faktora. S obzirom da fakulteti nemaju posebnu ponudu i ne prepoznaju odrasle, naročito zaposlene kao posebnu ciljnu grupu, iako njih ima u ukupnoj populaciji studenata, nije moguće dati precizne podatke o učešću, sem činjenice da je njihov broj veći na privatnim, nego na državnim univerzitetima.

Participacija u neformalnom obrazovanju

Posle urušavanja sistema formalnog obrazovanja odraslih, do kojeg je došlo devedestih godina, na narasle potrebe za obrazovanjem i učenjem u raznim oblastima brzo su odgovorile organizacije neformalnog obrazovanja. Došlo je do snažnog pomeranja obrazovne ponude i participacije na ovaj sektor, a u nekim slučajevima se čak može govoriti o eksploziji neformalnog obrazovanja. Takav je slučaj npr. sa obrazovnim aktivnostima nevladinih organizacija, što je devedestih godina doživelo izuzetnu ekspanziju, ili sa obrazovanjem u privredi, za velike firme ili u njima, čije se ekspanzija beleži poslednjih 5-6 godina. Takođe je u porastu broj komercijalnih firmi koje nude razne vrste treninga, seminara i obuka. Ovaj bum neformalnog obrazovanja, međutim, nosi sa sobom rizik vezan za nepostojanje standarda i kriterijuma kvaliteta, kao i nemogućnost sistematskog praćenja i prikupljanja podataka. U tom smislu je nemoguće dati procenu participacije u neformalnim oblicima obrazovanja i učenja, u informalnim još teže.

Primećuje se trend sve većeg učešća žena (naročito u programima nevladinih organizacija), poljoprivrednog stanovništva i stanovništva ruralnih područja, etničkih manjina (posebno Roma), izbeglih i raseljenih lica, zaposlenih – posebnog rukovodećeg kadra, starih itd.

Područja u kojima se primećuje povećana participacija usmerena su naročito na: obrazovanje odraslih za ljudska prava, demokratiju i civilno društvo; obrazovanje za održivi razvoj, obuke za preduzetništvo, obrazovanje za očuvanje zdravlja i prevenciju, a naročito na kompjutersku pismenost i učenje stranih jezika, gde je uočljiv ogroman porast interesovanja.

Gruba procena, dakle, govori o povećanju trenda participacije, ali pre svega u nizu raznovrsnih oblika obrazovanja i učenja koji su „neuhvatljivi“ postojećim metodama procene.

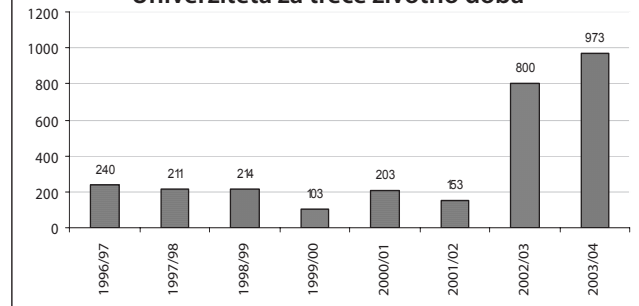
Moguće je ipak dati podatke za neke od oblasti, organizacija i ciljnih grupa, čime se može ilustrovati pomenuti trend.

- S obzirom da *bazična pismenost* spada u odgovornost države, programi pismenosti predstavljaju deo obaveznog osnovnog obrazovanja i sprovode se u školama za osnovno obrazovanje odraslih, pa nema posebnih programa opismenjavanja. Oni su, zajedno sa ključnim kompetencijama, najčešće deo projekata koje organizuju nevladine organizacije ili lokalni i međunarodni projekti.

- Prema nepotpunim podacima iz *nevladinog sektora* u 2006. godini u programima 17 NVO za žene učestvovalo je oko 4300 polaznika, u programima 6 organizacija za izbegla i raseljena lica oko 2360 polaznika, u 16 NVO za mlade 7600. Ipak, s obzirom na veliki broj nevladinih organizacija koje deluju u Srbiji, i na činjenicu da se brojni projekti odvijaju ili kroz nevladin sektor ili u saradnji sa njim, pretpostavlja se da je ovaj broj daleko veći.

- *Participacija starih* u obrazovanju je veoma limitirana nizom objektivnih faktora. Ipak povećanje obrazovne ponude uvek je direktno vodilo povećanju broja polaznika, jer je ova ciljna grupa zainteresovana za participaciju. Npr. u mreži *Univerziteta za treće životno doba* (razvijenoj u okviru projekta) broj starijih polaznika je rapidno rastao: Vidi tabelu 13.

Tabela 13: Broj polaznika u mreži Univerziteta za treće životno doba

U skladu sa opštim trendom, među ovim polaznicima je veći broj žena. U nevladinim organizacijama, 70% starijih ljudi koji participiraju u obrazovnim programima su žene, 50% njih žive sami, a 40% ima visoko obrazovanje.

Ipak, s obzirom na slabu finansijsku mogućnost ove grupe stanovništva da lično participira, njeno učešće u obrazovnim programima koji nisu finansirani preko projekata, dosta je nisko.

- Jedan od vidova obrazovanja koji je u ekspanziji predstavlja *stručno usavršavanje nastavnika svih nivoa*, čemu država poklanja veliku pažnju. Centar za stručno usavršavanje nastavnika definisao je obavezni minimum od 100 sati stručnog usavršavanja tokom 5 godina za nastavnike, a od trenutka dobijanja licence za nastavnike. Ovaj uslov je povećao participaciju nastavnika u raznim obrazovnim aktivnostima, treninzima, seminarima itd. Jedan primer je ogledni Centar za stručno usavršavanje nastavnika i interaktivnu obuku u Krajevju, sa više od 3500 obučenih nastavnika.

Što se tiče *učitelja* (koji predaju od 1. do 4. razreda osnovne škole), u 2007/08. godini je 15000 učitelja prošlo kroz kratke seminare za usavršavanje u organizaciji Društva učitelja Srbije.

- Postoje i podaci za neke neformalne oblike obrazovanja u specifičnim oblastima, kao što je npr. *državna uprava*. Reforma državne uprave i pravosuđa između ostalog je podrazumevala funkcionisanje državne uprave zasnovano na principima profesionalizacije i depolitizacije. U tom cilju sprovedeno je osposobljavanje i usavršavanje kadrova. 2006. godine kroz 41 različitu obuku prošlo je 1358 državnih službenika.
- Učešće polaznika u oblicima i programima obrazovanja vezanim direktno ili indirektno za *privredu* u stalnom je usponu. Primer za to je Privredna komora Srbije, koja je u periodu od 2002-2007. godine organizovala blizu 500 najrazličitijih obu-

ka, seminara, debata, prezentacija i sl. u oko 300 oblasti za blizu 20 000 polaznika. Samo u 2007. u različitim programima učestvovalo je 2527 polaznika.

- Obrazovni programi *Nacionalne službe za zapošljavanje* namenjeni nezaposlenim licima obuhvatili su u 2007. sledeći broj korisnika: Vidi tabelu 14.

Nacionalna služba za zapošljavanje podržava obrazovne programe drugih provajdera, kao što su npr. NVO. Primer takve saradnje je Valjevo, grad u kome je tokom 6 meseci više od 700 građana završilo kurseve za aktivno zapošljavanje i preduzetništvo.

- *Privatni provajderi i komercijalne firme* koje se bave obrazovanjem beleže porast broja polaznika, naročito na kursovima stranih jezika i kompjutera, ali ne postoje precizni podaci o njima, jer ove firme nemaju zakonsku obavezu da dostavljaju ovu vrstu podataka.

2.2.2. Studije o motivaciji i participaciji u obrazovanju i učenju odraslih

Nema obuhvatnih studija o razlozima niske participacije u obrazovanju i učenju odraslih uopšte, ali se može izdvojiti nekoliko razloga koji se generalno prepoznaju kao uzrok ovakvog stanja:

- Od 1990. godine zabeležen je proces intenzivnog „urušavanja“ i propadanja sistema obrazovanja odraslih, smanjenje mogućnosti za učenje i obrazovanje odraslih i nestanak tadašnje pozitivne tradicije;
- Visoka stopa nezaposlenosti, u kojoj oni sa srednjim nivoom obrazovanja i kvalifikacija učestvuju sa 54%, čini da su nezaposleni veoma malo motivisani za uključivanje u procese obrazovanja, jer se obrazovanje ne prepoznaje kao instrument za rešavanje problema nezaposlenosti;
- Nizak životni standard ne dozvoljava lična izdvajanja za oblike obrazovanja odraslih koji zahtevaju ličnu participaciju polaznika;
- Egzistencijalna ugroženost zahteva maksimalno dodatno radno angažovanje, koje ne ostavlja vreme potrebno za obrazovne aktivnosti;
- Formalni sistem ne nudi drugu šansu kao realnu mogućnost za odrasle, jer sadržaji i organizacija nisu prilagošeni njima, što direktno umanjuje motivaciju odraslih za uključivanje u oblik obrazovanja koji su napustili;
- Neformalni sistem obrazovanja, koji izlazi u susret potrebama odraslih, nije sertifikovan ili na drugi način prepoznatljiv na nacionalnom nivou.

Tabela 14: Broj korisnika obrazovnih programa Nacionalne službe za zapošljavanje u 2007.

Vrsta programa	Broj lica	Efekti na zapošljavanje	Efekti na zapošljavanje %
Programi za pripravnike i volontere	4500	3500	78
Razne obuke	7500	4000	53
Sufinansiranje poslediplomskih studija	100	-	-
Ukupno	12 100	7500	62

S obzirom na nizak obrazovni nivo stanovništva (preko 22% bez završene osnovne škole), poseban problem predstavlja niska motivisanost i niska participacija u osnovnom obrazovanju odraslih. Mada je pravo na besplatno osnovno obrazovanje ostvarivo za sve, motivacija da se završi osnovno obrazovanje kod odraslih je jako niska. Za to postoji mnogo razloga, ali najvažniji su:

- Kurikulumi su potpuno preuzeti iz osnovnog obrazovanja namenjenog deci i time neprimereni relevantnim potrebama odraslih;
- Organizacija obrazovanja takođe ne odgovara potrebama, a pre svega mogućnostima odraslih;
- Škole su uglavnom popunjene "drop out"om iz formalnog sistema obrazovanja, sa čime odrasli nemaju ništa zajedničko;
- Nastavnici nisu edukovani za adekvatan rad i odnos sa odraslima;
- Završetak osnovnog obrazovanja ne donosi nikakvu promenu socijalnog i ekonomskog statusa. Završetak osnovne škole donosi samo mogućnost legalnog zapošljavanja za najmanje plaćene, nekvalifikovane poslove, koje odrasli obavljaju i bez osnovnog obrazovanja.

Postoji više studija o razlozima niske participacije za pojedine ciljane grupe. U fokusu istraživanja su naročito:

- *Etničke manjine, naročito Romi.* Dekada Roma inicirala je niz aktivnosti sa ciljem povećane socijalne participacije i inkluziju Roma u društvo. Studije su pokazale da su osnovne preke za veću motivisanost Roma za obrazovanje sledeće:
  - Niska obrazovna struktura romske populacije (preko 60% je nepismeno i bez osnovnog obrazovanja);
  - Izuzetna pogođenost obimom, dubinom i oštrenom siromaštva;
  - Jezičke barijere;
  - Stigmatizacija i predrasude vezane za ovu ciljnu grupu, naročito izražene pri zapošljavanju, kao i u vezi sa očekivanjima u odnosu na obrazovna postignuća Roma.
- Sledeća grupa čija je smanjena motivisanost detaljnije istraživana, jesu *nezaposleni i zaposleni u opasnosti od gubitka posla.* Razlozi za nisku motivaciju se uglavnom vide u:
  - U tipu ekonomije kakva u Srbiji postoji u vremenu tranzicije, obrazovanje realno nudi dosta niske šanse za zapošljavanje;
  - Oblici obrazovanja koji se nude ovoj ciljnoj grupi ne uzimaju dovoljno u obzir njihove potrebe i potrebe tržišta rada;

- Društvena realnost u velikoj meri nudi rešenje životnih problema u svojoj zoni ekonomije i društvenih vrednosti, a ne u obrazovanju.
- *Žene* su sledeća ciljna grupa kod koje je zabeležena niska motivisanost, i to iz sledećih razloga:
  - Nedovoljan nivo emancipacije žena;
  - Nema olakšica i podsticaja na obrazovanje neophodnih zbog specifične porodične uloge žene – majke;
  - Dodatno opadanje motivisanosti uslovljeno je naročito teškim položajem žene u kombinaciji sa ostalim faktorima: pripadnost ruralnom stanovništvu, nerazvijenim regionima, etničkim manjinama itd.
- I u grupaciji *starih osoba* beleži se relativno niska motivacija, iz sledećih razloga:
  - Stari su socijalno veoma marginalizovana grupa (spadaju u kategoriju najsiromašnijih), koja u obrazovanju ne prepoznaje put svoje socijalne promocije i participacije;
  - Obrazovna ponuda za ovu ciljnu grupu je veoma mala;
  - U obrazovnoj ponudi za odrasle ne postoje mehanizmi osetljivi na specifičnosti ove grupe.

2.2.3. Mere za podizanje motivacije i participacije posebnih ciljnih grupa

Postoji nekoliko grupa mera namenjenih ili uopšte odraslima, ili posebnim ciljnim grupama.

Jedna od mera usmerena na radnu snagu je da socijalni programi za one koji ostaju bez posla usled restrukturiranja preduzeća i privatizacije uključe obrazovne mere kojima se zaposlenima nudi mogućnost zadržavanja posla ili nalaženje novog posla.

Nacionalna služba za zapošljavanje organizuje oblike obrazovanja koji direktno vode razvoju ključnih kompetencija koje traži tržište rada ili konkretan poslodavac.

Organizuju se manifestacije koje popularizuju obrazovanje odraslih, promovišu institucije, programe i uspešne pojedince – polaznike. To su npr: Festival obrazovanja odraslih (nedelja doživotnog učenja) i sajmovi obrazovanja i zapošljavanja.

Postoji niz projekata koji predlažu, razvijaju i testiraju mere za povećanje motivisanosti i participaciju: nalaženjem sistemskih rešenja, razvojem adekvatnih programa, uklanjanjem socijalnih barijera, obukom kadra, podrškom ličnom razvoju i osnaživanjem itd. Ovi projekti su najčešće usmereni upravo na one ciljane

grupe koje je inače teško obuhvatiti programima obrazovanja i učenja (nezaposleni, etničke manjine, žene, stari, lica sa invaliditetom itd).

Mnoge nevladine organizacije razvijaju programe i mere za aktiviranje osetljivih i marginalnih socijalnih grupa, kao i svih onih koje se iz različitih razloga teško uključuju u obrazovanje. Postoje brojni takvi programi, naročito za Rome, ali i za žene, izbeglice, interno raseljena lica itd. Ovi programi obično uključuju obrazovne mere, strukture za podršku i pomažu razvoju sigurnosti i samopouzdanja.

2.3. Monitoring i evaluacija programa i procena ishoda učenja

2.3.1 Procena ishoda i programa učenja i obrazovanja odraslih

Ministarstvo prosvete preko svojih školskih uprava obavlja monitoring i evaluaciju procesa i rezultata u formalnom obrazovanju. Te školske uprave imaju zakonsku obavezu i nadležnost da prate i procenjuju i formalno obrazovanje odraslih (u osnovnim i srednjim školama). Međutim, ne postoji posebno razvijena metodologija za monitoring i evaluaciju obrazovanja odraslih, već se primenjuju isti instrumenti i kriterijumi kao u obrazovanju dece i omladine.

Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja je stručna i referentna institucija koja se bavi evaluacijom obrazovanja i vaspitanja i daje preporuke za uspostavljanje i obezbeđivanje sistema kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.

Ključne aktivnosti Zavoda su:

- definisanje standarda u obrazovanju,
- vrednovanje obrazovanja,
- obuka učesnika u sistemu obrazovanja.

Zavod naročito obavlja stručne poslove u vezi sa:¹

- predlaganjem opštih i posebnih standarda znanja,
- vrednovanjem rada nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika i ustanova,
- proverom rezultata ostvarenosti propisanih ciljeva, zadataka i opštih i posebnih standarda znanja na republičkom nivou,
- realizacijom međunarodnih studija,
- praćenjem učeničkih postignuća,

1) Izvor: www.ceo.sr.gov.yu

2.2.4. Pokazatelji i ciljevi u vezi sa participacijom

S obzirom na to da ne postoje skoro nikakvi pouzdani podaci o ukupnoj participaciji odraslih u obrazovanju i učenju, a naročito ne u oblasti neformalnog obrazovanja, cilj je uvođenje standarda i procedura za praćenje participacije odraslih u formalnom i neformalnom obrazovanju. Cilj je i jasnije definisanje nadležnosti i odgovornosti kako za praćenje i skupljanje podataka o participaciji, tako i za uklanjanje barijera i povećanje motivisanosti i participacije u pojedinim oblastima i za različite ciljne grupe.

- pružanjem stručne podrške Ministarstvu prosvete i sporta, Nacionalnom prosvetnom savetu i školama u domenu praćenja i vrednovanja stepena ostvarenosti ciljeva, zadataka i opštih i posebnih standarda znanja,
- praćenjem usaglašenosti sistema vrednovanja i osiguranja kvaliteta obrazovanja i vaspitanja sa evropskim uporednim sistemima vrednovanja i osiguranja kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.

Međutim, Zavod je pretežno usmeren na vaspitanje i obrazovanje dece i mladih i na formalni sistem obrazovanja, ali čak i u okviru formalnog sistema odrasli nisu prepoznati kao posebna ciljna grupa.

Nacionalna služba za zapošljavanje je razvila sistem standarda za izbor provajdera za realizaciju stručnih obuka za nezaposlene, u kojima su definisani standardi kvaliteta. Na ovaj način se po istim standardima biraju provajderi iz formalnog i neformalnog sektora obrazovanja.

Postoji niz projekata u kojima su razvijeni sistemi praćenja i evaluacije pojedinih segmenata obrazovanja i učenja odraslih, ali sistematski monitoring i evaluacija u obrazovanju odraslih nisu čak ni koncipirani.

2.3.2 Instrumenti za evaluaciju

Instrumenti i mehanizmi za monitoring i evaluaciju ishoda u učenju i obrazovanju odraslih se razvijaju i koriste u okviru različitih projekata, koji imaju za cilj promenu legislative, formulisanje politike obrazovanja i učenja odraslih i razvoj novih programa. Neki od tih instrumenata i mehanizama su određeni od strane države, uglavnom kada je reč o formalnim oblicima obrazovanja, usavršavanja ili obuka, dok su ostali definisani prema specifičnim oblastima i ciljevima projekta.

2.3.3. Upotreba rezultata evaluacije

Rezultati monitoringa i evaluacije se uzimaju u obzir u razvoju politike i legislative – npr. jedan od primera načina korišćenja rezultata su napisane i usvojene Strategije razvoja obrazovanja odraslih i Strategije za razvoj stručnog obrazovanja. Postoje detaljne studije nastale kao rezultat monitoringa i evaluacije u okviru značajnijih projekata, npr. u nevladinom sektoru, sa nizom vrlo značajnih i dragocenih rezultata. Ipak, korišćenje rezultata monitoringa i evaluacije za formulisane politike i poboljšanje prakse obrazovanja i učenja odraslih je još nedovoljno.

2.3.4. Pokazatelji i ciljevi u vezi sa ishodima

S obzirom na to da su postojeće institucije koje se bave monitoringom i evaluacijom usmerene u svom radu na probleme formalnog sistema obrazovanja, obrazovanja i učenja dece i mladih, očekuje se, u sklopu povećane brige o kvalitetu obrazovanja odraslih, da one uvrste obrazovanje odraslih kao ravnopravnu oblast koju prate, da uvedu posebne instrumente, standarde i procedure za praćenje ovih oblasti i da rezultate učine dostupnim i transparentnim.

2.4. Nastavnici i facilitatori u obrazovanju odraslih - status i obuka

2.4.1. Obrazovne i stručne kvalifikacije nastavnika i facilitatora

Nastavnici u obrazovanju odraslih u Srbiji se regrutuju iz nekoliko profesionalnih oblasti:

- Najveća grupa u mreži nastavnika za obrazovanje odraslih su nastavnici koji su završili nastavničke fakultete. U okviru kurikuluma koji se odnosi na odabranu naučnu oblast oni dodatno polažu kurseve iz psihološko-pedagoške i metodičko-didaktičke osposobljenosti za obrazovni rad. Obrazovanje odraslih ima gotovo beznačajan, više informativna karakter jer se oni pripremaju za rad sa decom u formalnom sistemu obrazovanja (to se pre svega odnosi na fundamentalne prirodne i društvene nauke).
- Isto tako velika grupa nastavnika se priprema na fakultetima primenjenih nauka (medicina, građevina, maštinstvo, ekonomija i slično), bez namere ali i bez ikakve pripreme za nastavnički poziv. Oni dominiraju u srednjim stručnim školama i nisu pripremljeni ni za kakav obrazovni rad.
- Značajnu grupu čine nastavnici praktične nastave čije radno mesto ne mora biti u obrazovnim institucijama, već u proizvodnim i uslužnim servisima. Oni ne moraju imati fakultetsko obrazovanje i nemaju nikakve edukacije vezane za obrazovni rad.
- Tendencija prisutna u poslednje vreme, naročito sa razvojem nevladinog sektora, jeste širenje mreže eksperata-edukatora za pojedina pitanja i oblasti a koja su uglavnom i dobro edukovani za organizaciju i realizaciju obrazovnih procesa i kod dece i kod odraslih.

- U osnovnom obrazovanju odraslih zapošljavaju se i učitelji. Njihovo obrazovanje traje četiri godine, ali njihova stručna osposobljenost za rad na opismenjavanju odraslih je minimalna.
- Najprofesionalnija grupa stručnjaka za obrazovanje odraslih priprema se na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde se obrazovanje odraslih kao naučna disciplina *andragogija* studira na 4 godine dodiplomskih studija i na postdiplomskim magistarskim i doktorskim studijama.

Profesionalno usavršavanje svih kategorija nastavnika rešeno je samo delimično. Na nivou zakonske regulative postoji Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (donet 2003, kasnije dopunjavao), koji je uveo nov način stručnog usavršavanja nastavnika, pre svega uvođenjem nastavničke licence na određeno vreme. Ona se dobija i obnavlja pohađanjem novih obuka.

Profesionalno usavršavanje nastavnika i facilitatora za obrazovanje odraslih odigrava se uglavnom u domenu neformalnog obrazovanja. Postoje specijalizovane studije u okviru sistemu formalnog obrazovanja, za različita područja, kao i akreditovani programi Zavoda za unapređenje vaspitanja i obrazovanja. U neformalnom obrazovanju se nude pretežno sadržaji usmereni ka podizanju didaktičkih i metodičkih kompetencija. U ove programe se uključuju kako profesionalci u obrazovanju odraslih - andragozi, tako i i nastavnici iz drugih područja. Prethodnih godina razvijeni su programi "edukacije za edukatore" ili "trening trenera" i veliki broj stranih eksperata je radio na implementaciji novih vidova nastave, obrazovanja i učenja odraslih (vidi npr. projekat "Train the Trainer" u poglavlju "Inovacije i primeri dobre prakse"). Kontinuirano se radi i na uvođenju i/ili implementaciji standarda obuka i profesionalnog usavršavanja u ovoj oblasti.

2.4.2. Pripremanje profesionalnog kadra

Zvanična nomenklatura zanimanja u Republici Srbiji uključuje profesiju andragog, pa iako ne spada u poznate, etablirane profesije, činjenica da je andragog zvanično priznat kao zanimanje i da postoji mogućnost njegove dobre profesionalne pripreme na univerzitetskom nivou, omogućava dalju profesionalizaciju obrazovanja odraslih.

Profesionalno pripremanje kadra za obrazovanje odraslih u Srbiji ima dugu tradiciju na Univerzitetu u Beogradu. Kratak prikaz razvoja i savremenog stanja to ilustruje:

Filozofski fakultet

Filozofski fakultet u Beogradu je najstarija prosvetna ustanova u Srbiji, osnovana 1808. godine. Začeci proučavanja problema obrazovanja i učenja odraslih na Filozofskom fakultetu vezuju se za prva sistematska predavanja iz oblasti narodnog prosvetavanja 1934/35 i 1935/36.

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju

Katedra za pedagogiju kao posebna, samostalna radna jedinica Filozofskog fakulteta osnovana je 1950. godine. Pod ovim imenom Katedra za pedagogiju je zvanično postojala do 1962. godine, kada je prerasla u Odeljenje za pedagogiju i andragogiju uvrštena u nastavni plan Grupe za pedagogiju. Postojali su zajednički predmeti obavezni za sve studente, koji su se proučavali 2 godine. Posle toga došlo je do usmeravanja u tri pravca, od kojih je jedan bio Teorija obrazovanja odraslih sa metodikom obrazovanja odraslih. Ovaj drugi deo studija trajao je još dve godine i završavao se klauzурom i diplomskim radom. U novom studijskom planu iz 1966. godine zadržavaju se smerovi, ali dolazi do povećanja broja andragoških predmeta na smeru Teorija obrazovanja odraslih sa metodikom obrazovanja odraslih i povećanja broja časova.

Najznačajnije su Izmene i dopune Statuta iz 1979. godine kada su u okviru Odeljenja za pedagogiju ustanovljene dve posebne nastavne grupe: *Grupa za pedagogiju* i *Grupa za andragogiju*. Prema ovoj koncepciji bitna odlika četvorogodišnjih andragoških studija jeste naglašena interdisciplinarnost. U nastavnom planu dominiraju andragoške i pedagoške discipline, ali se javlja i znatan broj psiholoških i socioloških discipline. Tada je upisana i prva generacija studenata koji su sticali akademski naziv *diplomirani andragog*.

Ovakav nastavni plan pružao je mogućnost da se na četvorogodišnjim studijama andragogije školuje širi profil an-

dragoga koji bi bio u stanju da radi na poslovima obrazovanja i kulture u privredi, ustanovama za obrazovanje odraslih, ustanovama za prevaspitavanje i resocijalizaciju, sredstvima masovnih komunikacija, školskim centrima različitih nivoa u kojima se obrazuju odrasli. Oriјentacija prema opštem, širem profilu izraz je savremenih kretanja u nauci i zahteva za pokretljivošću ove vrste stručnjaka u razvijenom sistemu privrede, obrazovanja i kulture. Blago usmeravanje vršilo se opredeljenjem za izborne predmete u VII i VIII semestru.

Program je sledećih godina menjan i osavremenjavan - 1990, 1993. i 1997. su uvedeni novi predmeti, a 2004. su unete veće novine u skladu sa preporukama Bolonjske deklaracije.

Postdiplomske studije u oblasti obrazovanja odraslih omogućene su kao jedan od smerova još 1960-ih godina, a od 1988. je predviđeno deset oblasti iz kojih je moguće organizovati postdiplomske magistarske studije andragogije. Posle odbrane magistarske teze sticao se prvi naučni stepen - Magistar andragogije, a nakon toga je omogućeno i sticanje doktorata u oblasti obrazovanja odraslih, sa dobijanjem akademskog zvanja Doktor andragogije.

Institut za pedagogiju i andragogiju

Institut je naučna jedinica u okviru Filozofskog fakulteta, (osnovan 1983. godine), čiji je rad usmeren na:

- naučna istraživanja iz brojnih oblasti pedagogije i andragogije,
- teorijska, fundamentalna, komparativna i istorijska istraživanja,
- projekte i primenjena istraživanja,
- povezivanje nastavnog i naučnog rada,
- intenzivnu izdavačka delatnost (osim brojnih knjiga i monografija Institut je izdavač časopisa *Andragoške studije*),
- jačanje nacionalne, regionalne i međunarodne saradnje.

Savremeni profil Katedre za andragogiju

Poslednjih godina napravljene su brojne izmene studijskog plana, uz prihvatanje preporuka Bolonjske deklaracije. Zbog veoma sporih izmena u razvoju Nacionalnog okvira kvalifikacija, nije bilo moguće uvesti osnovne studije u trajanju od tri godine, pa je na Filozofskom fakultetu usvojen četvorogodišnji model u kome osnovne studije traju četiri godine, uz jednu godinu za master studije i tri godine za doktorske studije.

Najznačajnije izmene napravljene su u kurikulumu osnovnih studija. Predmeti koji su ranije bili pretežno naučno-teorijski i trajali dva semestra, sada traju jedan semestar i uključuju ne samo sticanje teorijskih znanja, već i komepetencija i veština.

Master studije traju jednu godinu i nemaju za cilj da uvedu studente u naučno-istraživački rad, kao što je to bio slučaj, već i da im omoguće dalji profesionalni razvoj i postdiplomske studije.

Doktorske studije su ranije predstavljale nezavistan istraživački rad studenta, uz podršku mentora, dok su to sada trogodišnje studije sa jasnom strukturom i procedurama. Program osnovnih studija se implementira, dok će nove master i doktorske studije otpočeti 2009. godine. U okviru na strani 32-33 može se videti detaljan prikaz kurikuluma za sva tri nivoa studija.

Na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju radi 32 predavača, od toga 19 na Grupi za pedagogiju i 13 na Grupi za andragogiju.

Po ishodima definisanim u dodatku diplomi Filozofskog fakulteta, diplomirani andragog je osposobljen za poslove koji se obavljaju u:

- institucijama formalnog obrazovanja: osnovno, srednje, više i visoko obrazovanje,
- centrima za kontinuirano stručno obrazovanje,
- institucijama i organizacijama neformalnog obrazovanja: otvoreni, radnički i narodni univerzitet, nevladine organizacije i privatne institucije i organizacije za obrazovanje i obuku,
- institucijama i organizacijama za kulturu: zavodi, biblioteke, muzeji, arhivi i sl.,

Studije andragogije na Beogradskom univerzitetu

Osnovne akademske studije andragogije

I semestar:

- Opšta andragogija
- Osnovi pedagogije
- Opšta psihologija
- Statistika u istraživanju obrazovanja
- Strani jezik

II semestar:

- Istorija obrazovanja odraslih
- Logika sa opštom metodologijom
- Psihologija zrelog doba i starenja
- Psihologija ličnosti
- Strani jezik

III semestar:

- Komparativna andragogija
- Ekonomski aspekti obr. odraslih
- Psihologija učenja
- Sociologija obrazovanja
- Izborni predmet: Savremeni pedagoški pravci, Osnove psihologije rada; Uvod u filozofiju; Kompjuterski programi za obradu podataka
- Strani jezik

IV semestar:

- Andragoška didaktika
- Osnovi socijalne psihologije
- Učenje odraslih
- Strani jezik
- Izborni predmet: Uvod u teoriju društva; Psihologija međuljudski odnosi na radu; Uvod u etiku; Veštine psihološkog savetovanja

V semestar:

- Andragogija rada
- Sistem i organizacija obrazovanja odraslih
- Uvod u andragoška istraživanja
- Izborni predmet (1): Primena teorija učenja u obrazovanju odraslih; Politika i strategija obrazovanja odraslih; Andragoške uloge i funkcije nastavnika; Metodika građanskog i interkulturnog obrazovanja; Analiza potreba za veštinama i obukama; osnovno obrazovanje odraslih i ključne kopetencije
- Izborni predmet (2): Ponašanje potrošača i marketing; Teorija i praksa psihoterapije i savetovanja; Opšta

psihopatologija; Društveni aspekti duševnih poremećaja; Stres na radu

VI semestar:

- Planiranje obrazovanja odraslih
- Socijalna andragogija
- Metode i tehnike istraživanja u obrazovanju
- Menadžment i marketing u obrazovanju

VII semestar:

- Razvoj ljudskih resursa
- Porodična andragogija
- Andragogija komunikacija i medija
- Izborni predmet: Heritologija; Muzeologija; Uvod u studije baštine

VIII semestar:

- Stručno obrazovanje odraslih
- Andragogija slobodnog vremena
- Dva izborna predmeta: Obrazovanje lidera; Organizacija koja uči; Kvalitet u obrazovanju odraslih; Regrutovanje i selekcija ljudskih resursa; Obrazovanje starih; Penološka andragogija; Obrazovanje odraslih i rekreacija; Online obrazovanje;
- Stručna praksa

- institucijama za socijalnu zaštitu: centri za socijalni rad, savetovališta, organizacije institucionalne zaštite, agencije i organizacije za usluge socijalne zaštite u lokalnoj zajednici,
- institucijama i organizacijama za slobodno vreme, sport, rekreaciju i turizam,
- mas-mediji,
- privredna preduzeća, kompanije i asocijacije, unije poslodavaca, komore, granska udruženja i sindikati,
- organi državne uprave i lokalne samouprave: ministarstva, vladine organizacije i agencije u oblasti pravosuđa, zdravstva, policije, vojske,
- organizacije i agencije za zapošljavanje na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou,
- naučno-istraživačkim organizacijama i institucijama.

Diplomirani andragog je osposobljen da:

- istražuje probleme obrazovanja i učenja odraslih,
- izvodi naučne i primenjene projekte u oblasti obrazovanja i učenja odraslih,
- ispituje potrebe obrazovanja i učenja – analiza potreba tržišta rada, institucija, organizacija, grupa i pojedinaca;

Diplomske studije (master)

I semestar:

- Metodologija istraživanja obrazovanja i učenja odraslih
- Izborni predmet (1): Razvoj kurikuluma i razvoj kompetencija; Evropa kao društvo učenja i razvoj i menadžment evropskih projekata.
- Izborni predmet (2): Modeli menadžmenta u obrazovanju; Upravljanje karijerom; Upravljanje ljudskim resursima
- Izborni predmet (3): Dokolica, komunikacija i obrazovanje odraslih; Socijalna politika i obrazovanje odraslih
- Izborni predmet (4): Ekološka psihologija; Kognitivni razvoj; Kulturno-istorijska psihologija; Društvo i politika; Psihijatrijska sociologija

II semestar:

- Studentski istraživački rad
- Završni rad

Doktorske studije

I semestar

- Teorijsko-metodološki problemi andragoških istraživanja

- Izborni predmet: Ekonomija znanja i obrazovanje odraslih; Istorija modernog obrazovanja odraslih (XIX i XX vek); Menadžment i liderstvo u obrazovanju odraslih; Obrazovanje i komunikacija odraslih; Obrazovanje i socijalizacija odraslih; Razvoj ljudskih resursa i menadžment znanjem; Razvoj odraslih - implikacije za obrazovanje i učenje

- Studentski istraživački rad
- Izrada disertacije

II semestar

- Izborni predmet: Andragoški aspekti organizacionog učenja; Globalni problemi i perspektive obrazovanja i učenja odraslih; Obrazovanje za porodični život; Pravci razvoja sistema obrazovanja odraslih; Stručno obrazovanje i obuke odraslih; Teorije dokolice i obrazovanje odraslih; Filozofija obrazovanja i učenje odraslih

- Studentski istraživački rad
- Izrada disertacije

III semestar

- Izborni predmet (1): Ekonomija znanja i obrazovanje odraslih; Istorija modernog obrazovanja odraslih (XIX i XX vek); Menadžment i liderstvo u

obrazovanju odraslih; Obrazovanje i komunikacija odraslih; Obrazovanje i socijalizacija odraslih; Razvoj ljudskih resursa i menadžment znanjem; Razvoj odraslih - implikacije za obrazovanje i učenje

- Izborni predmet (2): Epistemološki temelji metoda društvenih istraživanja; istorija socioloških teorija; Politička sociologija; Psihologija potrošača; Sociologija kulture;

- Studentski istraživački rad
- Izrada disertacije

IV semestar:

- Izborni predmet: Akciona istraživanja; Kvantitativna istraživanja; Kvalitativna istraživanja; Teorijska, istorijska i komparativna istraživanja

- Izrada projekta i odbrana teme doktorske disertacija
- Studentski istraživački rad
- Izrada disertacije

V semestar

- Studentski istraživački rad
- Izrada disertacije

VI semestar

- Studentski istraživački rad
- Izrada disertacije

- izrađuje programe i module obrazovanja i učenja za različite ciljne grupe, institucije i organizacije;
- organizuje, realizuje i unapređuje proces obrazovanja i nastave;
- razvija, promovise i implementira politiku i strategiju obrazovanja i učenja odraslih na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou;
- rukovodi institucijama i organizacijama za obrazovanje i kulturu;
- upravlja procesom i aktivnostima razvoja ljudskih resursa;
- uspostavlja i razvija sistem kvaliteta u obrazovanju;
- evaluira delatnost institucija, programe, procese i rezultate obrazovanja;
- obavlja savetovanje, medijaciju i vođeje u različitim domenima (rad, porodica i slobodno vreme)
- uspostavlja i razvija standarde i procedure akreditacije institucija i programa obrazovanja i obuke;
- planira, programira i organizuje oblike obrazovanja na daljinu (elektronsko i on-line obrazovanja i učenje)
- osposobljen je za postdiplomsko obrazovanje u oblastima humanističkih disciplina i društvenih nauka i kontinuirano profesionalno usvršavanje.

2.4.3. Broj nastavnika i facilitatora u obrazovanju odraslih

Skoro je nemoguće dati procenu nastavnika, facilitatora i trenera koji rade u obrazovanju odraslih u odnosu na ukupan broj angažovanih nastavnika u Srbiji. Postoji podatak da u 19 škola za obrazovanje odraslih radi 144 nastavnika sa punim radnim vremenom i 91 honorarni nastavnik.

2.4.4. Uslovi zapošljavanja i zarade u području obrazovanja odraslih

Iako u nomenklaturi zanimanja Republike Srbije postoji profesija *andragog*, zapošljavanje ovog kadra još uvek je praćeno teškoćama. To je s jedne strane posledica nedovoljnog prepoznavanja specifičnosti i značaja ove profesije, a sa druge strane dosta niskog statusa svih nastavničkih profesija u Srbiji.

Prema istraživanju sprovedenom 2006. u okviru Instituta za pedagogiju i andragogiju, na uzorku od 528 ispitanika (393 ženskih, 135 muških) koji rade u području obrazovanja odraslih (od kojih je 69 diplomiralo andragogiju, 91 još uvek studira, a 368 nema odgovarajuću profesionalnu pripremu za rad u obrazo-

Tabela 15: Način profesionalnog angažovanja andragoškog kadra (2006)

	Broj	%
Ukupno	528	100
Volonter	5	0.9
Honorarni saradnik	48	9.1
Zaposlen na određeno vreme	69	13.1
Zaposlen na neodređeno vreme	364	68.9
Penzioner - honorarni saradnik	31	5.9
Samostalno obavlja delatnost	11	2.1

vanju odraslih), dalo je sledeće rezultate o njihovom radnom statusu: Vidi tabelu 15.

Isto istraživanje je dalo sledeće rezultate u odnosu na tip institucija u kojima je zaposlen andragoški kadar: Vidi tabelu 16.

Plate nastavnika u svim institucijama obrazovanja su izuzetno niske, pa je to i jedan od razloga negativne selekcije kadrova koji se opredeljuju za ovu oblast rada.

Postoji i jedna ohrabrujuća tendencija - sve veći broj firmi i kompanija prepoznaje profil andragoga kao potreban u odeljenjima za upravljanje i razvoj ljudskih resursa, za treninge i sl, pa je u porastu trend zapošljavanja diplomiranih andragoga kao menadžera ljudskih resursa. U ovom sektoru su i finansijski uslovi znatno bolji, pa su i plate andragoškog kadra znatno veće u odnosu na klasične obrazovne institucije.

Tabela 16: Angažovanje andragoškog kadra – tip institucija (2006)

	Broj	%
Ukupno	528	100
Državne obrazovne institucije	157	29.7
Privatne obrazovne institucije	37	7.0
Narodni, Otvoreni, U3D univerziteti, službe za razvoj kadrova	41	7.8
Obrazovno-kulturne i umetničke institucije	38	7.2
Vladine organizacije	59	11.2
Nevladine organizacije	95	18.0
Mas-mediji	8	1.5
Različite organizacije	83	15.7
Ostalo	10	1.9

3. Istraživanja, inovacije i dobra praksa

3.1. Istraživačke studije u oblasti učenja odraslih

Krupni društveni problemi i ekonomska kriza usloveli su promene u pristupu podrške razvoja nauke i naučnih istraživanja, pre svega pad broja fundamentalnih istraživanja, koja su karakterisala prethodni period. U oblasti obrazovanja i učenja ova promena se ogleda u podršci pretežno primenjenim istraživanjima, koja imaju za cilj brze promene u praksi i brzo postizanje rezultata.

Postoji samo jedna institucija specijalizovana za istraživanja u oblasti učenja i obrazovanja odraslih - Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Uz neveliku finansijsku podršku Ministarstva za nauku, u ovom institutu se sprovode istraživanja o raznovrsnim problemima učenja i obrazovanja odraslih. Ova istraživanja orijentisana su ka pojedinim problemima učenja i obrazovanja odraslih u okviru posebnih naučnih disciplina. Teme koje se trenutno istražuju u Institutu su:

- Stručno obrazovanje odraslih
- Didaktičke osnove obrazovanja i učenja odraslih
- Ekonomski razvoj, znanje i obrazovanje
- Istorijski i komparativni aspekti obrazovanja i učenja odraslih
- Organizacija i menadžment u obrazovanju odraslih
- Modeli strateškog upravljanja institucijama za obr. odraslih
- Obrazovanje kao sredstvo osnaživanja i socijalne inkluzije siromašnih
- Kontinuirano profesionalno obrazovanje odraslih - koncepcije, modeli i institucije
- Obrazovanje odraslih, slobodno vreme i rekreacija
- Obrazovanje odraslih i turizam
- Uloga obrazovanja za roditeljstvo u životnim krizama
- Profesionalizacija područja obrazovanja i učenja odraslih
- Funkcionalna pismenost i osnovno obrazovanje odraslih
- Sadržaj i metode usavršavanja andragoških kadrova
- Kampanje popularizacije obrazovanja i učenja odraslih

Sem Instituta za pedagogiju i andragogiju, postoji još nekoliko istraživačkih instituta koji se u svojim istraživanjima, baveći se nekim drugim vaspitno-obrazovnim problemima kao centralnim, indirektno dotiču i nekih aspekata obrazovanja odraslih (Institut za pedagoška istraživanja, Institut za pedagogiju u Novom Sadu, Institut za psihologiju u Beogradu, Institut za defekologiju u Beogradu, Zavod za unapređenje vaspitanja i obrazo-

vanja, Zavod za vrednovanja kvaliteta vaspitanja i obrazovanja), a slično je i sa stručnim udruženjima i asocijacijama iz oblasti obrazovanja i učenja. Ova istraživanja se pretežno bave opštim pitanjima politike i strategije obrazovanja, reformom školstva, obrazovanjem i stručnim usavršavanjem nastavnog kadra, opštim i specifičnim pitanjima didaktike i metodike, pitanjima kvaliteta obrazovanja itd.

Problemi obrazovanja, obuka i stručnog usavršavanja poslednjih godina predmet su istraživanja koje se sprovode za potrebe nekih projekata ili u cilju dolaženja do rezultata u različitim oblastima. Ova istraživanja izvode udruženja eksperata, think-tankovi, nevladine organizacije ili velike međunarodne organizacije specijalizovane za neka posebna područja obrazovanja i obuka odraslih. Ova istraživanja su posebno finansijski i ekspertski podržana od međunarodnih organizacija i usmerena su ka reformi sistema obrazovanja. Ona se mogu svrstati u nekoliko grupa:

- Obrazovne potrebe i mogućnosti na planu obuka, prekvalifikacija, dokvalifikacija i stručnog usavršavanja, sa ciljem usaglašavanja potreba tržišta rada i sistema obrazovanja;
- Usaglašavanje sa evropskim vrednostima, standardima i rešenjima u oblasti stručnog obrazovanja i visokog obrazovanja (European Qualification Framework);
- Istraživanja vezana za građansko, mirovno obrazovanje i interkulturalizam, uslovljena snažnim potrebama društva koje se nalazi u fazu demokratizacije;
- Istraživanja o dostupnosti obrazovanja, istraživanja načina promene nepovoljne obrazovne strukture, otklanjanja barijera, zadovoljavanja potreba i povećanja participacije u obrazovanju za pojedine ciljne grupe (Romi, žene, osobe sa invaliditetom, stari, izbeglice...);
- Istraživanja usmerena na politiku i strategiju obrazovanja, naročito u kontekstu reformi obrazovnog sistema.

Istraživanja marketinških agencija ponekad obuhvataju i aspekte koji indirektno govore o obrazovanju i učenju odraslih. To su npr. istraživanja o upotrebi kompjutera i interneta, o porodičnim izdacima uključujući obrazovanje, o stavovima prema obrazovanju itd.

Rezultati istraživanja se objavljuju u monografijama, stručnim časopisima (pre svega u časopisu *Andragoške studije*), zbornicima i publikacijama instituta i nevladinih organizacija. U oblasti

obrazovanja i učenja odraslih, ovi rezultati imaju mnogo više uticaja na formulisanje politike i strateških opredeljenja, nego na praksu obrazovanja odraslih.

Rezultati pojedinih istraživanja ovde nisu predstavljeni, već će najznačajniji rezultati biti opisani u poglavlju "Inovacije i primeri dobre prakse". Neki od istraživačkih rezultata korišćeni su i za tekst ovog nacionalnog izveštaja.

3.2. Inovacije i primeri dobre prakse

Za razliku od stabilnih, uređenih društava, u kojima se sistem obrazovanja odraslih usavšava i transformiše, društveno-politički i ekonomski kontekst tranzicije u Srbiji postavlja zahtev i izazov ponovnog konstituisanja i izgradnje novog sistema obrazovanja odraslih. Ovaj proces se ne dešava harmonično i ravnomerno, već u formi urgentnih intervencija koje zahvataju najrazličitije oblasti političko-ekonomske strukture društva. Zato se one mogu naći raspršene u formi projekata, inovacija, inicijativa, akcija, novih institucionalnih formi itd. Struktura koja ispostavlja zahteve za konstituisanjem novog sistema obrazovanja i učenja odraslih odnosi se podjednako na politiku obrazovanja, promociju obrazovanja odraslih kao društvene i lične vrednosti, profesionalizaciju i institucionalizaciju obrazovanja odraslih, intervencije u prioritarnim područjima obrazovanja i zadovoljavanje potreba posebno osetljivih ciljnih grupa.

3.2.1. Politika obrazovanja i učenja odraslih

Među projektima koji su usmereni na formulisanje politike obrazovanja koja bi na adekvatan način omogućila pozicioniranje obrazovanja odraslih u formalni sistem obrazovanja, izdvaja se projekat „Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma“.

Projekat „Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma“ imao je za cilj poboljšanje socijalne integracije Roma putem njihovog uključivanja u obrazovni sistem i povećanja njihove zapošljivosti. To je učinjeno tako što je onima koji su napustili osnovnu školu pružena šansa da završe VII i VIII razred i steknu diplomu osnovne škole, ali uz to i da odaberu i završe jednu od stručnih obuka, stičući tako sertifikat stručne osposobljenosti priznat od strane države.

Za ostvarenje ovog cilja bilo je neophodno najpre razviti nov kurikulum - napravljen naročito prema potrebama i osobenostima romske populacije, ali potpuno u skladu sa standardima propisanim od strane države. Ovaj program uključivao je opšte-obrazovne predmete, ali i kurseve "životnih veština" (zdravlje, porodični život, aktivno građanstvo, komunikacijske veštine, IT

veštine, preduzetništvo). Zbog toga je bilo neophodno pripremiti škole za implementaciju ovog programa, obučiti nastavnike kako za primenu novog kurikuluma, tako i za novi didaktički pristup romskim polaznicima. Za njih nisu postojale stipendije ili neki drugi slični podsticaji za pohađanje nastave, ali su ovaj novi kurikulum, fleksibilna organizacija nastave (modularni pristup, prilagodljivo vreme nastave i rasporeda časova) i upotreba interaktivnih metoda delovali kao snažni motivišući faktori.

Nekoliko elemenata dalo je ovom programu poseban, inovativan karakter i visok kvalitet:

- Smanjenje siromaštva u ciljnoj grupi se postiže: 1) povećanom zapošljivošću (osnovno obrazovanje + stručne obuke), 2) uvođenjem novih modula u obrazovanje (obuka za preduzetništvo i aktivno traženje posla), 3) razvojem bazičnih veština - kompjuterske pismenosti, komunikacijskih i interpersonalnih veština;
- Projekat je predvideo i jednu novu ulogu: romski asistent - osoba koja pomaže nastavniku, prati polaznike i pomaže im kako u školskim, tako i u socijalnim i porodičnim problemima;
- Održivost projekta obezbeđena je najviše time što je projekat u krajnjoj liniji bio usmeren na to da se formalni sistem obrazovanja otvori, bude dostupan i fleksibilan. Uz to, postojao je i niz pratećih mera za postizanje održivosti - povezivanje aktera iz različitih oblasti obrazovanja, privrede, politike, NVO-a, razvijanje socijalnog partnerstva na svim nivoima (lokalni, regionalni, nacionalni) i kampanja podizanja svesti o značaju obrazovanja među Romima i drugim ranjivim grupama;
- Mere za izgradnju kapaciteta su takođe doprinele održivosti: lokalni partneri (škole, kancelarije službe za zapošljavanje i lokalna zajednica) su obučavani da rade zajedno na približavanju sveta obrazovanja i sveta rada; Romske zajednice i NVO su obučavani za promociju i popularizaciju obrazovanja i za izvođenje sličnih projekata;
- Po prvi put u Srbiji napravljeni su programi funkcionalnog obrazovanja za jednu manjinsku grupu, koji su uvršteni u formalni obrazovni sistem i sertifikovani. U cilju omogućavanja prilagođavanja programa različitim kulturnim grupama učinjeno je sledeće: 1) sadržaj je prilagodljiv, 2) didaktički materijal je razvijan u toku nastave, da bi se postigao maksimum njegove kulturne relevantnosti u pogledu jezika, sadržaja i stila, 3) neki delovi sadržaja su uvedeni posebno zbog romskih polaznika (zdravstveno obrazovanje, ishrana), 4) uveden je predmet "Maternji jezik, kultura i istorija" kao dodatna mogućnost, 5) po prvi put je u razred uveden pomoćni nastavnik, koji ima isti kulturni background kao polaznici (u ovom oglednom projektu nazvan "romski asistent");

- Po prvi put u Srbiji postignuta je akreditacija kratkih programa obuke, u čemu su učestvovali predstavnici službi za zapošljavanje, poslodavaca i škola/nastavnika;
- Podsticanje žena i devojaka je ostvareno nizom mera: One su imale prioritet pri upisu; nastavnici su obučeni da upotrebljavaju odgovarajuće metode za individualizaciju nastave, a posebna pažnja je posvećivana odabiru onih programa stručnih buka koji bi odgovarali potrebama i interesovanjima devojaka i žena;
- Ceo program, uz gorepomenute mere, razvijen je tako da odgovori na potrebe ciljne grupe, i time ostvari glavnu težnju projekta - da se obrazovni sistem otvori za te potrebe i da se definišu i testiraju održivi mehanizmi njihovog zadovoljavanja;
- Najveći deo projektnih aktivnosti je bio koncipiran tako da doprinese sistemskom karakteru projekta i time omogućiti održivost njegovih rezultata, što je i bila jedna od osnovnih težnji projekta. To se odnosi kako na glavne projektne linije (sticanje obrazovanja, kvalifikacije i sertifikata), tako i na veliki spektar pratećih mera i aktivnosti. Formulisan je niz predloga za promenu legislative i finansiranja u cilju održivog integrisanja FOOOR-a u formalni sistem obrazovanja. Time treba da se omogućiti dalje otvaranje obrazovnog sistema za razne ranjive grupe i da se poveća njegova fleksibilnost i osetljivost za njihove potrebe.

3.2.2. Promocija i popularizacija

Nedostatak obrazovanja je čest argument kojim se objašnjavaju društvene teškoće i problemi (siromaštvo, ekonomska razvijenost, loš položaj žena i sl.), ali se obrazovanje odraslih retko promovise kao sredstvo kojom se takvi problemi mogu razrešiti, kako na društvenom, tako i na individualnom planu. Jedan od primera snažne pozitivne promocije obrazovanja odraslih kao vrednosti je Festival obrazovanja odraslih, koji se održava od 2001. do danas. Festival se realizuje u organizaciji: Društva za obrazovanje odraslih iz Beograda, Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Ministarstva prosvete Republike Srbije, raznih partnera iz zemlje i uz finansijsku podršku Instituta za međunarodnu saradnju Nemačkog udruženja za obrazovanje odraslih - *dvv international* iz Bona.

Najvažniji ciljevi festivala su: informisanje najšire javnost o mogućnostima za obrazovanje odraslih, promovisanje ideja o doživotnom učenju, intenziviranje saradnje između organizacija i institucija na polju obrazovanja, kao i skretanje pažnje političara na značaj koji obrazovanje odraslih ima u procesu tranzicije.

U festival su obično uključene stotine institucija, organizacija, preduzeća i agencija, u velikom broju gradova i mesta Srbije. One

organizuju aktivnosti u njihovim lokalnim zajednicama, koje intenzivno prate nacionalni i lokalni elektronski i štampani mediji.

Intenzivna reklamna kampanja je uvek važan element festivalskih aktivnosti. Koordinator festivala i saradnici iz partnerskih organizacija koje učestvuju u organizaciji nastupaju u medijima, najavljuju festivalske događaje, pojašnjavaju ideje festivala i diskutuju o glavnim temama u oblasti učenja i obrazovanja odraslih. Tv spotovi, radio džinglovi i bilbordi raspoređeni po različitim delovima grada takođe najavljuju festival.

Raznolikost je osnovna karakteristika festivalskih aktivnosti. Neke od njih su: radionice, izložbe, ekskurzije, promocije obrazovnih programa, seminari, javna predavanja i tribine, okrugli stolovi i diskusije, poetske večeri, muzički koncerti, folklorni nastupi itd. Aktivnosti se organizuju na najrazličitijim lokacijama: u domovima kulture, bibliotekama, klubovima, galerijama, školama, muzejima, nevladinim organizacijama, koncertnim dvoranama, umetničkim studijima, radničkim, narodnim i otvorenim univerzitetima, preduzećima, centrima za brigu o starijima i gerontološkim centrima i sl. Tokom i nakon festivala se obično štampa veliki broj publikacija o samom festivalu.

3.2.3. Profesionalizacija i institucionalizacija

Razorena infrastruktura obrazovanja odraslih najveće posledice ostavila je na planu institucija za obrazovanje odraslih i mogućnosti za obrazovanje i usavršavanje kadra koji radi u ovoj oblasti. Projekat "*Train the Trainer*" (Trening trenera) je ne samo otvorio mogućnost za neophodno osposobljavanje i usavršavanje nastavnika i saradnika u obrazovanju odraslih, već je napravio i prve korake ka postavljanju standarda za profesionalce koji rade u ovoj oblasti.

Projekat "*Train the Trainer*" – izrada programa za obrazovanje nastavnika za obrazovanje odraslih i za korišćenje novih metoda obrazovanja radi podizanja kvaliteta, kao i odgovarajuće obuke, bile su centralne aktivnosti značajnog projekta koji se realizovao u saradničkoj mreži Instituta za pedagogiju i andragogiju i Društva za obrazovanje odraslih iz Beograda. Ovaj zajednički projekat finansirao je Institut za međunarodnu saradnju Nemačkog udruženja za obrazovanje odraslih - *dvv international* iz Bona. U organizaciji Društva za obrazovanje odraslih održan je najpre niz treninga za trenere, a zatim su oni organizovali regionalne seminare u Srbiji i Crnoj Gori za preko 100 nastavnika i organizatora obrazovanja odraslih. Među njima su bili edukatori iz osnovnih škola za obrazovanje odraslih, saradnici narodnih i otvorenih univerziteta, kulturnih institucija, nevladinih organizacija itd.

Osnovni cilj projekta bio je unapređenje profesionalnih kompetentnosti nastavnika, trenera i organizatora obrazovanja u institucijama za obrazovanje odraslih. Program je razvijen za ciljnu grupu praktičara u obrazovanju odraslih koji nemaju odgovarajuće andragoško obrazovanje, sa namerom da se poboljšaju njihova znanja i veštine, ali i sa ciljem podizanja svesti o značaju stručnog usavršavanja u ovom posebnom području obrazovanja.

Projekat je predstavljao rezultat različitih teorijsko-empirijskih istraživanja i iskustava iz nekoliko praktičnih projekata.

Početna tačka za prvu fazu rada ekspertskog tima bila je odabir ključnih kompetencija koje program treba da razvije kod polaznika, doprinoseći na taj način osiguranju kvaliteta praktičnog rada na obrazovanju odraslih širom zemlje. Polazeći od niza zahteva, tim za razvoj programa je kreirao sedam modula:

- Nastavnik u obrazovanju odraslih
  - Položaj i uloga nastavnika u obrazovanju odraslih
  - Nastavni stilovi u obrazovanju odraslih
  - Pristup orijentisan na polaznike / ciljnu grupu (motivacija i barijere)
- Komunikacijske veštine i pristupi u nastavi za odrasle
- Kurikulum dizajn / kreiranje programa u obrazovanju odraslih
  - Seminar dizajn / organizovanje obrazovanja
  - Program dizajn / razvoj programa
- Metode u obrazovanju odraslih
  - Psihologija učenja odraslih
  - Tradicionalne metode obrazovanja odraslih
  - Aktivno učenje i interaktivna nastava u obrazovanju odraslih
  - Vizuelizacija i prezentacija u obrazovanju i nastavi
- Evaluacija u obrazovanju odraslih
  - Eksterna evaluacija
  - Interna i samoevaluacija
- Obrazovna grupa u obrazovanju odraslih
  - Grupna dinamika i interakcija u obrazovnoj grupi,
  - Moderacija malih grupa,
  - Moderacija velikih grupa i organizovanje događaja,
  - Koučing u obrazovanju odraslih.
- Menadžment u obrazovanju odraslih
  - Upravljanje institucijama u obrazovanju odraslih
  - Upravljanje projektima u obrazovanju odraslih

Tim trenera - multiplikatora je obučen za realizaciju svih modula, tj. za trening nastavnika u različitim područjima prakse obrazovanja odraslih. Od 25 multiplikatora sastavljena su četiri tima za držanje seminara za nastavnike i trenere u četiri regiona u zemlji. Konceptiju i metode treninga su razvili najbolji nacionalni i evropski eksperti, u skladu sa savremenim trendovima u obrazovanju i učenju odraslih. Seminari su realizovani po principima aktivnog, odnosno interaktivnog i kooperativnog učenja i učenja iz iskustva. Način obuke na seminaru bio je svojevrsna demonstracija novih metoda rada i mogućnosti učenja po modelu. U toku realizacije seminara primenjeni su svi oblici obrazovnog rada: kratke prezentacije, radionice, diskusija, timski rad, kooperativan rad, igre uloga i dr.

U sledećoj fazi projekt je razvijen u nekoliko različitih pravaca, kroz različite manje projekte i potprojekte. Ti pravci su:

- Dalji razvoj postojećih modula,
- Razvoj novih modula,
- Razvoj modula za potrebe konkretnih ciljnih grupa,
- Širenje ciljnih grupa:
  - Profesori i nastavnici univerziteta,
  - zaposleni u zavodima za tržište rada,
  - nastavnici stranih jezika,
  - IT-treneri,
  - kadar u vojsci i policiji,
  - sudije i tužioci,
  - nastavnici srednjih stručnih škola,
  - nastavnici u školama za osnovno obrazovanje odraslih,
  - zaposleni i aktivisti u nevladinom sektoru.

Dalji razvoj ove vrste programa pokreće pitanje njihovog pozicioniranja u sistemu profesionalizacije obrazovanja odraslih, uključujući probleme standarda i sertifikovanja andragoškog kadra.

Na planu institucionalizacije učinjen je niz pokušaja da se s jedne strane iskoriste preostali institucionalni resursi koji imaju perspektivu, a sa druge strane, da se izgrade potpuno nove institucije, koje bi na savremen način odgovorile potrebama društva za obrazovanjem odraslih. Primer za ove institucije su regionalni *Centri za kontinuirano obrazovanje odraslih*, nastali u okviru EU programa „CARDS - Program reforme srednjeg stručnog obrazovanja“, usmerenog na podršku stručnom obrazovanju odraslih u cilju podrške zapošljavanju. U ovom programu je osnovano 5 regionalnih centara, u Beogradu, Zrenjaninu, Boru, Kragujevcu i Nišu. Ovi centri su razvili oko 50 programa stručnih obuka, koji za rezultat imaju javno priznate sertifikate.

3.2.4. Prioritetna područja i obrazovanje za specifične ciljne grupe

Dinamičan razvoj u različitim oblastima društvenog života uslovio je da se niz novih područja obrazovanja odraslih prepoznaje kao prioritet, dok je raznovrsne ciljne grupe stavio u fokus obrazovnog rada. Primeri dobre prakse u nekim od tih područja, vezano za potrebe pojedinih ciljnih grupa, su sledeći:

- Projekat mreže *Univerziteta za treće životno doba* nastavak je dugogodišnjih napora Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta da poboljša obrazovnu ponudu za populaciju starih. Početkom 2002. godine Institut je, u saradnji sa Društvom za obrazovanje odraslih, pokrenuo novi projekat pod nazivom „Širenje mreže univerziteta za treće doba.“ Nosilac ovog projekta je bio NU „Braća Stamenković“ koji je, kao jedan od osnivača Univerziteta za treće doba, imao bogato iskustvo i vredne rezultate u ovoj oblasti. U prvoj fazi projekta organizovana je obuka kadrova koji su se pripremali za realizaciju programa Univerziteta za treće doba, kroz trening, hospitovanje i studijske posete Univerzitetu za treće doba u okviru NU „Braća Stamenković“. Obuka kadrova za rad u ovoj, po mnogo čemu specifičnoj oblasti obrazovanja, predstavlja jedan od najznačajnijih efekata širenja Mreže Univerziteta za treće doba, budući da je upravo nedostatak adekvatno pripremljenog kadra predstavljao jednu od osnovnih prepreka za njen dalji razvoj.

U drugoj fazi projekta snimljeno je stanje u institucijama koje su odabrane za partnere, i to u pogledu prostornih, kadrovskih, materijalnih i drugih kapaciteta. Nakon uvida u postojeće mogućnosti, od jeseni 2002. godine se krenulo u zajedničku medijsku kampanju i promovisanje Mreže Univerziteta za treće doba, kao i u formiranje prvih obrazovnih grupa i realizaciju nastave. Sve aktivnosti Mreže bile su koordinisane, a beogradski partneri su realizovali veliki broj zajedničkih programa, kao i razmenu polaznika.

Rezultati postignuti na ovom projektu premašili su sva početna očekivanja. Analiza podataka dobijenih u toku poslednje dve školske godine programa pokazala je da je širenje Mreže Univerziteta za treće doba dovelo do značajnog povećanja ukupnog broja polaznika. Takođe je programska ponuda Univerziteta za treće doba impresivno obogaćena sadržajima: „Zeleni program“ – program očuvanja i unapređenja čovekove okoline, „Crveni program“ – program očuvanja i unapređenja čovekovog zdravlja, „Plavi program“ – program očuvanja i unapređenja kulturno-istorijskih vrednosti, „Ružičasti program“ – program očuvanja umetničkih vrednosti i umetničkih sposobnosti, „Beli program“ – program očuvanja i unapređenja jezičke i komunikacijske kulture i „Spektar program“ – program očuvanja veština, manuelne spretnosti i fizičkih sposobnosti.

pređenja jezičke i komunikacijske kulture i „Spektar program“ – program očuvanja veština, manuelne spretnosti i fizičkih sposobnosti.

- Infekcije *HIV*-om i *AIDS*-om su ozbiljan problem u Srbiji. Postoji niz organizacija koje se bave prevencijom u ovoj oblasti – nešto preko 30, od toga 25 nevladinih organizacija i 5-6 vladinih institucija. Većina njihovih aktivnosti je finansirano od strane Globalnog fonda (GF) za AIDS, tuberkulozu i malariju, koji je za te aktivnosti izdvojio 12 miliona dolara u narednih 5 godina. Pored GF, programe za AIDS u Srbiji finansiraju EC, UNICEF, DIFID, CIDA, SIDA, ambasade US i Holandije, Holandsko Ministarstvo spoljnih poslova, Handicap International, CAFOD. Uglavnom se sprovode preventivni programi u vulnerabilnim populacijama (Romi, radnici u seksualnoj industriji, homoseksualci, intravenski korisnici droga, zatvorenici i mladi).

Omladina jugoslovenske asocijacije za borbu protiv side - Omladina JAZAS-a 2007. pretežno se bavi informisanjem mladih o ovim problemima. Oni su u 2007. održali predavanja u osnovnim i srednjim školama i fakultetima u Srbiji koje je pohađalo preko 40 000 učenika.

U poslednjih 6 meseci sprovodi se program Globalnog fonda u Srbiji, koji implementira preko 30 nevladinih organizacija i državnih institucija. On se uglavnom sprovodi u pomenutim vulnerabilnim grupama.

- *Pravosudni centar za obuku i stručno usavršavanje* iz Beograda, uz podršku posebnih fondova EU i preko firme Progeco, organizovao je tokom 2006/2007 seriju obuka za sudije Vrhovnog suda i tužioce. Cilj obuke je bio sticanje predavačkih i trener-skih veština za vrhunske stručnjake iz oblasti prava, a u cilju njihovog osposobljavanja da što uspešnije i stručnije prenose ostalim kolegama nova znanja i rešenja do kojih se došlo pri reformi sudstva i tokom usaglašavanja sa evropskim zakonodavstvom. Kompletnu andragošku obuku prošlo je oko 60 sudija, što je samo jedna od brojnih obrazovnih aktivnosti ovog Centra.
- Projekat *Položaj i razvoj policijskog školstva Srbije* je realizovan na zahtev Uprave za obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i nauku MUP Republike Srbije. Izrada projekta je operacionalizacija zahteva i preporuka više dokumenata koji se bave reformom policijskog školstva Srbije. Osnovni dokumenti na koje se oslanja njegova izrada je *Strategija razvoja policijskog školstva Srbije 2005-2010*, i *Nastavak reforme policijskog školstva - mere i aktivnosti, 2005*. Pri izradi projekta uvažene su sve preporuke, sugestije i prilozi velikog broja eksperata sa Univerziteta, svih linija rada policije Srbije, zatim

preporuke OEBS o razvoju policijskog školstva, koje se nalaze u dokumentu *Reforma policije u Srbiji* iz 2004. godine, kao i zaključci koji su doneti na okruglom stolu o *Reformi policijskog školstva* u organizaciji OEBS, MUP i COE, a vezani su za projektovanje i izradu standarda, radnih i obrazovnih profila za pojedina policijska zanimanja, nastavnih planova i programa i nastavne tehnologije.

- *Preduzetništvo, samozapošljavanje i aktivno traženje posla* predstavljaju područja koja su dobila na značaju sa promenama ekonomskog konteksta – privatizacijom, promenom privredne i vlasničke strukture, povećanjem mogućnošću gubitka posla i nestabilnošću na tržištu radne snage. Sistem formalnog obrazovanja ne može brzo da odgovori na ove novonastale potrebe, iako obrazovanje za preduzetništvo postepeno dobija svoje mesto u kurikulumima institucija formalnog obrazovanja. Zato ovu vrstu obuka najčešće organizuju Nacionalna služba za zapošljavanje, agencije, nevladine organizacije, lokalne vlasti. Obukama za preduzetništvo i samozapošljavanje naročito sistematično se bave projekti usmereno na povećanje zapošljivosti i rešavanje problema nezaposlenosti. Žene su u velikoj meri identifikovane kao ciljna grupa kojoj je ova vrsta podrške potrebna, mada su ovakvi programi za žene često praćeni stručnim obukama, programima ličnog razvoja itd.
- Jedan od primera inovativnog pristupa je *obuka za žene* - buduće preduzetnike na tzv. Akademiji ženskog preduzetništva. Ovaj projekat, koji razvija, afirmiše i podstiče žensku preduzetničku inicijativu u opštinama Kikinda, Novi Kneževac, Kanjiža, Ada, Čoka i Senta, finansirala je EAR. Akademija ženskog preduzetništva obuhvata selekciju žena sa potencijalima i idejama za vlastiti biznis, edukuje ih u Trening-resursnom centru za pisanje biznis-plana, vođenje poslova, marketing, finansijske i pravne aspekte poslovanja i slično, a pruža im i višemesečnu stručnu podršku: pravnu pomoć, konsultantske usluge, pomoć u oblasti planiranja, marketinga i finansija.

Posebno važan element ovog projekta, koji stvara osnovu za dalji razvoj Trening-resursnog centra, je osposobljavanje lokalnog tima od 15-20 trenerica, obučeni da (po odgovarajućoj metodologiji) edukuju i pripremaju nove žene koje žele da pokrenu biznis.

Cilj projekta je da pomogne, pre svega, dugoročno nezaposlenim i mladim ženama koje prvi put traže posao. U programe svih radionica utkano je iskustvo žena preduzetnica, a sve radionice imaju i elemenat jačanja samopouzdanja kod žena koje razmišljaju o pokretanju svoje firme. Nakon pet radionica, buduće preduzetnice napisace svoj biznis plan na kome

će raditi sa trenericama i konsultantkinjama iz Asocijacije poslovnih žena (PAŽ).¹

- Još od devedestih godina oblast obrazovanja koja uključuje *političko, građansko, interkulturno i mirovno obrazovanje* ima veoma značajnu društvenu ulogu, pokušavajući da pomogne rešavanju problema društva u demokratizaciji. Ovo je jedno od područja koje je dobilo najveću podršku međunarodnih organizacija i institucija, naročito od strane Saveta Evrope. Veliki broj seminara, kurseva i obuka je organizovan za nastavnike u osnovnim i srednjim školama, posebno od kada je Građansko obrazovanje uvedeno kao izborni predmet u škole. Sem toga, nevladine organizacije kontinuirano nude seminare i obuke iz ove oblasti, i to za različite ciljne grupe. I u katalogu akreditovanih programa Zavoda za unapređenje vaspitanja i obrazovanja veliki broj obuka koje se preporučuju zaposlenima u obrazovanju je iz ove oblasti.

Jedan interesantan primer pokazuje kako rezultati ovakvih aktivnosti u NVO sektoru mogu biti institucionalizovani. Program *Mirovne studije i razrešavanje konflikata* započela je NVO Grupa "MOST" 1999. u saradnji sa Centrom za antiratratnu akciju (CAA) - Beograd i Alternativnom akademskom mrežom (AOM) - Beograd. Od 1999. Mirovne studije se organizuju svake godine sa ciljem da se studenti iz Srbije obrazuju u mirovnom aktivizmu i rešavanju konflikata; uglavnom su finansirane iz donatorskih sredstava ali i iz sredstava samog MOST-a.

Mirovne studije su interdisciplinarnе studije posvećene promovisanju i razvijanju mirovnih, nenasilnih i demokratskih promena u društvu. Cilj studija je da se pruži odgovarajuća akademska podrška kao i obuka u veštinama koje su neophodne da bi se pomogao razvoj demokratskih ideja, nenasilja i civilnog društva.

Kursevi i okrugli stolovi obuhvataju teme kao što su: rešavanje konflikata, ljudska prava, međunarodni odnosi... Mirovne studije u školskoj 2005/2006. su bile bazirane na Izveštaju analize konflikata (CAR) koji je u toku 2004. izradio interdisciplinarni tim eksperata.²

- Poljoprivredno obrazovanje i obuke za *poljoprivrednike i stanovnike ruralnih područja* postaje sve važnije. Ova vrsta obuka može biti usmerena ka seoskom turizmu, proizvodnji poljoprivrednih dobara, održivom razvoju, ekonomskom razvoju ruralnih područja itd. Za budući razvoj izgleda da je naročito važna obuka poljoprivrednog stanovništva sa ciljem upotrebe novih ili alternativnih produkata, ili načina produk-

1) Izvor: www.ewa.org.rs

2) Izvor: www.most.org.yu

cije. Proizvođači sve češće organizuju tu vrstu obuka. Jedan takav primer je program koji je finansirala i vodila EAR - Regionalni program socijalno-ekonomskog razvoja - Turizam i poljoprivreda. Pored ostalih aktivnosti organizovan je tromesečni trening za upotrebu biomase za biogas, za oko 1200 polaznika iz sela u severnoj Srbiji. Projekat su realizovali Centar za kontinuirano obrazovanje (Regionalni trening centar) i srednja hemijska škola u Zrenjaninu, u saradnji sa Nacionalnom službom za zapošljavanje, lokalnom zajednicom, Regionalnom privrednom komorom, Poljoprivrednim institutom i drugim partnerima.

3.3. Inovativni karakter primera dobre prakse

Brojni projekti su stvorili potpuno novu sliku prakse učenja i obrazovanja odraslih u Srbiji. Sem projekata koji su posvećeni specifičnim temama, pojedinim ciljnim grupama i aktuelnim problemima, postoje dva tipa projekata i programa (datih ovde kao primeri dobre prakse) koji se mogu okarakteristi kao inovativni:

- Projekti inovativni po cilju i karakteru: oni koji pokušavaju da reše neke sistemske probleme, unaprede legislativu i mehanizme finansiranja, da ponude dugoročna rešenja i unaprede učenje i obrazovanje odraslih uopšte, da uspostave socijalno partnerstvo i izađu iz okvira obrazovne problematike, povezujući je sa drugim područjima, pristupima i strategijama;
- Sledeća grupa projekata su oni koji su kreativni i maštoviti u pristupu, koristeći nove ideje u strategiji, pristupu, metodama i materijalu. Ovaj tip projekata je najčešći u oblasti promocije i popularizacije obrazovanja i učenja i pri aktiviranju raznih socijalnih grupa, naričito onih koje se teško uključuju u obrazovanje.

4. Pismenost odraslih

Mada je obavezno osnovno obrazovanje uvedeno još pre pola veka, Srbija se i danas suočava sa problemom nepismenosti i velikim procentom odraslih bez osnovnog obrazovanja.

Kao i u prethodnim popisima (vidi tabelu 17), u popisu 2002. podaci o školskoj spremi odnose se na najvišu završenu školu, odnosno na vrstu škole čijim je završavanjem lice steklo najviši stepen obrazovanja. Odgovor na pitanje o školskoj spremi nije prikupljan za decu predškolskog uzrasta niti za decu na osnov-

noškolskom uzrastu. Grafički prikaz (vidi dijagram) podataka iz tabele ilustruje činjenicu da Srbija nije mnogo napredovala u poboljšanju obrazovne strukture od 1991. do 2002. godine.

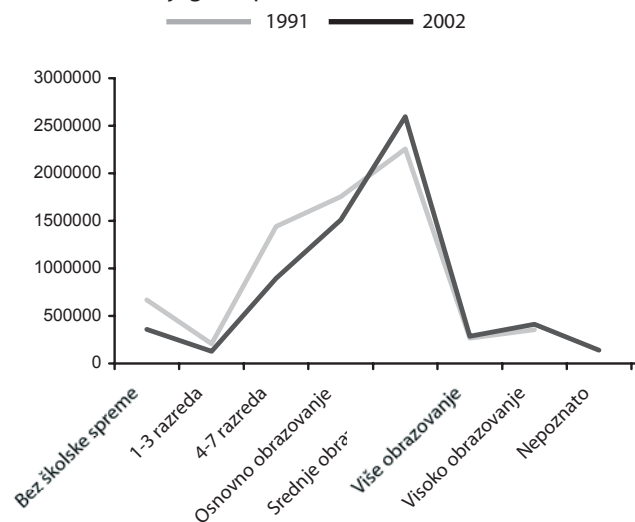
Postoji blagi pad procenta nepismenog stanovništva i onih bez osnovnog obrazovanja, kao i porast onih sa srednjim obrazovanjem, ali i dalje veoma zabrinjava podatak o procentu odraslih koji nemaju završeno osnovno obrazovanje - 22% stanovništva starijeg od 15 godina ne poseduje osnovno obrazovanje.

Tabela 17: Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi, po popisima 1991. i 2002.

	1991		2002	
	N	%	N	%
Ukupno popisano	7 007 422	100	6 321 231	100
Bez školske spreme	666 819	9.5	357 522	5.6
1-3 razreda osnovne škole	205 744	2.9	126 127	2.0
4-7 razreda osnovne škole	1 439 087	20.5	896 847	14.2
Osnovno obrazovanje	1 752 672	25.0	1 509 462	23.9
Srednje obrazovanje	2 255 782	32.2	2 596 348	41.1
Više obrazovanje	267 226	3.8	285 056	4.5
Visoko obrazovanje	354 610	5.5	411 944	6.5
Nepoznato	65 482	0.9	137 895	2.2

Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 2000. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2002

Dijagram podataka iz tabele 17

4.1. Definisane pismenosti

U popisu iz 2002. godine zadržano je određenje pismenosti iz 1991. godine: Lica koja su završila više od tri razreda osnovne škole smatrana su pismenim. Takođe, pismenim su smatrana i lica koja su završila jedan do tri razreda osnovne škole, kao i lica bez škole, koja su bila u stanju da napišu i pročitaju kratak tekst u vezi sa svakidašnjim životom.

Prema tome, ima 3,5% lica koja su potpuno nepismena prema svim kriterijumima, 2% stanovništva ima završenih do 3 razreda osnovne škole, što se ne smatra dovoljnim uslovom za pismenost, a 4% stanovništva bez osnovne škole ili do tri razreda osnovne škole tretira se u ovom popisu kao pismeno.

U Srbiji nisu rađena istraživanja funkcionalne pismenosti, niti postoje preciznije procene o procentu funkcionalno (ne)pismenih, ali podaci o 45,7% onih koji kao svoj maksimum imaju završenu osnovnu školu ili manje od toga, može biti indikativan za procenu funkcionalne nepismenosti. (Vidi tabelu 19)

Kada se uzmu u obzir različiti kriterijumi, podaci pokazuju da su pismenost i funkcionalna pismenost vrlo neravnomerno raspoređeni u Srbiji. Naročito je ugrožena kategorija Roma – prema podacima iz popisa 2002. godine, 25,6% Roma je potpuno nepismeno, a čak 90,97% Roma bi se moglo svrstati u kategoriju funkcionalno nepismenih. (Vidi tabelu 19)

Pokazani podaci pokazuju da je uvreženo shvatanje o tome da su nepismenost i neobrazovanost nešto što karakteriše samo starije stanovništvo – zapravo zabluda. Njihov procenat jeste veći, ali je zabrinjavajući podatak da je visok i broj mladih između 15 i 29 godina koji ima obrazovni minimum. (Tabela 18)

Podaci pokazuju da 52,1 % žena ima samo obrazovni minimum (završenu osnovnu školu ili manje), za razliku od 39% muškaraca. Situacija je još složenija kada se uporedi gradsko i seosko stanovništvo – žene u gradu su tri puta nepismenije od muškaraca, a žene na selu čak četiri puta. Ovi problemi su prepoznati i za njihovo razrešenje je dat okvir u Strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti.

I pored zakonom garantovanog obaveznog besplatnog obrazovanja, u osnovnu školu se ne upisuju oko 5 % dece, a kod romske populacije samo 66 % se upisuje na vreme, a prema procenama – samo je 30 % završava. Ovaj nepotpun obuhvat predstavlja izvor generisanja novih nepismenih. Obuhvat mladih uzrasta 15-18 godina srednjom školom iznosi 76-86%.¹

Samo osnovno obrazovanje odraslih finansira se iz javnih-državnih fondova, ali se ne vodi posebna stavka u budžetu koliko se izdvaja za te namene. Budžet se prikazuje u ukupnom iznosu za poziciju ukupnog osnovnog obrazovanja. Sudeći po broju škola za osnovno obrazovanje odraslih i broju participirajućih to su gotovo beznačajna sredstva s obzirom na stanje pi-

Tabela 18: Obrazovna struktura stanovništva u Srbiji (2002)

	Ukupno	Nepismeni	1-7 razreda osnovne škole	Završena osnovna škola	Srednja škola	Visoko obrazovanje	Nepoznato
Ukupno	6321231	229902	1150624	1509462	2569348	697000	137985
		3,64%	18,00%	23,88 %	41,07%	11,03%	2,18%
15-29 god.	1512646	9036	63795	507559	817903	72099	42254
		0,6%	4,22%	33,55%	54,06%	4,77%	2,8%
30-49 god.	1225837	15915	114134	488938	1116564	322700	57586
		0,75%	5,4%	23,11%	52,77%	15,25%	2,72%
50+ god.	2644827	200791	951823	503820	652251	437714	36258
		7,6%	36%	19,05%	24,67%	11,34%	1,34%

Tabela 19: Funkcionalna (ne)pismenost (2002)

	Ukupno	Funkcionalno nepismeni	Romi	Funkcionalno nepismeni
Potpuno nepismeni	5,7 %	45,7	25,6 %	90,9 %
Bez završene osnovne škole	16,2 %		36,3 %	
Sa završenom osnovnom školom (8 razreda)	23,9 %		29,1 %	
Sa završenom srednjom školom	41,1 %		7,8 %	
Sa visokim obrazovanjem	11,0 %		0,3 %	

Tabela 20: Obrazovna struktura stanovništva u Srbiji prema polu (2002)

	Muškarci	Žene
Nepismeni	2,5 %	8,6 %
Bez završene osnovne škole	13,5 %	18,8 %
Sa završenom osnovnom školom	23,0 %	24,7 %
Sa srednjom školom	46,1 %	36,4 %
Sa visokim obrazovanjem	12,2 %	9,9 %

1) Podaci iz Drugog izveštaja Strategije za smanjenje siromaštva, Beograd, 2007.

smenosti i osnovnog obrazovanja odraslih. Akcije opismenjavanja stanovništva odavno su prestale, i ova oblast je prepuštena malom broju škola za osnovno obrazovanje odraslih.

Treba napomenuti da jedan broj nevladinih organizacija koje se bave različitim pitanjima položaja žena organizuje kurseve osnovnog opismenjavanja, posebno one koje su usmerene ka manjinama, naročito Romima.

4.2. Politika i legislativa

Kao jedan od prvih koraka za stvaranje planova za EFA (Education for all / Obrazovanje za sve) i za njihovu implementaciju, osnovan je 2002. godine Nacionalni EFA Forum, kada je i inače učinjen jedan sveobuhvatan pokušaj da se sprovede reforma obrazovanja u Srbiji - na svim nivoima i u svim oblastima. Učinjeni su ozbiljni koraci ka razvoju nacionalne EFA strategije. Članovi Foruma, koji su predstavljali različite partnere, definisali su nacionalne EFA ciljeve i predstavili ih javnosti. Forum je napravio i Nacionalnu strategiju za postizanje EFA ciljeva, kao i nacionalni EFA plan. Forum je definisao opismenjavanje i osnovno obrazovanje odraslih kao jedan od svojih prioriteta i pokušao da obezbedi strategiju kojom bi se broj nepismenih bez osnovnog obrazovanja smanjio za 50% do 2016. godine. Međutim, Forum nije nastavio sa radom, već su se planovi EFA "razlili" na mnoge druge institucije i organizacije, pa se neki od postavljenih ciljeva realizuju kroz različite strategije (Strategija o inkluzivnom obrazovanju, Strategija o obrazovanju Roma, Strategija za smanjenje siromaštva, Strategija o razvoju obrazovanja odraslih)

U normativnom pogledu, opismenjavanje u Srbiji se tretira kao problem osnovnog obrazovanja odraslih i u tim okvirima se traže rešenja za smanjenje broja nepismenih i neobrazovanih. Ne postoje posebna strateška ili zakonska rešenja vezana za problem nepismenosti, ali postoje ozbiljni pokušaji da se učini reforma u formalnom sistemu osnovnog obrazovanja odraslih, koji bi najdirektnije odgovorio na potrebe nepismenog i neobrazovanog stanovništva. To se najčešće dešava u okviru pilot-projekata, u kojima se testiraju pojedina rešenja vezana za organizaciju, kurikulum i "capacity building". Ovi napori, na žalost, nisu koordinirani, sistematični i kontinuirani, pa rezultati ovih projekata traže duge i komplikovane procedure za implementaciju u redovni sistem. Ipak, po opštim procenama, ovo predstavlja najsigurniji put za efikasno i održivo rešenje problema nepismenosti i neobrazovanosti.

4.3. Primeri dobre prakse i inovativni programi opismenjavanja

Jedan od primera dobre prakse je projekat usmeren na reformu formalnog sistema osnovnog obrazovanja odraslih, sa ciljem da se on učini fleksibilnim i osetljivim za potrebe odraslih, naročito posebnih ciljnih grupa: *Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma*, projekat Instituta za pedagogiju i andragogiju, Ministarstva prosvete Republike Srbije, Nacionalnog saveta Romske nacionalne manjine, Društva za obrazovanje odraslih i drugih partnera. Projekat je finansirao REF (Romski obrazovni fond), sa vladom Srbije (Ministarstvom prosvete) kao partnerom i u finansiranju.

Glavna ideja funkcionalnog osnovnog obrazovanja podrazumeva istovremeno sticanje elementarnog obrazovanja i bazičnog stručnog osposobljavanja, tj. sticanja prve kvalifikacije. Projekat je imao za cilj da razvije programe osnovnog opšteg obrazovanja i stručnih obuka, pri čemu bi oba vodila sticanju priznatih diploma, tj. sertifikata, a glavni princip je razvijanje kurikuluma uz oslanjanje na karakteristike ciljne grupe i potrebe tržišta rada.

Ostali ciljevi projekta su bili razvijanje sistema funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih koji bi ponudio bolji pristup osnovnom obrazovanju i predstavljao "drugu šansu" za Rome, ali još više omogućavanje uključivanja Roma u sistem obrazovanja, kao i socijalnu inkluziju i integraciju. Projekat je nastojao i da poveća motivaciju za sticanje elementarnog i stručnog obrazovanja, kao i zapošljivost Roma, čime bi se značajno doprinelo smanjenju siromaštva i ostvarivanju EFA ciljeva u Srbiji. Na osnovu rezultata projekta predložen je novi model funkcionalnog osnovnog obrazovanja za nove grupe odraslih, naročito za marginalne grupe, sa novim zakonskim okvirom i novim mehanizmima finansiranja.

Među glavnim aktivnostima na projektu bio je razvoj novog kurikuluma - za opšte obrazovanje i za stručne obuke, za VII i VIII razred (kasnije je razvijen i program za V i VI razred). Ovaj program, koji je uključivao opšte obrazovanje i kurseve "životnih veština" (zdravlje, porodični život, aktivno građanstvo, komunikacijske veštine, IT veštine, preduzetništvo) pilotiran je u 11 škola u Srbiji, sa 275 polaznika (mladih odraslih) bez završene osnovne škole. Uz to, škole su opremljene, nastavnici obučeni i uvedeni pomoćni nastavnici - romski asistenti, osoba koja pomaže nastavniku, prati polaznike i pomaže im u svim problemima koji mogu ometati uspešno pohađanje nastave.

Rezultati ovog projekta mogu pomoći reformisanju celokupnog sistema (funkcionalnog) osnovnog obrazovanja, razvojem novih mehanizama zakonskog i finansijskog regulisanja, sarad-

njom socijalnih partnera na lokalnom i nacionalnom nivou, mehanizmima za razvoj kurikuluma (za osnovno obrazovanje i za stručne obuke) za različite marginalizovane grupe

Postoji niz projekata usmerenih na rešavanje problema opismenjavanja i osnovnog obrazovanja i na ciljne grupe koje su najviše pogođene ovi problemom – etničke manjine, naročito Romi, žene, izbegla i raseljena lica, ali njihovi dometi nisu usmereni na sistem obrazovanja, već na rešavanje parcijalnih problema populacije obuhvaćene projektima.

4.4. Žene u programima opismenjavanja

Mada je procenat nepismenosti među ženama nešto viši nego među muškarcima, ovo ne predstavlja jedan od ključnih problema kada je reč o nepismenosti u Srbiji. Ne postoje programi opismenjavanja koji su namenjeni prvenstveno ženama, ali se često, u okviru pojedinih programa i projekata, žene definišu kao prioriteta ciljna grupa, ili bar kao ona kojoj se u procesu obrazovanja mora pokloniti posebna pažnja. Ovo se naročito odnosi na programe opismenjavanja i osnovnog obrazovanja za Rome, zato što je u okviru ove grupe najveća razlika u pismenosti između muškaraca i žena.

4.5. Kreiranje okruženja za podršku pismenosti – pokazatelji i ciljevi

Srbija nije učestvovala u studijama koje procenjuju pismenost odraslih (IALS i dr.), ali svi postojeći pokazatelji govore o tome da bi se sa zebnjom mogli očekivati rezultati takvih istraživanja. Npr. postignuća učenika na međunarodnim TIMSS i PISA testovima 2003. godine bila su približno na nivou zemalja iz našeg regiona. PISA rezultati 2006. pokazuju da je po upotrebi znanja u realnim životnim situacijama Srbija značajno ispod OECD proseka. Taj prosek iznosi 500, a učenici u Srbiji imaju sledeće rezultate: na razumevanju pročitano - 401, na matematičkoj pismenosti - 435 i na naučnoj pismenosti - 436.

Ovi rezultati su podstakli niz diskusija i povećali osećaj odgovornosti stručne javnosti i "policy makera" za probleme pismenosti i funkcionalnosti obrazovanja - skrenuvši pažnju sa problematike kvantitativnih i statističkih pokazatelja pismenosti i obrazovanja na problem njegovog kvaliteta.

Reforma osnovnog obrazovanja u Srbiji ne postavlja osnovno obrazovanje i pismenost odraslih kao prioritet, već se ovim problemima pretežno bave posebni programi i projekti. Projekat

pripremljen za IPA fondove (Instrument for Pre-Accession Assistance) „Druga šansa“ treba da podstakne razvoj mreže škola u Srbiji, u cilju uspostavljanja sistema funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih.

Šanse za napredak na planu pismenosti postoje, u delu smanjenja procenta nepismenih, većeg obuhvata odraslih osnovnim obrazovanjem i povećanjem broja provajdera, ali su uslovljene daljim političkim razvojem Srbije, a time i dostupnošću evropskih fondova za podršku obrazovanju odraslih. Pozitivan razvoj može da pomogne da 10 000 mladih između 15-29 godina stekne pismenost, a da se broj odraslih bez potpunog osnovnog obrazovanja smanji za 50% do 2015.

Za preciznije definisanje ciljeva i indikatora napretka bilo bi neophodno razviti i primeniti metodologiju za sistematsko prikupljanje podataka i pouzdaniju procenu aktuelne situacije.

5. Perspektive razvoja obrazovanja i učenja odraslih

5.1. Očekivani ishodi *Confintea VI*

Očekivanja od *Confintea VI* su brojna:

- Započinjanje nekih novih projekata i upoznavanje sa (potencijalnim) projektnim partnerima;
- Intenzivna razmena iskustava i primera dobre prakse, inovativnih pristupa i ideja;
- Dobijanje novih informacija o globalnom i regionalnom razvoju obrazovanja i učenja odraslih;
- Poboljšanje komunikacije i intenzivniji rad na regionalnom i globalnom umrežavanju;
- Intenziviranje zajedničkih napora na profesionalizaciji područja obrazovanja i učenja odraslih;
- *Confintea* kao instrument za uticanje na politiku i praksu obrazovanja i učenja na nacionalnom nivou:
  - Međunarodna podrška i promocija za prihvatanje obrazovanja odraslih kao investicionog ulaganja u zemljama u tranziciji,
  - Podrška i pomoć za uvođenje međunarodnih instrumenata i standarda za istraživanje, praćenje i evaluaciju u obrazovanju odraslih,
  - Uvođenje zajedničke metodologije za statističko praćenje i prikazivanje rezultata u obrazovanju odraslih,
  - Podrška za razvoj i uvođenje sistema kvaliteta, akreditacije i sertifikacije neformalnog obrazovanja odraslih,
  - Ekspertska i finansijska pomoć za ostvarivanje EFA i MDG ciljeva na nacionalnom nivou.

5.2. Glavni problemi i perspektive daljeg razvoja obrazovanja i učenja odraslih

Neophodno je implementiranje celog niza mera u oblasti obrazovanja i učenja odraslih u Srbiji, da bi ono dobilo mesto koje mu pripada i da bi se bolje iskoristili potencijali koje obrazovanje odraslih ima za sve oblasti društvenog razvoja. Ipak, rizici sa kojima se suočava implementacija neophodnih mera su veliki, tako da je realistično očekivati realizaciju pretežno onih mera i

aktivnosti koje su već započete, kao značajnije korišćenje postignutih rezultata za dalji socijalnoekonomski razvoj Srbije:

- Rezultati koji su postignuti u brojnim projektima, ostvarene i započete aktivnosti, trebalo bi da predstavljaju dobru osnovu za nalaženje trajnijih rešenja u oblasti legislative, finansiranja i prakse obrazovanja odraslih. Glavni napor dakle treba da bude usmeren na sistematsku i održivu upotrebu ovih rezultata i iskustava;
- Povećanje broja polaznika koji su uključeni u programe funkcionalnog osnovnog obrazovanja, proširenje mreže škola koje nude funkcionalno osnovno obrazovanje i razvoj novih programa stručnih obuka za ovaj nivo;
- Treba početi sa implementacijom Strategije za razvoj obrazovanja odraslih Republike Srbije;
- Jedan od glavnih izazova će biti definisanje standarda u oblasti obrazovanja i učenja odraslih – standarda za institucije i organizacije, programe i kadar u obrazovanju odraslih, kao i rad na pitanju koje je sa tim usko povezano – licenciranje i akreditacija;
- Usled neorganizovanog i haotičnog tržišta usluga u obrazovanju odraslih, postoji potreba za boljom kontrolom i praćenjem kvaliteta, evaluacijom i novom zakonskom regulativom, posebno u kontekstu povećanja broja raznolikih, netradicionalnih provajdera;
- Može se očekivati povećanje broja potencijalnih polaznika, usled: zahteva za novim znanjima i veštinama u pojedinim profesionalnim oblastima; načina života koji zahteva nove kompetencije za sve građane; očekivano velikog broja povratnika iz inostranstva (naročito kroz procese readmisije) – što će usloviti potrebu za novim znanjima i veštinama u procesu integracije, itd. Sistem obrazovanja odraslih će morati da odgovori na sve ove narasle potrebe, bilo kroz formalno, bilo kroz neformalno obrazovanje;
- Razvoj NOK-a (Nacionalnog okvira kvalifikacija) može na više načina doprineti unapređenju i razvoju sistema obrazovanja i učenja odraslih;
- Procesi evropskih integracija, uključujući sve teškoće koji se u vezi sa njima javljaju, predstavljaju poseban izazov za obrazovanje i učenje odraslih.

Izvori

Dokumenta

- Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2007.
- Godišnji statistički izveštaji, Republički zavod za tržište rada
- Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2005 – 2010, Vlada Republike Srbije, 2005.
- Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za period 2006 – 2008, Vlada Republike Srbije, 2006.
- Nacrt Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova za period 2008-2014, Vlada Republike Srbije, 2008.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002, Republički zavod za statistiku Republike Srbije, 2003.
- Pravilnik o programu ogleđa funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih Roma, Sl. glasnik/Prosvetni glasnik, br. 07/06
- Prvi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2005.
- Statistički godišnjaci Srbije, Republički zavod za statistiku
- Statistički godišnjak Jugoslavije, Savezni zavod za statistiku, 2000 - 2001.
- Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji, Sl. glasnik br. 01/07
- Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji, Sl. glasnik br. 01/07
- Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period 2007-2012, Vlada Republike Srbije, 2007.
- Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2003.
- Strategija za unapređenje obrazovanja Roma u Republici Srbiji, Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2003.
- Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik br. 83/06
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Sl. glasnik br. 58/04
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Sl. glasnik br. 62/03, 58/04
- Zakon o osnovnoj školi Republike Srbije, Sl. glasnik br. 50/92

Literatura

- Andragoške studije, brojevi 1 i 2 iz 2005, 2006, 2007, 2008. god.
- Despotović, M., Popović, K., Pejatović, A. (2006), Lifelong learning and adult education in Serbia and Montenegro. In: Terzis, N., Lifelong Learning in the Balkans. Thessaloniki: Balkan Society for Pedagogy and Education and Aristotle University of Thessaloniki, Kyriakidis Brothers s.a.
- Đorđević, J. i Trnavac, N. (ur.) (1992), Sto godina Katedre za pedagogiju (1892-1992). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet
- (2006), ETF country analysis 2006: Serbia. Torino: European Training Foundation (ETF).
- Živanić, S. (ur.) (2005), Univerzitet za treće doba. Beograd: NU "Braća Stamenković", Društvo za obrazovanje odraslih.
- (2004), Kvalitetno obrazovanje za sve - put ka razvijenom društvu. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Medić, S., Despotović, M., Popović, K., Milanović, M. (2002), Strateški pravci razvoja obrazovanja odraslih. u: Kvalitetno obrazovanje za sve - put ka razvijenom društvu. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Medić, S., Popović, K. (2003), Adult education in Serbia: Challenges of reform. u: Medel-Annonuevo C. (ur.), Lifelong Learning Discourses - in Europe. Hamburg: UNESCO.
- Medić, S., Popović, K. (2006). Education for all in Serbia – development, progress and activities. Andragoške studije, br.2.
- Medić, S., Popović, K. (2007), Komunikacija EU komisije "Nikada nije kasno za učenje" i obrazovanje odraslih u Srbiji. Andragoške studije, br.2.
- Milivojević, Z. (2008). Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma: Eksterna evaluacija – finalni izveštaj. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Ministry of Education and Sports (2004), Development of education in Serbia, 2001-2004. Geneva: International Conference on Education, 47th session.
- OECD PISA (2007). PISA 2006 – Srbija: Prvi rezultati (preliminarni izveštaj). Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Ovesni, K. (2001), *Obrazovanje andragoških kadrova* (Evropska iskustva). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Ovesni, K. (2007), *Profesionalizacija obrazovanja odraslih*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Popović, K. (ur.) (2004), *Teacher Training in Adult Education, Conference Proceedings*. Belgrade: Adult Education Society.
- (1998), *Recommendations for the 2000 censuses of population and housing in the ECE region*, United Nations Economic Commission for Europe and the Statistical Office of the European Communities.
- Savićević, D. (1995), *Istraživanja u pedagogiji i andragogiji. Deset godina rada Instituta 1983-1993*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Šoljan, N., Golubović, M. and Krajnc, A. (1985), *Adult Education and Yugoslav Society*, Zagreb: Andragoški Centar.

Internet izvori

- Akademija ženskog preduzetništva: www.ewa.org.rs
- Centar za obrazovne politike: www.cep.edu.yu
- Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu: www.f.bg.ac.yu
- Grupa MOST: www.most.org.yu
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije: www.mps.sr.gov.yu
- The Millennium Development Goals: How much is Serbia on track (2002): www.prsp.sr.gov.yu/download/mdg_2002_eng.pdf
- UNESCO IBE baza podataka: www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/Countries/WDE/2006/CENTRAL_and_EASTERN_EUROPE/Serbia/Serbia.htm
- Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja: www.ceo.sr.gov.yu
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja: www.zuov.sr.gov.yu

Skraćenice

BDP	Bruto domaći proizvod
BNP	Bruto nacionalni proizvod
CARDS	Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization Programme / Program pomoći Zajednice za obnovu, razvoj i stabilizaciju
CKOO	Centri za kontinuirano obrazovanje
CoE	Council of Europe / Savet Evrope
CRNPS	Centar za razvoj neprofitnog sektora
EAR	Evropska agencija za rekonstrukciju
EFA	Education for All / Obrazovanje za sve
ETF	European Training Foundation / Evropska fondacija za obuku
FOOOR	Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma
GTZ	Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit / Nemačka organizacija za privrednu saradnju
IDP	Internally Displaced Persons / Interno raseljena lica
IT	Informacione tehnologije
LLL	Lifelong Learning / Doživotno učenje
NVO	Nevladine organizacije
NOK	Nacionalni okvir kvalifikacija
VET	Vocational Education and Training / Stručno obrazovanje i obuke

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

374.72(497.11)(06)
37.014.5(497.11)(06)

Medić, Snežana, 1950-

Nacionalni izveštaj o razvoju i stanju obrazovanja i učenja odraslih. Srbija : zvaničan izveštaj ekspertske grupe Ministarstva prosvete RS ... , podnet 2008. godine UNESCO-u za Confintea VI, Šesta međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih / Snežana Medić, Katarina Popović, Mirjana Milanović. – Beograd : Društvo za obrazovanje odraslih ; Bonn : DVV International – Institute for International Cooperation of the German Adult Education Association ; Sarajevo : SEE Regional Office, 2009 (Sofija : Print BG). - 54 str. : graf. prikazi ; 30 cm
Tiraž 300. – Bibliografija: str. 51-52.

ISBN 978-86-906133-8-0 (DOO)

1. Popović, Katarina, 1964- [autor] 2. Milanović, Mirjana, 1961- [autor]
a) Obrazovanje odraslih – Srbija - Izveštaji b) Učenje – Odrasli – Srbija – Izveštaji

COBISS.SR-ID 156278028